



Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı / İktisat Bilim Dalı

TÜRKİYE’DE CARİ AÇIK SORUNU VE ETKİLERİ: 1980-2011 DÖNEMİ

Leyla YAŞAR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Hakan TÜRKEY

SİVAS
Haziran 2013

**TÜRKİYE’DE CARİ AÇIK SORUNU VE ETKİLERİ:
1980-2011 DÖNEMİ**

Leyla YAŞAR

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin İktisat Ana Bilim
Dalı / İktisat Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

Sivas
Haziran 2013

KABUL VE ONAY

Leyla YAŞAR'ın hazırlamış olduğu “Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Etkileri: 1980-2011 Dönemi” başlıklı bu çalışma, 05/06/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından, “İktisat Anabilim Dalı / İktisat Bilim Dalı”nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Hakan TÜRKEY (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. İlkey NOYAN YALMAN (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Çağatay KARAKÖY (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../.....

Prof. Dr. Alim YILDIZ

Enstitü Müdürü

ÖZET

YAŞAR, Leyla. Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Etkileri: 1980-2011 Dönemi, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013.

Tüm dünya ekonomilerinde yaşanan ekonomik krizlerin başlıca nedenlerinden olan cari açık özellikle son yıllarda Türkiye’nin de kronik sorunu haline gelmiştir.

Bu çalışmada 1980-2011 döneminde Türkiye ekonomisinde cari açık konusu incelenmeye çalışılmıştır. İktisatta, her konuda olduğu gibi, cari açık konusunda da farklı değerlendirmeler ve görüşler vardır. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisindeki cari açık sorunu ve bu sorunun olumsuz etkileri, cari işlemler dengesine ilişkin farklı yaklaşımlar, cari açığın finansmanına yönelik tedbirler, cari açığın sürdürülebilirlik ölçütleri ve cari açık sorununa yönelik çözüm yolları farklı bakış açılarından yola çıkılarak incelenmiştir.

Türkiye’de cari işlemler dengesini etkileyen faktörler arasında yatırım ve tasarruflar, yatırımların sektörel dağılımı, ülkenin dışa açıklığı, ülkenin mali yapısı, cari açıkları finanse eden sermayenin yapısı, dış ticaret hadleri, ülkenin diğer ülkelere göre rekabet gücü, uygulanan döviz kuru programı, politik istikrar gibi birçok gösterge sayılabilir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 1980-2011 döneminde yaşanan ekonomik gelişmeler de gözönünde bulundurularak cari işlemler hesabında meydana gelen değişimleri ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Ödemeler Dengesi, Cari Açık, VAR (Vektör Otoregresif Model), İkiz Açık.

ABSTRACT

YAŞAR, Leyla. The Current Account Deficit Problem and its effect in Turkey: Between 1980-2011, Master Thesis, Sivas, 2013.

Current account deficit that is the main causes of the economic crisis in the economies of the world, become a chronic problem of Turkey in recent years. In this study, the current account deficit in Turkey's economy during 1980-2011 were analyzed. In this study, the current account deficit in Turkey's economy during 1980-2011 were analyzed. There are different assessments and opinions about the current account deficit in economics as in al matters. In this context, Turkey's economy problem and the negative effects of the current account deficit, the current account balance of different approaches, measures for the financing of the current account deficit, the current account deficit and the current account deficit criteria of sustainability solutions to the problem are examined on the basis of different perspectives. Among the factors affecting the current account deficit in Turkey investment and savings, the sectoral distribution of investments in the country, the openness of a country's financial structure, capital structure to finance current account deficits, the terms of trade, the country's competitiveness compared to other countries, the exchange rate applied to the program, political stability can also be included by many indicators.

The purpose of this study is to determine the changes in current account and the economic developments in Turkey in the period 1980-2011 taking into account.

Key Words: Balance of Payments, Current Account Deficit, Vector Autoregressive Model (VAR), Twin Deficits

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DIŞ ÖDEMELER BİLANÇOSU	4
1.1. Tanımı ve Genel Özellikleri	4
1.2. Dış Ödemeler Bilançosu Ana Hesap Grupları	5
1.2.1. Cari İşlemler Hesabı.....	5
1.2.1.1. Mal Ticareti	6
1.2.1.2. Hizmet Ticareti.....	7
1.2.1.2.1. Dış Turizm	7
1.2.1.2.2. Uluslararası Taşımacılık	7
1.2.1.2.3. Uluslararası Bankacılık ve Sigortacılık	7
1.2.1.2.4. Uluslararası İnşaat Hizmetleri.....	7
1.2.1.2.5. Lisans Bedelleri, Kiralar, Komisyonlar	8
1.2.1.2.6. Yurtdışı Resmi Hizmetler	8
1.2.1.2.7. Dış Yatırım Gelir ve Giderleri	8
1.2.1.3. Tek-Yanlı (Karşılıksız) Transferler	8
1.2.1.4. Cari İşlemler Bilançosu (Dengesi).....	9
1.2.2. Sermaye Hesabı.....	10
1.2.2.1. Sermaye Hareketleri Dengesi	10
1.2.3. Resmî Rezervler Hesabı	11
1.2.4. İstatistik Farklar Hesabı.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

2. CARİ İŞLEMLER DENGESİ	13
2.1. Tanımı.....	13
2.2. Cari İşlemler Dengesini Açıklamaya Yönelik Farklı Yaklaşımlar	14
2.2.1. Esneklikler Yaklaşımı	14
2.2.2. Toplam Harcama Yaklaşımı	17
2.2.3. Dönemlerarası Yaklaşım	17
2.2.4. Mundell-Fleming Modeli.....	18
2.3. Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicileri	20
2.3.1. Dış Ticaret Hadleri.....	21
2.3.2. Döviz Kuru ve Faiz Oranları.....	24
2.3.3. Mali Politikalar ve Bütçe Açıkları	26
2.4. Cari İşlemler Açığının Nedenleri.....	28
2.4.1. Yurtiçi Yatırımlardaki Büyük Artışlar	28
2.4.2. Ulusal Tasarruflardaki Azalma	30
2.4.3. İhracat Gelirlerinin Azalması.....	31
2.4.4. İthal Edilen Malların Talep Esnekliğinin Büyüklüğü	32
2.4.5. Dış Borç Stokundaki Artış	32
2.4.6. Sermaye Hareketleri	33
2.5. Cari İşlemler Açığının Hacmi	34
2.6. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği	34
2.6.1. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ile İlgili Temel Yaklaşımlar.....	38
2.6.2. Sürdürülebilirlik Göstergeleri	41
2.7. Cari İşlemler Dengesini Sağlamaya Yönelik Politika Uygulamaları	43
2.7.1. Cari İşlemler Açıklarına Karşı Uygulanabilecek Kısa Vadeli Politikalar	43
2.7.1.1. İç Talep Genişlemesini Önlemeye Yönelik Tedbirler	43
2.7.1.2. Kısa Vadeli Sermaye Akımlarına Yönelik Tedbirler	44
2.7.2. Cari İşlemler Açıklarına Karşı Uygulanabilecek Uzun Vadeli Politikalar	44
2.7.2.1. İhracata Yönelik Tedbirler	45

2.7.2.2. Hizmetler Sektörüne Yönelik Tedbirler	45
2.7.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Tedbirler ..	45
2.8. Cari İşlemler Dengesinin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi	46
2.8.1. Ödemeler Dengesi ve Makro Ekonomik Büyüklükler Arasındaki İlişki	47
2.8.1.1. Gelir Açısından Etkileri	47
2.8.1.2. Harcamalar Açısından Etkileri	48
2.8.1.3. Yatırım-Tasarruf Dengesi Açısından Etkileri	48
2.8.2. Büyüme ve Cari İşlemler Açığına Etkileri	49
2.8.3. Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Açığına Etkileri	51
2.8.4. Hizmetler Sektörü ve Cari İşlemler Açığına Etkileri	59
2.8.5. Bütçe Açığı ve Cari Denge Arasındaki İlişki	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ İŞLEMLER DENGESİ (1980-2011 DÖNEMİ)	66
3.1. Türkiye'nin Cari İşlemler Hesabına Genel Bir Bakış	66
3.2. 1980-1989 Döneminde Türkiye Ekonomisinde Cari Denge	72
3.3. Dış Dengesizliklerin Büyümesi (1990-1999)	74
3.4. 2000-2011 Dönemi Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi	80
3.5. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığı Sorununu Oluşturan Etmenler	91
3.6. Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Finansmanı Sorunu	98
3.7. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi Sorununa Yönelik Çözüm Yolları	99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİNİN TÜRKİYE'DE 1980-2011 YILLARI ARASINDA VAR ANALİZİ VE GRANGER NEDENSELLİK TESTİ İLE İNCELENMESİ.....	102
4.1. Teorik Çerçeve	102
4.2. Literatür Özeti	103

4.3. Metodoloji ve Veriler	104
4.4. Ampirik Sonuçlar	105
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	110
KAYNAKÇA.....	112
EKLER.....	116
EK 1. Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi Analitik Sunumu (1980-2011 Dönemi).....	116
EK 2. Cari İşlemler Hesabı Ayrıntılı Sunumu (1984-1989).....	119

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented (Genişletilmiş) Dickey Fuller Testi
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
BA	: Bütçe Açığı
CA	: Cari Açık
CİB	: Cari İşlemler Bilançosu
CİF	: Sigorta ve Navlun Dâhil Mal Bedeli
FOB	: Sigorta ve Navlun Hariç Mal Bedeli
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IS-LM	: Mal ve Para Piyasası
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MB	: Maliye Bakanlığı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vektör Otoregresif Model
vd	: ve diğerleri

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Ödemeler Dengesinin Yapısı	12
Tablo 2: Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (2003=100)	22
Tablo 3: Türkiye'nin 1980-2011 Dönemi Cari İşlemler Dengesi / GSYİH Değerleri	37
Tablo 4: Dış Ticaret Göstergeleri ve Cari İşlemler Dengesi (1980-2011)	55
Tablo 5: Türkiye'nin 1980-2011 Dönemi Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi	62
Tablo 6: Dış Ticaret ve Cari İşlemler Bilançosu Göstergeleri	73
Tablo 7: Sermaye Girişleri, Sıcak Para, Cari Denge ve Büyüme	78
Tablo 8: TEFE, Dolarda Bir Önceki Yıla Göre Değişim ve Reel Kur (\$) Endeksi	79
Tablo 9: Cari İşlemler Hesabındaki Gelişmeler	82
Tablo 10: Dış Ticaret Açığı/GSMH, Cari İşlemler Hesabı/GSMH, Reel Döviz Kuru Endeksi	83
Tablo 11: Kriz Öncesi Dönemde ve Kriz Döneminde Sermaye Hareketleri ve Cari İşlemler Hesabı (Milyar \$)	84
Tablo 12: Düzey Değerler İçin ADF Birim Kök Testi Sonuçları	105
Tablo 13: Birinci Farklar İçin ADF Birim Kök Testi Sonuçları	105
Tablo 14: Gecikme Uzunluğunun Seçimi	106
Tablo 15: BA ile CA İçin IZ Testi	106
Tablo 16: BA ile CA İçin Maksimum Özdeğer Testi	106
Tablo 17: Vektör Otoregresif Modelin Tahminleri	107
Tablo 18: Varyans Ayrışım Tablosu	108
Tablo 19: BA ile CA için Granger Nedensellik Testi	109

ŞEKİLLER ve GRAFİKLER DİZİNİ

Şekil 1: Devalüasyonun Kısa ve Uzun Dönemde Etkileri: J Eğrisi	16
Grafik 1: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1980-2011).....	58
Grafik 2: Etki-Tepki Grafikleri	108

GİRİŞ

Cari işlemler dengesi, bir ekonominin dış dünya ile döviz işlemlerinin dengesini vermekte ve özet olarak mal ve hizmet ticareti ile işçi dövizleri, dış borç faiz ödemeleri gibi faktör gelir-gider kalemlerinden oluşmaktadır. Cari açık, milli gelir muhasebe sisteminde de yurt içinde gerçekleşen tasarruf-yatırım açığını vermektedir. Ayrıca cari açık; krizlerin temel göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

1980'lerden itibaren cari işlemler dengesinin sorun olarak görülmesinin temel nedeni, açığın finansal krizlere neden olabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden cari işlemler açıklarının nedenleri ve bu açıkların nasıl kapatılacağı teorik ve ampirik çalışmalar aracılığı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar ışığında Türkiye'deki cari açığın nedeni; ekonomik büyüme, Türk Lirası'ndaki aşırı değerlenme, sanayi, turizm ve döviz getiren diğer hizmet sektörlerinde yeni stratejilere yeterince önem verilmemesi ve enerjide dışa bağımlılık gibi faktörlere dayanmaktadır.

Türkiye ekonomisinde yüksek faizli ve kısa vadeli kamusal borçlanma senetlerinin ihracı yoluyla sürdürülen borçlanma politikası, borç stokunun giderek artmasına ve borcu borç ile ödeme kısır döngüsüne yol açmıştır. Risk ve getiri açısından son derece cazip kamusal borçlanma senetlerine yatırım yaparak para kazanma alışkanlığını edinen özel sektör birimleri, uzun vadeli üretim projelerini hayata geçirme konusunda çekingen bir tutum göstermişlerdir.

Türkiye'de borç stokundaki artış eğilimi özellikle 1990 yılından itibaren belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sermaye hareketlerinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması sonucu, kısa vadeli sermaye girişlerinde önemli artışlar meydana gelmiştir. Dış finansal serbestleşme stratejisinin uygulanması ile birlikte, sermaye girişlerini özendiren asıl faktör, yüksek faizli ve kısa vadeli kamusal borçlanma senetlerinin sağladığı cazip getiri olmuştur.

Kamu kesimi açıkları, Türkiye'de enflasyonist eğilimleri besleyen en önemli faktörlerden biridir. Kısa vadeli ve yüksek faizli borçlanma senetlerinin piyasaya sürülmesi ile yürütülen borçlanma politikası, borç stokunun sürekli

olarak artmasına yol açmıştır. Türkiye’de kamu kesimi açıklarını finanse etmek amacıyla uygulanan yüksek faiz politikası, kısa vadeli sermayenin Türkiye ekonomisine yoğun bir şekilde akmasına pozitif yönde katkı sağlamaktadır. Yüksek faiz politikası aynı zamanda, yarattığı belirsizlik nedeniyle kısa vadeli sermaye hareketlerini, enflasyonu ve cari açığı tetikleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. İstikrarsız bir eğilim gösteren büyüme oranlarını, istikrarlı bir çizgiye çekmek son derece güçtür. İstikrarsız büyümenin süregelmesi ise cari açığın büyümesine ortam hazırlamaktadır.

Türkiye’de büyüme devam ettiği sürece üretim için ara malı ve yatırım malı ithal etme gereği, cari açık sorununun da devam edeceğinin işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygulanan sıkı maliye politikası ile reel faizlerin düşmesi ve kamu kesimi borçlanma gereksiniminin azalması sonucunda, özel sektör hızlı bir yatırım hamlesine başlamıştır. Avrupa Birliği müzakere süreci ile daha fazla destek bulacak olan bu olumlu ekonomik ortamda, yüksek yatırım talebi, yurtiçi tasarrufların üzerinde gerçekleşerek cari açığın yükselmesine neden olacaktır.

Cari işlemler açığının risk yaratmaması ve uzun vadede azaltılması için, makroekonomik istikrarın sürdürülmesi, ekonomi politikalarındaki esnekliğin güçlenmesi, yapısal dönüşümün sağlanması ve ekonominin rekabet gücünün yükselmesi gerekmektedir.

Türkiye’de cari işlemler açığı üzerine hazırlanan tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dış ödemeler bilançosu başlığı altında, dış ödemeler bilançosunun tanımı, yapısı ve dış ödemeler bilançosu ana hesapları ele alınacaktır. Bu bölümde öncelikle ödemeler bilançosunun ana hesapları olan cari işlemler ve sermaye hesapları ile net hata noksan ve rezerv kalemleri açıklanacaktır.

İkinci bölümde, cari işlemler dengesi ve cari işlemler dengesini açıklamaya yönelik yaklaşımlar, cari işlemler dengesinin belirleyicileri, cari işlemler açığının nedenleri, hacmi ve sürdürülebilirliği, cari işlemler dengesini

sağlamaya yönelik kısa ve uzun vadeli politikalar ve cari işlemler ile makro ekonomik büyüklükler arasındaki bağlantı ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde, Türkiye ekonomisinin 1980-2011 dönemi cari işlemler hesabı, dönemin önemli ekonomik gelişmeleri de göz önüne alınarak ayrıntılı şekilde incelenecektir. Ayrıca Türkiye ekonomisi için önem teşkil eden cari işlemler açığının finansmanı ve cari işlemler dengesi sorununa yönelik çözüm yolları açıklanmaya çalışılacaktır.

Dördüncü ve son bölümde ise, ikiz açıklar hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerliliği 1980-2011 dönemini kapsayan yıllık verilerden hareketle eşbütünleşme analizi ve VAR modeline dayalı Granger nedensellik testi ile incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DIŞ ÖDEMELER BİLANÇOSU

1.1. Tanımı ve Genel Özellikleri

Dış ödemeler bilançosu, bir ülkenin belirli bir dönemde (genellikle bir yıl), dış âlemden sağladığı gelirlerle dış âleme yaptığı ödemelerin yer aldığı bir tablodur.

IMF'nin yaptığı tanıma göre ise dış ödemeler dengesi (bilançosu), belirli bir süre içinde, ülkenin yerlileri ile yabancılar arasında meydana gelen iktisadî akımlara bağlı olan değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezerv değişimlerinin sistematik olarak ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak tespit edildiği istatistikî bir belgedir (Ordu, 2008:2).

Dış ödemeler bilançosu ya da dış ödemeler dengesi olarak adlandırılan belge, ülkelerin belirli bir dönem içerisindeki dış ekonomik ve mali ilişkilerinin durumunu gözler önüne serer. Ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koyar. Bir ülkenin dış ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtır, dolayısıyla da çoğu kez ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır (Seyidoğlu, 2007:310).

Ödemeler bilançosu (dengesi), ülkenin belirli andaki toplam borç ve alacaklarını değil; ülkenin bir yıl içerisinde diğer ülkelerle yapmış olduğu ekonomik işlemlerin ne yönde değiştiğini gösterir (Karluk, 2004:502).

Ödemeler bilançosu ülkenin ekonomik birimlerinin ve ekonomi politikasını yöneten karar sahiplerinin üzerinde durdukları ve diğer ekonomilerle ülke ekonomisi arasında bir karşılaştırma yapılmasını sağlayan bir araç olarak görülmekte ve her zaman dengede olması hedeflenmektedir. Ancak bazen ekonomik ve yapısal nedenlerden dolayı bu istek

gerçekleştirilememektedir; ülke ekonomilerinin ödemeler bilançoları açık ya da fazla vermektedir.

Ödemeler bilançosunun açık veya fazla vermesi, ülkenin milli gelir seviyesi, istihdam düzeyi, kalkınma hızı, enflasyon oranı, döviz kurları, ücret artışları gibi ekonomik değişkenleri üzerinde önemli etkiler doğurur. Dolayısıyla ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin sağlıklı bir yolda olup olmadığının belirlenmesi, bir sorun varsa gerekli önlemlerin zamanında alınması ve politika düzenlemelerinin yapılması için ödemeler bilançosu istatistiklerinin sürekli olarak izlenmesi gerekir.

1.2. Dış Ödemeler Bilançosu Ana Hesap Grupları

Ödemeler dengesinde ilke her bir ekonomik işlemin eşit değerde iki ayrı kaleme iki kayıt ile çift kayıt muhasebe sistemine uygun olarak kaydedilmesidir. Bu sisteme göre her bir ekonomik işlemin bir alacak bir de borç olmak üzere kaydı yapılmaktadır. Ödemeler dengesinin borç kalemleri kayıtları ülke dışına ödemelerin kaydını ifade ederken, alacak kalemleri kayıtları ülkeye giren ödemelerin kaydını ifade etmektedir. Dolayısıyla borç kalemi işlemleri bir ülkeden döviz çıkışı sağlarken, alacak kalemleri işlemleri bir ülkeye döviz girişi sağlamaktadır (Bozok, 2008:6).

Ödemeler bilançosunun ana hesapları; cari işlemler, sermaye ve resmi rezervler hesabıdır. Bir de denkleştirme amaçlı istatistik farklar hesabı vardır, buna net hata ve eksiklikler adı da verilir.

1.2.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı, ödemeler bilançosunun en önemli ana hesabı olup bu hesaba ülkenin ihraç ve ithal ettiği mallar ve hizmetlerin kaydı yapılır. Ayrıca yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen kazançlar, yurtdışı işçi gelirleri, lisans bedelleri, komisyonlar, kiralar gibi gelir hareketleri ile karşılıksız transferler de bu hesap grubu içerisinde yer alır.

Ülkede yerleşik olan kişilerin mal, hizmet ve gelir akışı biçiminde olan ekonomik işlemleri ile yapılan karşılıksız transferlerin gösterildiği bir hesaptır. Bu hesapta gelir ve gider niteliğindeki döviz giriş-çıkışları izlenir. Söz konusu

işlemler neticesinde gerçekleşen döviz girişleri, döviz çıkışlarından büyükse cari işlemler hesabı fazla vermiş demektir ve buna genel olarak cari fazla denir. Tersine ekonomik işlemler neticesinde gerçekleşen döviz çıkışlarının girişlerden büyük olduğu durumda ise cari işlemler hesabı açık vermiştir ki buna da cari işlemler açığı veya cari açık denir. Denge durumunda ise cari denge söz konusudur.

Cari denge dış dünya ile olan ilişkiler açısından son derece önemli bir kavramdır; zira cari fazla veren ülkenin dış varlıkları, cari işlemler açığı veren bir ülkenin ise dış yükümlülükleri artıyor demektir. Dış varlık ya da yükümlülüklerde meydana gelen bu değişimler doğrudan yabancı sermaye yatırımı, portföy yatırımı veya dış borçlanma ile finanse edilmeye çalışılır (Sezer, 2007:9).

Cari işlemler hesabı şu alt kalemlerden oluşur:

- * Uluslararası mal ticareti,
- * Hizmet ticareti,
- * Tek-yanlı (karşılıksız) transferler

1.2.1.1. Mal Ticareti

Mal ticareti, ithalat ve ihracat değerlerini gösterir ve görünür ticaret olarak da anılır (Karluk, 2003:447). Mal ithalat ve ihracatı geleneksel olarak çoğu ülkenin uluslararası ekonomik işlemleri içinde en büyük yeri tutar (genellikle 1/2 ile 2/3 arasında). Bu bakımdan ülke ekonomisi açısından büyük önem taşır. Ayrıca mal ticareti reel ekonomideki gelişmelerin en somut göstergesidir. Çünkü ulusal ekonomide üretim, teknoloji, verimlilik, vs. gibi alanlarda gerçekleşen uzun dönemli gelişmelerin bir sonucu olarak düşünülebilir.

Mal ihracatı ülkeye döviz kazandıran başlıca işlemken mal ithalatı ise yabancılara alacak hakkı (ülkede yerleşik kişilere borç) doğuran bir işlemdir.

Toplam mal ithalatı ile toplam mal ihracatı arasındaki farka dış ticaret bilançosu adı verilir. Bu kavram ödemeler bilançosu ile karıştırılmamalıdır.

Ödemeler bilançosu ülkenin tüm uluslar arası gelir ve giderlerini, dış ticaret dengesi (bilançosu) ise yalnızca dar anlamda mal ithal ve ihracını kapsar (Seyidoğlu, 2007:317).

1.2.1.2. Hizmet Ticareti

Ülkenin hizmet ithali ve ihracından kaynaklanan ödeme akımları da cari işlemler bilançosunun hizmetler bölümünde yer alır. Mal ticaretinin fizikî, görünür bir niteliği olmasına karşın hizmet ihracı ve ithali görünmez bir nitelik taşır. Bu sebeple görünmez ticaret olarak da adlandırılır.

Uluslararası hizmetler hesabı yedi kalemden oluşur.

1.2.1.2.1. Dış Turizm

Yabancı turistlerin ülkede gezi, konaklama, yiyecek, müze ziyaretleri, hediyelik eşya, vs. gibi dış hizmetlerden yararlanmak için yaptıkları harcamaları belirtir.

1.2.1.2.2. Uluslararası Taşımacılık

Kara, deniz ve hava yolu araçlarıyla yabancı ülkelere yolcu ve yük taşımacılığından kazanılan dövizler veya yabancılara yaptırılan taşımacılık işlemleri dolayısıyla yapılan ödemeler bu grupta yer alır.

1.2.1.2.3. Uluslararası Bankacılık ve Sigortacılık

Uluslararası nitelik taşıyan çokuluslu banka ve sigorta şirketlerinin elde ettikleri döviz kazançları ile ülkenin bu şirketlere yaptığı ödemeler bu hesapta yer alır (Karluk, 2003:448).

1.2.1.2.4. Uluslararası İnşaat Hizmetleri

Ülkede yerleşik olanların yabancı ülkelerde yaptıkları inşaat ve danışmanlık hizmetleri ile ana ülkede yabancılar tarafından sağlanan bu tür hizmetleri kapsar. Türk müteahhitlerinin yurtdışı inşaat hizmetlerinden sağladıkları kazançlar ödemeler bilançosunda küçümsenmeyecek bir yer tutar.

1.2.1.2.5. Lisans Bedelleri, Kiralar, Komisyonlar

Yurtdışındaki çeşitli şirket ve kuruluşlara sağlanan özel hizmetler karşılığında yapılan ödemeleri kapsar. Örneğin, telif hakları, hak sahibine verilen paylar, lisans ödemeleri, leasing bedelleri, danışmanlık ve mühendislik ücretleri, yabancı filmlerin kiralari, mümessillik ve banka komisyonları, uydu kiralari, uluslararası bilgisayar, telsiz, telefon ve radyo hizmetlerinin bedelleri, vs. gibi.

1.2.1.2.6. Yurtdışı Resmi Hizmetler

Yurtdışında ülkeyi temsil eden elçilik veya konsolosluk görevlilerinin ücret ve maaşları, devlete ait bina ve arazilerin bakım ve onarımı, dışarıdaki askeri birlik ve görevlilerin harcamaları, vs. gibi resmi harcamalar bu grupta toplanır (Seyidoğlu, 2007:318).

1.2.1.2.7. Dış Yatırım Gelir ve Giderleri

Cari hesaba ayrıca, bir ülke vatandaşlarının bir diğer ülkede ekonomik varlık sahibi olmasından doğan iki ülke arasındaki faiz, temettü (kâr payı) ve kâr gelirlerinin net akımını da dahil ediyoruz. Bu net gelir akımının büyüklüğü uluslararası ekonomik varlık sahipliğinin yapısına ve yurtiçinde ve yurtdışındaki faiz oranlarının, kârların ve temettülerin seviyesine bağlıdır (Begg, Fischer ve Dornbusch, 2005:492). Yurtiçindeki yabancı sermaye şirketlerinin faaliyetlerinden kazanıp yurtdışına transfer ettikleri kârlar, ülkeye yapılan uzun ve kısa süreli yabancı mali yatırımların geliri olarak dışarıya gönderilen paralar (faiz ve temettü) ve dış borçların faizleri bu grupta yer alır. Bunun gibi ülkede yerleşik kişilerin yurtdışında yaptıkları doğrudan yatırımlardan sağladıkları kârlar veya dış mali yatırımlardan elde ettikleri faiz ve temettü gelirleri ile açılan dış kredilerin faiz gelirleri de bu grupta yer alır.

1.2.1.3. Tek-Yanlı (Karşılıksız) Transferler

Bir ülkenin satın alma gücünün diğer ülkelere ticari amaçlar dışında karşılıksız devredilmesi durumunda ortaya çıkan ekonomik işlemler, karşılıksız transferler hesabında yer alır. Ülkeler arasında bağış ve hibe şeklinde yapılan

işlemler bu gruba girer. Karşılığında hiçbir ödemede bulunmak gerekmediği için, bu tür işlemlere tek yanlı veya karşılıksız transferler denmiştir.

Örneğin, hükümetlerin hibe şeklindeki parasal yardımları, gıda ve ilaç gibi ayni (mal) yardımları, eğitim, sağlık, kültür gibi ticaret dışı alanlarda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlara ödedikleri aidatlar, bütçelerine yaptıkları katkılar, vb. tek-yanlı transferler grubuna girer (Seyidoğlu, 2007:318-319).

1.2.1.4. Cari İşlemler Bilançosu (Dengesi)

Cari işlemler hesabının alacaklı ve borçlu taraflarının toplamı arasındaki farka cari işlemler bilançosu veya cari işlemler dengesi adı verilir. İki taraf toplamının birbirine eşit çıkması cari işlemler bilançosunun dengede olduğunu, alacaklı kısım toplamının borçlu kısım toplamından büyük olması cari işlemler bilançosunun fazla verdiğini, tersi durumda da cari işlemler açığını ifade eder (Seyidoğlu, 2007:319).

Cari işlemler hesabı ülkenin ulusal geliri ile yakından ilgilidir. Çünkü ilk iki alt hesap (mal ticareti + hizmet ticareti) ülkenin ulusal gelirinin bir parçasını oluşturur. Çünkü hesaplardaki olumlu bakiye doğrudan ülkenin ulusal gelirine eklenir. Ters bir durumda ise ulusal gelirden bir düşme gözlenir. Eğer mal ve hizmet ithal ve ihracı birbirine eşitse, bu durumda ulusal gelir üzerinde bu alt hesapların etkisi olmaz. Dolayısıyla ülkenin nispi mal ve hizmet ihraç ve ithali, doğrudan ulusal gelirin seviyesine etki eder (Karluk, 2003:447).

Cari denge şu şekilde formüle edilebilir:

$$\text{Cari Denge} = \text{Mal Dengesi} + \text{Hizmetler Dengesi} + \text{Karşılıksız Transferler}$$

Bu toplamın sonucu artı (+) ise cari denge fazlası, eksi (-) ise cari denge açığı söz konusu demektir.

Yurtiçindeki yerleşiklerle yurtdışında yerleşikler arasındaki mal ve hizmet ticaretinin dövizle yapıldığı varsayımı altında, cari işlemler dengesi bir ülkenin döviz dengesini de gösterir. Örneğin, cari işlemler açığı bir milyar dolar

olan bir ülke kazandığı dövizden bir milyar dolar daha fazla döviz harcıyor demektir. Bu döviz açığı ya borçlanılarak finanse edilecektir ya da rezervlerde duran dövizler bir milyar dolar azalacaktır.

Bir başka açıdan cari işlemler dengesi bir ülkede yerleşik ekonomik birimlerin yurtdışında yerleşiklerden tasarruf ithal edip etmediğini gösterir. Cari işlemler açığı olan bir ülke yurtdışından tasarruf ithal ediyor demektir. Cari işlemler fazlası olan bir ülke ise yurtdışına tasarruf ihraç ediyor demektir.

Cari işlemler gelirleri ve giderlerine toplu olarak bakıldığında bir ülkenin dış dünya ile ne kadar bütünleştiği görülür. Toplam ithalat ve ihracat mal piyasalarında bir ülkenin dış dünya ile bütünleşmesini gösterir. Bunun için de genellikle ihracat ve ithalat toplamının (dış ticaret hacmi) milli gelire oranı kullanılır (Eğilmez ve Kumcu, 2002:229-230).

1.2.2. Sermaye Hesabı

Uluslararası ekonomik işlemlerin diğer grubunu da sermaye ithali ve ihracı oluşturur. Sermaye işlemleri genelde bir ülkede yerleşik kişi ve kuruluşların başka bir ülkede yaptıkları fizikî yatırımlarla (üretim tesisleri, bina arazisi, vs.), sınır ötesine aktardıkları malî fonlardan (yabancı tahvil, hisse senedi, hazine bonosu, alım-satımı, yabancı bankalarda açılan mevduat hesapları, vs.) oluşur (Seyidoğlu, 2007:320).

Sermaye hesabı vadelerine göre kısa ve uzun süreli sermaye, işlemi yapanın kişiliğine göre ise özel ve resmi diye gruplandırılır.

1.2.2.1. Sermaye Hareketleri Dengesi

Sermaye hesabındaki toplam alacaklı ve borçlu işlemlerin net bakiyesine sermaye bilançosu denir. Sermaye bilançosunun borçlu bakiye vermesi, ülkenin bilanço dönemi içerisinde net olarak dış dünya üzerindeki malî veya fizikî sermaye yatırımlarının arttığını, alacaklı bakiye vermesi ise dışarıya gönderdiğinden daha fazla yabancı sermayenin ülkeye girdiğini ifade eder.

1.2.3. Resmî Rezervler Hesabı

Bu hesapta Merkez Bankasının döviz piyasasına yapmış olduğu müdahalelerin sonucunda ülkenin uluslararası resmî rezervlerindeki değişimler gösterilir.

Resmî rezervler, Merkez Bankasının döviz rezervleridir. Bir ülkenin uluslararası rezervleri, döviz (ileri sanayi ülkelerinin konvertibl paraları), altın ve IMF kaynaklarından (net alacaklı rezerv pozisyonları ve özel çekme hakları-SDR) oluşur.

Piyasada döviz talebinin arzı aşması durumunda, eğer kur istikrarının sağlanması amaçlanıyorsa Merkez Bankası döviz satışında bulunur. Böylece resmi rezervler eksilir. Döviz arzının talebin üzerine çıkması durumunda da kâr düşüşünü önlemek için piyasadaki döviz satın alınarak resmi rezervlere eklenir. Merkez Bankasının yaptığı bu işlem dolayısıyla ülkenin uluslararası rezervlerindeki değişimlerin net sonucu ödemeler bilançosunun resmi rezervler hesabında gösterilir (Seyidoğlu, 2007:323).

1.2.4. İstatistik Farklar Hesabı

İstatistik farklar, bilançonun otonom (çizgi üstü) işlemlerini oluşturan cari işlem ve sermaye hesapları ile denkleştirici (çizgi altı) işlemi olan resmi rezervler hesabının net bakiyelerini birbirine eşitleyen dengeleyici bir kalemdir (Karluk, 2003:453).

Bu hesap, ödemeler bilançosu istatistiklerini muhasebe kayıtları anlamında denkleştirmek amacıyla kullanılır ve tek bir kalemden ibaret bir kayıttır. Buna bazen net hatalar ve unutmalar hesabı da denir.

Tablo 1: Ödemeler Dengesinin Yapısı

İşlem Grupları	Alacak	Borç
I. CARİ İŞLEMLER HESABI		
A.Mal İhracat ve İthalatı	(+)	(-)
DIŞ TİCARET BİLÂNÇOSU	(+)	(-)
B.Hizmet İhracatı ve İthalatı	(+)	(-)
C.Tek-Yanlı Transferler	(+)	(-)
1.Özel Bağış ve Hediyeler	(+)	(-)
2.Hükümet Transferleri	(+)	(-)
CARİ İŞLEMLER BİLÂNÇOSU	(+)	(-)
II. SERMAYE HESABI		
A.Uzun Süreli Sermaye	(+)	(-)
1.Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları	(+)	(-)
2.Özel Portfolyo Yatırımları	(+)	(-)
3.Resmî Sermaye İşlemleri	(+)	(-)
B.Kısa Süreli Sermaye (Denkleştirici Olmayan)	(+)	(-)
SERMAYE İŞLEMLERİ BİLÂNÇOSU		
III. İSTATİSTİK FARKLAR		
GENEL ÖDEMELER BİLÂNÇOSU		
Çizgi altı işlemleri		
IV. RESMÎ REZERVLER HESABI	(+)	(-)
1.Kısa Süreli Varlıklar	(+)	(-)
2.Döviz	(+)	(-)
3.Parasal Altın	(+)	(-)
4.SDR ve IMF Rezerv Pozisyonu	(+)	(-)

Kaynak: Seyidoğlu, 2007:321.

İKİNCİ BÖLÜM

2. CARİ İŞLEMLER DENGESİ

2.1. Tanımı

Bir ülkenin dış dünya ile ekonomik ilişkileri bir önceki bölümde de bahsettiğimiz gibi ödemeler dengesi adı verilen bilançoda izlenmektedir. Bu bilanço, ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler aracılığıyla sağladığı gelirin dışarıya yapılan ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koymaktadır ve o ülkenin ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtmaktadır. Bu nedenle çoğu kez o ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır.

Ödemeler dengesi bilançosu; cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri dengesi, rezerv hareketleri ve net hata ve noksan olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Cari denge olarak da tanımlanan cari işlemler dengesi, ödemeler dengesi bilançosunun en önemli ana hesaplarından ve dış ticaret (ihracat-ithalat dengesi), hizmetler (hizmet alımları-hizmet satımları), yatırım (net faktör) gelirleri (dış yatırım gelirleri-dış yatırım giderleri) ve cari transferler (karşılıksız olarak elde edilen dış gelirler-karşılıksız olarak yapılan dış giderler) dengelerinin toplamından oluşmaktadır.

Ülkenin cari işlemlerden elde ettiği gelirler, cari işlemlere yapılan giderlerden daha büyükse bu durum cari fazla (cari işlemler fazlası); daha küçükse cari açık (cari işlemler açığı) olarak nitelendirilmektedir. Bir başka ifade ile mal ve hizmet ticareti ile net transferlerden elde edilen gelirlerin bu hesaptaki ödemeleri karşılayamaması durumunda, ülke cari açıkla karşı karşıya kalmaktadır. Cari işlemler hesabı açık verdiğinde ülke, yurt dışından gelen paradan daha fazlasını, yurt dışına göndermiş olmaktadır. Dolayısıyla yaratılan açık, dışarıdan borçlanarak veya yurt içi varlıkların satılması suretiyle kapanır. Bunun tersi durumda da, yani cari işlemler hesabı fazla verdiğinde, yurt içi yerleşiklerce yurt dışına sermaye transferi gerçekleştirilir (Erdil Şahin, 2011: 49).

Bir ülke ekonomisi cari işlemler açığı veriyorsa bu ülke ürettiğinden fazla harcıyor demektir. Cari işlemler açığının bulunması durumunda ithalatın azaltılması ve/veya ihracatın artırılması ya da ülkeye sermaye girişinin sağlanması gerekmektedir. Diğer taraftan cari işlemler dengesi tasarruflar ve yatırımlar arasındaki fark olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla cari işlemler açığı veren bir ülkede tasarruf açığı bulunmaktadır. Ülke bu tasarruf açığını yurtdışı tasarruflarını ithal ederek gidermektedir. Bunun sonucunda tasarruf açığı yurtiçindeki faizleri arttırmakta, yurtdışından yurtiçine sermaye girişi gerçekleşerek sermaye hesabı fazla vermektedir. Bu durum yurtdışına borçların artması anlamına gelmektedir. Cari işlemler hesabının fazla verdiği durumlarda ise bu fazlalık sermaye hesabında kullanılarak yurtdışına sermaye çıkışına sebep olmaktadır. Bu durum ise yurtdışından alacakların artması anlamına gelmektedir (Bozok, 2008:1-2).

Bir ülkenin bir dönemdeki cari işlemler dengesi, o ülkenin net dış varlıklarındaki değişimleri temsil eder. Eğer ülke cari işlemler fazlası veriyorsa borç veren konumunda, cari işlemler açığı veriyorsa borçlanan konumundadır. Net ihracat fazlası olan ülke, bu fazlaya eşit olacak şekilde net dış varlık elde ediyordur. Çünkü yabancılara, onlardan satın alınandan daha fazla satmaktadır. Net dış ticaret açığı veren ülke ise bu açık kadar yurt dışından borçlanmaktadır.

2.2. Cari İşlemler Dengesini Açıklamaya Yönelik Farklı Yaklaşımlar

Cari işlemler dengesini açıklamaya yönelik çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde bu teorilerden “Esneklikler Yaklaşımı”, “Toplam Harcama Yaklaşımı”, “Dönemlerarası Yaklaşım” ve “Mundell-Fleming Modeli” açıklanacaktır.

2.2.1. Esneklikler Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımı, cari işlemler dengesinin başlıca alt kalemlerinden dış ticaret dengesi üzerinde odaklanmakta olup göreceli uluslararası fiyatların cari dengeyi belirleyen en temel açıklayıcı değişken olduğunu varsaymaktadır. Yaklaşım olası bir devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini analiz eder (Erkılıç, 2006: 17).

Bu bağlamda devalüasyon, ulusal paranın yabancı para birimleri karşısındaki değerini isteyerek ve belli bir amaca yönelik olarak düşürülmesidir. Devalüasyonun dış denge üzerindeki olumlu etkileri ihracat gelirlerini arttırıp ithalat giderlerinin azaltılması şeklinde ortaya çıkar. Devalüasyonun dış ticaret dengesine iyileştirici bir etki yapması ise Marshall-Lerner koşuluna bağlıdır.

Esneklikler yaklaşımına göre, bir ülkenin parasını devalüe etmesi halinde, bu operasyonun ödemeler bilançosunu dengeye getirebilmesi ihraç ve ithal malları talep esnekliklerine bağlıdır. İlk defa Marshall ve daha sonra Lerner ve J. Robinson tarafından geliştirilmiş olan bu teoriye Marshall-Lerner koşulu denilmiştir (Kumbaracıbaşı, 1973:103).

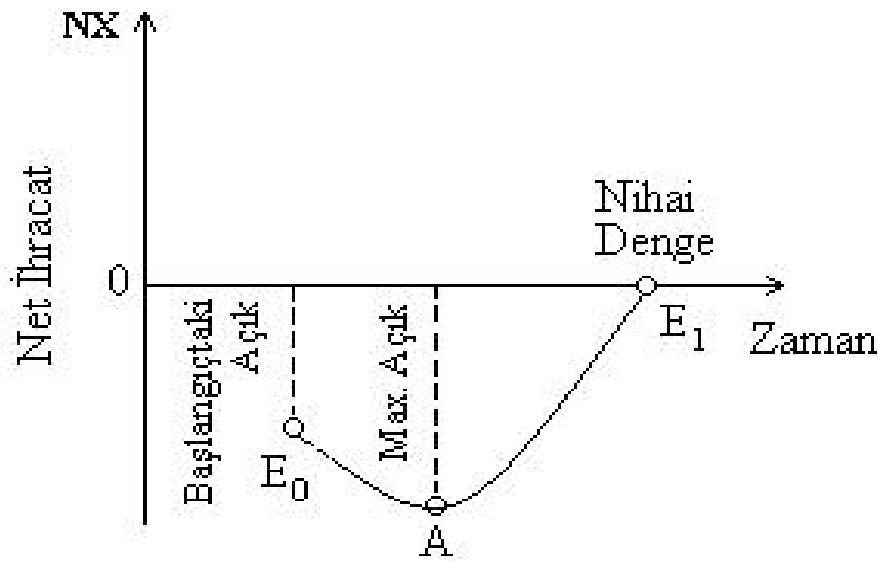
Devalüasyon ödemeler bilançosuna üç tür etkide bulunur: İlk olarak, ithal malların fiyatlarındaki yükselme nedeniyle bu malların miktarındaki azalma; ikinci olarak ihraç mallarının fiyatlarındaki azalış nedeniyle ihraç miktarındaki artış; üçüncü olarak da belli bir ihracat miktarının devalüasyondan sonra daha az döviz geliri sağlamasıdır. Bu üç etkinin net sonucu ihracat ve ithalat esnekliklerine bağlıdır. Eğer esneklikler toplamı birden büyük ise etki pozitif olacaktır. Bu koşul Marshall-Lerner koşulu olarak bilinmektedir (Yıldırım ve Özer, 2006:332).

Esneklikler yaklaşımında uluslararası harcama düzeyleri ve gelir sabit tutulurken talep ve arzın statik fiyat esneklikleri uluslararası sermaye akımlarını belirlemektedir.

Yapılan ampirik çalışmalar, ithalat ve ihracatın döviz kuruna göre esnekliklerinin kısa dönemde oldukça düşük olduğunu ortaya koymuştur. Yani kısa dönemde Marshall-Lerner koşulu sağlanmamaktadır. Ancak uzun dönem esnekliklerinin yüksek olduğu ve toplamlarının biri aşabileceği de yapılan çalışmaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda devalüasyonun kısa dönem etkisi dış ticaret açığını arttırmak yönünde olacaktır. Bunun nedeni, devalüasyonun döviz gelirleri açısından ithalatı pahalandırma ve ihracatın değerini düşürme etkisinin kısa dönemde ihracat miktarını arttırıcı ve ithalat miktarını azaltıcı etkisinden daha önemli olmasıdır. Yani ekonomik birimlerin

kendilerini yeni fiyatlara göre ayarlaması belli bir zaman dilimini gerektirmektedir. Ancak bir süre sonra devalüasyonun beklenen etkisi görülecek ve ticaret dengesi düzelecektir. Bu zamanda net ihracatta ortaya çıkan gelişmeyi Şekil 1’de gösteren E_0AE_1 yolu J harfine benzediği için devalüasyonun bu etkisine J eğrisi etkisi denir (Çekim, 2009:20).

Şekil 1: Devalüasyonun Kısa ve Uzun Dönemde Etkileri: J Eğrisi



Kaynak:Yıldırım ve Özer, 2006:333.

Bununla birlikte dinamik denge modelini kullanan son dönemdeki çalışmaların çoğu, dış ticaret dengesi ile ticaret hadlerinin cari ve gelecekteki hareketleri arasında negatif, geçmiş hareketleri arasında pozitif bir ilişki bulmuştur.

Devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi bakımından, ithalatın yurtiçi talep esnekliği kritik öneme sahiptir. Bu esneklik yükseldikçe sağlanacak döviz tasarrufu azalmaktadır. İthalatın dış arz esnekliği ise yüksek olmalıdır. İthalat talebi azaldığında, ihracat mallarının üretimi kısılabilmelidir. Aksi takdirde karşı ülke fiyatlarını kırabilir ve devalüasyonun etkileri zayıflar.

Esneklikler yaklaşımının cari işlemler dengesinin belirleyicilerini açıklamada bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yaklaşım kısmi olup, ödemeler dengesinin tamamını değil sadece bir kısmını kapsamaktadır.

İkincisi, esneklikler yaklaşımı ana tema olarak her ne kadar devalüasyonun cari denge üzerindeki etkisini analiz etse de reel döviz kuru tanımında ticarete konu olmayan malların rolüne ilişkin açık bir bilgi yer almamaktadır (Çekim:2009: 20).

2.2.2. Toplam Harcama Yaklaşımı

Milli Gelir hesaplarında görüleceği üzere, cari işlemler dengesi aynı zamanda ulusal tasarruf ile yurtiçi yatırım arasındaki farka eşittir. Bu açıdan bakıldığında tasarruf ile yatırım arasındaki farkın artmasına veya azalmasına bağlı olarak cari işlemler düzelir ya da bozulur. Diğer bir ifadeyle tasarruf, gelir ile tüketim (kamu harcamaları dahil) arasındaki farka eşit olduğu için, toplam harcamaların çıktıya göre azalıp artmasına bağlı olarak cari işlemler düzelir ya da bozulur. Bu alternatif bakış açısı, makroekonomik faktörlerin eninde sonunda uluslararası borçlanma veya borç verme kalıplarını belirlediğini vurgulamaktadır.

Eğer devalüasyon dış dengeyi etkiliyorsa, bu iki yoldan olabilir: (1) Ülkenin mal ve hizmet üretimini değiştirebilir; bu değişme mal ve hizmetlere yapılan toplam harcamalarda bir değişmeye neden olur ve dış denge, gelirdeki değişme ile gelire bağlı toplam harcama değişmesi arasındaki fark tarafından belirlenir. (2) Devalüasyon belirli bir reel gelir düzeyinde reel toplam harcamaların miktarını değiştirebilir. Bu noktada devalüasyon yapılan ülkede tam istihdam veya eksik istihdam durumunun varlığı önem kazanır. Ülkede istihdam edilmemiş kaynaklar varsa, devalüasyonun gelir üzerindeki etkisi lehte olacaktır (Sezer, 2007: 20-21).

2.2.3. Dönemlerarası Yaklaşım

Dönemlerarası yaklaşım, Buiter, Sachs, Obsfeld, Svensson ve Razin'in çalışmaları sonucunda 1980'li yılların başında gelişmiştir. Dönemlerarası yaklaşım, esneklikler ve toplam harcamalar yaklaşımının bir karışımını yansıttmasının yanında, göreceli fiyatların makro ekonomik belirleyicilerini hesaplamakta, cari ve gelecekteki fiyatların tasarruf ve yatırımlar üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Gelecekte meydana gelecek verimlilik artışı, reel

faiz oranları ve hükümet harcamaları talepleri gibi bekleyişlere dayalı geleceğe dönük hesaplamalardan doğan özel tasarruf ve yatırım kararlarını, bazen de hükümet kararlarını dikkate alarak toplam harcama yaklaşımını genişletmektedir. Jeffrey David Sachs, cari işlemler dengesindeki hareketlerin dinamik bir makro ekonomik model içinde analiz edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu duruma göre cari işlemler dengesinin açık veya fazla vermesi hane halkı, firmalar ve hükümetlerin dönemlerarası tercihlerinin bir sonucudur. Bunun bu şekilde açıklanmasının sebebi ise cari dengenin açık veya fazla veriyor olmasının net ulusal tasarrufu ya da borçlanmayı gösteriyor olmasıdır. Bu yüzden gelecekteki olaylar hakkındaki bekleyişler, cari işlemler açığı ve fazlasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır(Çekim, 2009: 25).

Dönemlerarası yaklaşım, ülkelerin dönemlerarası bütçe kısıtlamalarına gitmelerini, ekonomide uygulanacak olan tercihlerde sınırlamalar olacağını varsayar. Buna göre ekonomideki harcamaların bugünkü değeri, yurtiçi üretimin bugünkü değeri ile ilk net dış varlık stoku toplamına eşit olmak zorundadır. Eğer ekonomi net dış alacaklı durumunda ve dünya faiz oranı ortalama değerinin üstünde ise bireyler geçici olarak yüksek dış faiz gelirleri karşısında tüketimlerini düzenleyecekleri için, cari işlemler hesabı fazlalık içinde olacaktır. Ekonomi net dış borçlu ise, geçici olarak yüksek olan dış faiz oranı ters yönde etkiyle cari işlemler açığına neden olacaktır.

Uygur (2004), 1989:2-2003:4 dönemi üçer aylık verileriyle yaptığı çalışmada dönemlerarası yaklaşımın cari açık ile tasarruf arasında güçlü bir ilişki olduğu önermesinin Türkiye verileriyle uyumlu olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

2.2.4. Mundell-Fleming Modeli

Para politikası ile maliye politikasının açık ekonomiler üzerindeki etkilerini, bu politikaları birbirinden ayırarak inceleyen ilk yazar Robert Mundell'dir. Mundell, para ve maliye politikasının etkilerini incelerken uluslararası sermaye akımlarını da analize katmıştır. Bu analizler kur ayarlaması

yapmaya gerek olmadan para ve maliye politikalarının birlikte kullanılması ile iç ve dış dengenin aynı anda nasıl gerçekleştirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Analizlere göre, hem para hem de maliye politikası dış denge hedefini etkilemede kullanılabilir. Örneğin, para arzında bir daralma, faiz oranını yükseltir. Bu da kısa süreli yabancı sermaye girişini özendirip ülke dışına sermaye çıkışını caydırır ve bir ödemeler bilançosu fazlasına neden olabilir.

Sıkı para politikası ile daraltıcı bir maliye politikasının ödemeler bilançosunu benzer yönde etkilemeleri durumundan önemli bir sonuç çıkartılabilir. Şöyle ki, döviz kurunu değiştirmeden ödemeler bilançosu dengesini sağlamak için, para ve maliye politikalarını birbirine ters yönde, yani genişletici maliye politikası ile daraltıcı para politikasını veya daraltıcı maliye politikası ile genişletici para politikasını birlikte uygulamak yeterli olabilir (Seyidoğlu, 2007:805-806).

Mundell-Fleming modeli özünde klasik IS -LM modelinin açık ekonomiye uyarlanmış halidir. IS-LM modelinin açık ekonomi uyarlanması olan Mundell - Fleming modeline göre kamu açıkları nedeniyle meydana gelen yurt dışı sermaye girişlerinin reel kurlar üzerindeki baskısı ya nominal kurlar ya da ulusal fiyat seviyesindeki artışlar ile gerçekleşmektedir. Mundell -Fleming modeline göre, esnek kur sisteminde bütçe açıkları faiz oranlarını artırır, artan faizler ulusal paranın dış değerini yükseltir; dış değeri artan ulusal para ithalatı teşvik ederken ihracatı cezalandırıcı etki yapar ve sonuçta cari işlemler açığı meydana gelir. Sabit kur sisteminde ise bütçe açıkları reel gelir ya da reel fiyat düzeylerini arttırmaktadır. Bu durumda yine cari işlemler dengesi bozulmaktadır. Sonuç olarak aktarım mekanizması farklı da olsa hem esnek hem de sabit kur sisteminde bütçe açıkları nihayetinde cari işlemler dengesi üzerinde etkisini göstermektedir.

Böylesi durumlarda hükümetler ulusal üreticileri korumak için tarife ya da miktar kısıtlamalarına gidebilmektedirler. Cari açık sorununun yaşanmadığı durumlarda ise kamu maliyesindeki istikrar ile dışsal denge uyum içerisinde bulunmaktadır. Yurt içi yatırımlarda herhangi bir değişimin yaşanmadığı ve

kamu harcama disiplinin söz konusu olduğu durumlarda daha düşük bütçe açıklarıyla dış ticaret dengenin daha kolaylıkla sağlanması mümkün olabilecektir. Kamu açıklarını azaltmadan yapılan devalüasyonlar ise dış dengeyi sağlayıcı olmaktan ziyade enflasyonist eğilimi ortaya çıkarmaktadır. Hatta kamu mali disiplini sağlanmadan nominal kurların çapa olarak kullanılması da cari işlemler açıklarını sürdürülemez konuma getirebilir. Bu yapı, Arjantin ve kimi Asya ülkelerinde olduğu gibi ekonomik kriz üretebilecek bir potansiyele de sahip bulunmaktadır (Sever ve Demir, 2007:49).

Mundell-Fleming modelinin en büyük eksikliği ise kısa dönemli bir analiz şekli olduğu için, cari açıkla birlikte giriş yapan sermayenin uzun dönemde borç seviyesini arttırıcı ve bunun süreklilik kazanması durumunda da cari açığı sürdürülemez duruma getirici etkisini göz ardı etmesi gösterilmektedir. Örneğin genişletici bir maliye politikası uygulanması ilk aşamada ülkenin para biriminin reel olarak değer kazanmasına, dolayısıyla cari işlemler açığına ve sermaye girişine neden olur. Uzun dönemde ise bu durumun sürmesi ülkenin dış yükümlülüklerinin ve dolayısıyla net dış borç servisinin de yükselmesine yol açar. Böyle bir durumda hem dış borç servisini yerine getirebilmek hem de mevcut cari işlemler dengesini koruyabilmek için dış ticaret dengesinin iyileşmesi gerekmektedir. Böylelikle ilk aşamada reel olarak değer kazanan yerli para biriminin zamanla değer kaybetmesi zorunlu hale gelmektedir. Ülkenin cari işlemler konumunun sürdürülebilirliği konusunu çözümleyebilmek için önemli olan uzun dönemli dinamik etkiler Mundell-Fleming modelinde yer almamaktadır.

2.3. Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicileri

Cari işlemler dengesinin en önemli özelliği, uluslararası ekonomik ilişkiler ile milli gelir arasında doğrudan bağlantı kurmasıdır. Dış ticaret fazlası olduğu durumlarda, ekonomide toplam harcama genişlemekte ve istihdam düzeyi artmaktadır. Buna karşın, dış ticaret açığı olduğu durumlarda ise toplam talep azalmakta ve istihdam düzeyi düşmektedir.

Cari işlemler hesabında dört temel kalem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi dış ticaret dengesi, ikincisi hizmetler dengesi, üçüncüsü yatırım geliri dengesi, dördüncüsü ise cari transferlerdir. Dış ticaret dengesinde en önemli unsur ihracat ve ithalat kalemlerini içeren mal ticaretidir. Hizmetler dengesi kalemi; taşımacılık, turizm, inşaat hizmetleri, finansal hizmetler ve diğer hizmetlerin gelir ve gider kalemlerini içermektedir. Yatırım geliri dengesi doğrudan yatırımların, portföy yatırımlarının ve diğer yatırımların gelir ve giderlerini içermektedir. Doğrudan yatırım geliri dengesi yabancı sermaye yatırımları sonucu oluşan net kâr transferlerini göstermektedir. Portföy yatırımları yabancıların satın almış oldukları hisse senetleri ve devlet iç borçlanma senetlerine ait temettü ve faiz ödemelerini içeren portföy yatırım gider ve gelirlerini göstermektedir. Diğer yatırımlar sonucu elde edilen faiz geliri ya da giderleri diğer yatırım gelirleri kalemini oluşturmaktadır. Cari transferler esas olarak işçi gelirlerini kapsamaktadır.

Bir ülkenin sadece dış ticaret dengesine bakmak suretiyle ülkenin uluslararası ekonomik ilişkilerinin ne düzeyde olduğunu yorumlamak yanıltıcı olabilir. Bir kere dış ticaret açıkları yüksek olan bir ülkede görünmeyenler kaleminin fazla vermesi cari açığın tutarını aşağı çekecektir. Ülkemizde de bu durum söz konusudur. Bunun yanında karşılıksız transfer hesabının da fazla vermesi yine dış ticaret açıklarının cari açığa daha az yansımaya neden olacaktır. Ülkemizde yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın gönderdikleri dövizler bu konuda en güzel örnektir (Sezer, 2007:25).

Cari işlemler dengesi esasen ekonominin reel kesiminin mal ticareti ve üretici faktörlerinin döviz gelir ve giderlerinin dengesini vermektedir ve bir ülkenin döviz açığının belirlenmesinde de önemli bir göstergedir. Bu göstergeyi etkileyen birtakım faktörler vardır.

2.3.1. Dış Ticaret Hadleri

Uluslararası mübadelede, bir ülkenin ihraç fiyatları ile ithal fiyatlarının birbirine oranlanması olarak tanımlanan dış ticaret hadleri, yapılan ticaretten, tarafların sağladığı avantaj ya da dezavantajları göstermektedir.

Bir ülke, bir baz yılına göre daha sonraki yıllarda ucuza satıp pahalıya satın alan bir değişim içerisinde bulunmakta ise bu, söz konusu ülkenin dış ticaretten bir kayba uğraması anlamına gelir. Tersine, ticaret hadleri lehine gelişen bir ülke, ekonomik büyümesine ek olarak ticaret hadlerinden sağlayacağı reel gelir artışları ile ekonomik gönencini yükseltebilir.

Tablo 2: Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (2003=100)

Yıl	Dış Ticaret Hadleri (\$)	Dış Ticaret Hadleri (TL)	Yıl	Dış Ticaret Hadleri (\$)	Dış Ticaret Hadleri (TL)
1982	98,9	97,5	1997	114,0	115,8
1983	101,3	99,7	1998	114,1	115,4
1984	98,6	97,3	1999	112,6	113,5
1985	92,5	91,8	2000	103,0	103,9
1986	107,2	106,3	2001	100,7	100,7
1987	113,8	113,9	2002	100,1	100,2
1988	110,6	110,2	2003	100,0	100,0
1989	107,2	107,5	2004	101,0	101,0
1990	112,2	112,5	2005	99,7	99,9
1991	114,8	115,4	2006	95,2	95,4
1992	118,5	118,7	2007	98,1	98,2
1993	122,9	123,2	2008	94,4	95,3
1994	111,4	111,5	2009	98,5	99,1
1995	107,4	108,6	2010	94,7	95,0
1996	109,3	110,3	2011	91,3	91,7

Kaynak: TÜİK.

Tablo 2'de Türkiye'nin 1982-2011 dönemine ait dış ticaret hadleri yer almaktadır. Tablodan görüleceği üzere 1986-2003 yılları arasında dış ticaret hep lehimize gelişme göstermiştir. 2005 yılından itibaren özellikle petrol fiyatlarındaki artışın etkisiyle dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine döndüğü söylenebilir.

Dış ticaret kazançlarını farklı yönlerden ölçmek için geliştirilmiş olan farklı dış ticaret hadleri tanımlamaları vardır. Bunlardan en çok kullanılan net dış ticaret hadleridir.

Dış ticaret haddi denilince, ihraç malları fiyatları endeksinin ithal malları fiyatları endeksine oranı olan net dış ticaret haddi kastedilir. Formül olarak şu şekilde ifade edilir:

$$N = \frac{\text{İhraç Fiyatları Endeksi}}{\text{İthal Fiyatları Endeksi}} \times 100$$

Belirli bir dönem içinde ihraç malları fiyatlarındaki artış oranı, ithal malları fiyatlarındaki artış oranından küçükse bu ticaretten ihracat yapan ülke zararlı çıkıyor demektir. Böyle bir durumla karşılaşan ülke, belirli bir zaman içinde ülke dışına sattığı aynı miktar mal karşılığında giderek daha az mal satın alma durumuyla karşı karşıyadır.

Bir ülkenin dış ticaret hadlerinin aleyhlerine işleyip işlemediğinin sağlıklı bir analizi için, ihraç mallarının veriminin zaman içinde gösterdiği değişikliği analize katmak gerekir. Eğer bir ülkenin ihraç ettiği malların hem verimlilikleri artmamışsa hem de fiyatları nispi olarak gerilemişse bu durumda, dış ticaret hadlerinin söz konusu ülkenin aleyhine işlemiş olduğu sonucuna varılabilir. Oysa bir ülkenin ihraç ettiği malın verimliliği artmışsa ihraç fiyatı düşmüş olsa bile dış ticaret hadleri söz konusu ülkenin aleyhine dönmemiş olabilecektir (Dinler, 2006:522-523).

Ticaret hadleri, cari işlemler dengesindeki kısa dönem dalgalanmalarda önemli bir belirleyicidir. Özellikle ticaret hadlerindeki değişimler düşük sıklıkta cari işlem değişmelerini birkaç nedenden etkileyebilir. Ticaret hadlerinde daha fazla dalgalanmalar ile yüz yüze olan bir ekonomideki ajanlar, değişen gelir akımları karşısında tüketim akımlarını düzgünleştirmek için önlem olarak daha fazla tasarruf edebilirler. Bununla birlikte ticaret hadleri değişimlerinin yatırım ve bu yüzden cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi daha azdır. Ticaret hadlerinde daha fazla dalgalanma olan ülkeler uluslararası sermaye için daha az ilgi çekici olabilirler.

Menzie David Chinn ve Eswar Prasad 2003 yılındaki çalışmalarında, 18 gelişmiş ve 71 gelişmekte olan ülkenin 1971 –1995 dönemindeki verilerini kullanarak cari işlemler dengesinin belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Zaman kesiti sonucu, Afrika hariç gelişmekte olan ülkelerde ticaret hadleri değişimlerinin cari işlemleri belirlemede önemli rol oynadığını göstermektedir. Bu ülkeler için ticaret hadlerindeki yüksek düzeydeki değişimlerinin, bu değişimin daha fazla tasarruf ve/veya daha az yatırıma neden olduğu düşüncesiyle tutarlı olarak, yüksek düzeyde cari işlemler fazlası ile birlikte oluştuğunu bulmuşlardır. Diğer taraftan gelişmiş ülkeler için ticaret hadleri değişiminin cari işlemler dengesiyle negatif ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Bundan başka, gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımın ticaret hadleri değişiminden olumsuz etkilendiği yönünde güçlü kanıtlar da vardır (Çekim, 2009:31).

2.3.2. Döviz Kuru ve Faiz Oranları

Döviz kuru-cari denge ilişkisi en hassas ve sıcak tartışmalardan biridir. Esneklikler yaklaşımında değinildiği üzere döviz kuru artışı yani devalüasyonun dış ticaret dengesini iyileştirici bir sonuç doğurması Marshall-Lerner Koşulu'na bağlıdır. Arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında, bu koşul ithal mallarının yurtiçi talep esnekliği ile ihracat malları dış talep esnekliği toplamının 1'e eşit veya 1'den büyük olması şeklinde ifade edilir. Bu koşul altında döviz kuru cari denge ile pozitif ilişkilidir. Dönemlerarası ikame göz önüne alındığında ilişkinin yönü konusu belirsizdir (Erkılıç, 2006:26).

Bir ekonomide reel döviz kuru yükselince yurtiçinde üretilen malların ucuzlaması sonucu, ihracat artarken ithalat azalır ve net ihracat artmış olur. Ayrıca yurtiçi hâsıla artınca ithalat artar ve net ihracat azalır. Dolayısıyla yurtiçi ve yurtdışı fiyat düzeyleri veri iken cari hesap dengesi yurtiçi hâsılaya, yurtdışı hâsılaya ve döviz kuruna bağlı olarak değişir. Ayrıca yatırımcıların ulusal ve yabancı faiz getiren varlıklar arasında yapacakları seçimin niteliği hangi varlığın daha yüksek getirisi olduğuna bağlıdır. Dolayısıyla döviz kurundaki beklenen değişimin sıfır olduğu varsayımı altında eğer yurtdışı faiz haddi yurtiçi faiz haddinden daha büyük ise yabancı tahvile olan talep artar. Böylece

sermaye hesabı açığı ortaya çıkar. Yani sermaye hesabı dengesi, faiz hadleri arasındaki farka bağlı olarak değişir.

Faiz oranlarının cari işlemler dengesi üzerindeki biri doğrudan diğeri dolaylı olmak üzere iki etkisi bulunmaktadır. Doğrudan etki uluslararası borç servis ödemelerinden kaynaklanırken dolaylı etki ülkelerdeki toplam harcamaları değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Buna göre eğer ev sahibi ülke net borçlu ise yüksek faiz oranı bir yandan daha fazla faiz ödemesine yol açarken diğeryandan kullanılabilir geliri ve toplam harcamaları azaltacaktır. İlk etki cari işlemler dengesini bozucu etki yaparken ikincisi iyileştirici etki yapacaktır. Diğeryaraktan yurtiçi mallara olan talepteki artış maliye politikası ile gelir ve para talebinin artmasına ve böylece faizlerin artmasına neden olacaktır. Faizlerin artışı sonucunda gerçekleşen sermaye girişı döviz kurunun düşmesine, rekabet gücünün azalmasına ve cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olacaktır.

Cari işlemler açığı veren ülkelerin ulusal paralarının değer kazanmasıyla duydukları endişe, döviz kuru ve cari işlemler dengesi arasında bir ilişkinin varlığı yolundaki görüşe bağlıdır. Buna göre özellikle ulusal paranın değer kaybetmesinin cari işlemler dengesini düzelteceğı beklenmektedir. Esnek döviz kuru modelleri cari işlemler ve sermaye hesaplarını eşitlemek üzere döviz kurunun nasıl uyum göstereceğini açıklamaktadır. Burada döviz kuru bağımlı bir değişken durumundadır; fakat döviz kuru değişimlerinin cari işlemler dengesini nasıl etkilediğı tartışmasında hedeflenmiş döviz kurları ele alınmaktadır bu durumda ise döviz kuru bağımsız değişken cari işlemler dengesi bağımlı değişken durumundadır.

1950'li ve 1960'lı yıllarda Keynesyen modeller döviz kurundaki hareketlenmelerin cari işlemler dengesizliğini gidermedeki rolü üzerinde durmuşlardır. Söz konusu modellere göre esnek döviz kuru sisteminde ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin olmadığı varsayımına göre döviz kuru, cari işlemler açığı veya fazlası sıfıra eşit olana kadar cari işlemler dengesine uyum sağlamaktadır.

Cari işlemler fazlası ve döviz kuru değer kazanması şeklinde bir birliktelik söz konusudur ancak bu durum ekonomide beklenen değişiklikler için sınırlanmalıdır. Çünkü beklenen bir değişiklik döviz kurunun değer kaybetmesiyle ilk başta cari işlemler açığına ve döviz kurunun değerlenmesine neden olabilecektir. Ekonomide beklenen bir değişikliğin olması durumunda cari işlemler dengesi ve döviz kuru bağlantısı açısından farklı bir sonuç verebilmektedir. İlk olarak para stokunda bir artış olduğunu varsayarsak bu durumda paranın değer kaybı beklentisi ortaya çıkacaktır. Döviz kuru değer kaybedecek, para talebi ve reel balanslar azalacak, servet ve harcamalar düşecek ve cari işlemler fazlasına neden olacaktır. Para arzının gerçekten artışı sona tersine işleyen bir reel balans etkisi, artan harcamalar ve servet ile cari işlemler açığı dış varlıkları azaltacaktır (Polat, 2008:26-27).

2.3.3. Mali Politikalar ve Bütçe Açıkları

Literatürde, mali politikaların, cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi konusunda tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Görüş birliğinin sağlanamamasının nedeni ise iki zıt görüşten kaynaklanmaktadır. İlki geleneksel görüşe dayanan kamu açıklarının ekonomide önemli ve zararlı etkileri olduğu görüşüdür. Diğerisi ise bütçe açıklarının etkisinin olmadığını savunan Ricardocu görüşe dayanmaktadır.

Mali politikalar ekonominin uyarılması için kaldıraç niteliğindedir ve son yıllarda aktif olarak kullanılmaktadır. Bununla ilgili temel konu Ricardo denkliğinin derecesidir. Tam Ricardo denkliğinde vergilerdeki ve transferlerdeki değişmelerin toplam talep üzerinde etkisi yoktur. Ricardocu Denklik Hipotezi, tüketicilerin bugünkü vergi gelirlerindeki azalmanın gelecekte vergi gelirlerindeki bir artış ile telafi edileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla bugünkü bir vergi indiriminden kaynaklanan harcanabilir gelirdeki artış, tüketimdeki bir artış ile sonuçlanmayacaktır. Bunun nedeni; rasyonel beklentilere sahip bireyin, bugünkü harcanabilir gelirindeki artışın gelecekte vergilerde oluşacak artışı telafi etmek için tasarruf edeceğidir. Böylece vergi gelirlerindeki azalmadan kaynaklanan bütçe açıkları ile cari açıklar arasında bir

bağlantı yoktur. Ancak bu analiz vergi gelirlerindeki değişmeye karşın kamu harcamalarının değişmediği varsayımı ile geçerli olmaktadır.

Vergi kesintilerinden kaynaklanan bugünkü devlet borçlanması, gelecekteki toplam vergi artışlarının bugünkü net değerine eşittir. Dolayısıyla kamunun sattığı devlet tahvilleri, bireyler tarafından servetteki bir artış olarak algılanmamaktadır.

Rasyonel beklentilere sahip bireyler, vergi gelirlerindeki bir azalmanın gelecekte ya borçlanma ile ya da vergilerdeki bir artış ile telafi edileceğini bilmektedirler. Kamu, borçlanmayı tercih etse dahi bireyler bu sefer de bugünkü borçlanmanın yarın vergilerde bir artış ile sonuçlanacağını tahmin ederler. Böylece devlet harcamalarının değişmediği varsayımı altında devlet borçlanmaları ya da bütçe açıkları özel tüketim davranışı üzerinde bir etkiye sahip değildir (Polat, 2008:28-29).

Maliye politikası değişimleri ile cari işlemler dengesi üzerinde yapılan çalışmalar iki ayrı tip modele dayanır. Birincisi, ekonomiyi oluşturan ajanların davranışlarını göz önüne almaksızın ekonominin bütünüyle nasıl çalıştığını açıklayan varsayılmış davranışsal ilişkilerden türetilen geleneksel yaklaşımdır. Mundell -Fleming Modeli bu açıklamalara temel oluşturur. İkincisi ise, bireysel optimize edici davranışlardan önemli ilişkiler türetir. Bu iki yaklaşım, mali politikalar ve cari işlemler dengesi bağlantısında farklı sonuçlar vermektedir.

Maliye politikasının açık bir ekonomide sabit ve esnek döviz kuru altında işleyişinin klasik analizi Mundell tarafından yapılmıştır. Mundell -Fleming Modeli maliye politikası ile cari işlemler dengesi arasındaki bağlantı konusunda kesin açıklamalar getirmektedir. Bu mali genişleme, ulusal geliri artırır ve yabancı döviz piyasalarında yurtiçi parayı güçlendirir. Bu iki etki ithal edilen mal talebinin artmasına katkıda bulunur. Ayrıca döviz kurunun değerlendirilmesi ihracat talebinin düşmesine sebep olur. Böylece ticaret dengesi bozulmuş olur.

Genişletici maliye politikası, mallar için talep fazlası yaratabilir, bu da çıktı ve fiyatlarda artışa yol açar. Nominal para stoku sabitken, faizlerde yukarı doğru bir baskı oluşur. Böylece ortaya çıkan sermaye girişi döviz kurunun

değerlenmesine neden olur. Bu, Mundell-Fleming Modeli'nin temel özelliğidir. Geçici bir mali genişleme sonrası, ani bir reel değer kazancı olacaktır. Daha sonra talep fazlası nedeniyle fiyatlar artışını sürdürür. Zaman içinde döviz kurunun aşırı değerlenmesi, maliye politikası bitmiş olsa bile devam edecektir. Böylece resesyon ortaya çıkar ve reel döviz kuru ilk düzeyine döner.

Analiz, dış denge yönünden incelendiğinde mali genişleme paranın değer kazanmasına yol açarak birikmeli cari işlemler dengesizliklerine sebep olacaktır. Birikmiş dış borç durumu, net dış varlık gelirini azaltarak, cari işlemler dengesi üzerinde etkisini gösterir. Azalan net dış varlıklar, açığı izleyen bir dönemde, reel döviz kurunun ilk düzeyine geri dönmesi suretiyle cari işlemler bilânçosunun kolayca dengeye ulaşamayacağını ifade eder. Bu durumda artan borç servisinden ileri gelen bir açık ortaya çıkacaktır. Bu yüzden cari işlemler dengesini yeniden kurmak için paranın aşırı değer kaybetmesi gereklidir (Çekim, 2009:30-31).

Kamu harcamalarının, kamu gelirlerinden fazla olması durumuna bütçe açığı denir. Bir ekonomide kamu kesimi çeşitli birimlerle temsil edilir. En geniş tanımı ile kamu kesimi: Konsolide bütçe, Yerel yönetimler bütçeleri, Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) bütçeleri, Sosyal sigortalar bütçeleri ve Fonlardan oluşur. Devlet bu beş birimden gelir toplar ve harcama yapar. Bu beş birimde gelir -gider dengesi, kamu kesimi dengesini verir. Oluşan bu kamu kesimi dengesinin açık vermesi kamu kesimi finansman gereği ya da bütçe açığı olarak bilinir. Birçok ekonomist ve politikacı, ekonomide uzun dönem makro ekonomik dengelerin korunmasının cari işlemler açıkları ile bütçe açıklarının kontrol altında tutulmasına bağlı olduğuna inanmaktadırlar.

2.4. Cari İşlemler Açığının Nedenleri

2.4.1. Yurtiçi Yatırımlardaki Büyük Artışlar

Yurtiçi yatırımlardaki önemli artışların birçok nedeni olabilir: Ülkede yeni doğal kaynakların bulunması, yeni ürün geliştirme ve üretime elverişli teknolojilerin geliştirilmesi, ticaret ve sermaye piyasası liberalizasyonu gibi yapısal ekonomik reformlar, enflasyonda düşüş, gelir ve sermaye üzerindeki

bozucu etkisi olan bir vergide indirim ve bütçe açıklarında azalma gibi makro ekonomik istikrar politikaları gelecekte yüksek oranlı bir ekonomik büyüme ve yeni yatırımlarda yüksek kârlılık beklentisinin olması bunların başlıcalarıdır. Bu durumda, ülkenin kamu ve özel tasarrufları toplamına eşit olan ulusal tasarruflar, bütün kârlı yeni yatırım projelerini finanse etmekte yetersiz kalacak, cari işlemler hesabı açık verecektir.

Yatırımlardaki artış, ülkede döviz arzını artıracığından döviz kurlarını düşürmekte ve ulusal paranın değerini yükseltmektedir. Ulusal paranın değerindeki artış ise ithalatı artırıcı yönde etkide bulunacağından cari işlemler açığını artıracaktır.

Yatırımların ulusal tasarrufları aşan kısmını finanse etmek için ülkenin yabancı tasarruflara başvurması optimal bir seçimdir. Şöyle ki, uluslararası ticarete konu olan uzun dönemde net döviz girdisi sağlayan alanlara yapılan kamu veya özel sektör yatırımları kısa vadede cari işlemler açığı oluşturabilirken orta ve uzun vadede yeni sermaye ile üretilen mallar bir süre sonra ülke ihracatını artırarak dış borç anapara ve faiz geri ödemeleri için gerekli olan cari fazlayı oluşturarak cari açığın sürdürülebilirliğine katkıda bulunacaktır. Bu durumda ülke, gelecekte borçlarından arınmış olarak büyüyecektir. Dolayısıyla böyle bir durumda cari işlemler açığı vermek ve bu açıkla bağlantılı olan dış borç birikiminin oluşması kaygı uyandırmayı gerektiren bir durum değildir (Polat, 2008:21).

Yurtdışından borçlanıldığında göz önünde bulundurulması gereken iki husus vardır: Birincisi, yurtdışından alınan borçların dış piyasalara satılabilecek türde yeni mallar üretmek üzere yapılan yeni yatırımları finanse etmek için değil de uluslararası ticarete konu olmayan alanlara yapılması halinde ortaya çıkmaktadır.

Bir cari işlemler açığının artan tüketim nedeniyle meydana gelmesi halinde esas sermaye ve kuruluşlarda hiçbir gelişme olmaz ise ülke gelecekte borçlarını yeniden ödemek için daha az kapasiteye sahip olacaktır. Böyle bir durumda uzun vadede ülke bir cari hesap fazlası oluşturamamakta ve borçlarını

geri ödeyebilme yeteneği sınırlanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası ticarete konu olmayan alanlardaki aşırı yatırımları karşılayabilmek için bir cari işlemler açığı vermek tehlike arz etmektedir ve bu durumu düzeltmek için acil tedbirler alınması gerekmektedir.

Yurtdışından borçlanıldığında göz önünde bulundurulması gereken ikinci durum ise hem uluslararası ticarete konu olan hem de uluslararası ticarete konu olmayan sektör firmaları için geçerli olmaktadır. Yatırımları finanse etmek için borçlanmak ancak ve ancak bu yatırımların getirisinin en azından borçlanılan fonların maliyetini karşılaması halinde optimaldir; tersi durumda gereğinden fazla borçlanan ve bunları kötü projelere yatıran bir firma sonuçta zarar edecektir. Eğer yatırımların çoğunda yatırımların getirisinin borçlanmanın maliyetini karşılamadığı durumlar oluşuyorsa, borçlanmadaki artışların ekonomiyi finansal bir krize sürüklemesi olasıdır.

2.4.2. Ulusal Tasarruflardaki Azalma

Bir ülkede yatırım-tasarruf farkının negatif olması, yurtiçi tasarrufların yetersiz olduğunu ve ne kadar dış kaynağa ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Dış ticaret dengesi bir ülkede yatırım- tasarruf dengesinin sonucunda oluşmakta ve önemli bir ayarlama kanalı sağlamaktadır.

Ulusal tasarruflardaki bir düşmenin özel tasarruflardaki azalma ve kamu tasarruflarındaki azalma olmak üzere iki nedeni vardır. Özel tasarruflar kişilerin harcanabilir gelirlerindeki bir düşüş nedeniyle azalabildiği gibi, harcanabilir gelir artsa dahi kişilerin harcama portföyünü genişletmesi nedeniyle harcanabilir gelirdeki artış tasarruflarda artışı meydana getirmiyor, tüketim harcamalarında bir artış meydana getiriyorsa da tasarruflar azalabilir (Özel tasarruf= Harcanabilir Gelir - Vergiler - Tüketim Harcamaları). Yine vergi oranlarının çok yüksek seviyelere ulaşması da özel tasarrufları azaltan bir sebep olmaktadır. Özel tasarruflardaki düşmenin, cari açığı tetikleme gücü kamu tasarruflarına göre daha fazla oranda gerçekleşmektedir.

Kamu tasarruflarına gelince, kamunun elde ettiği gelirin en önemli kaynağı olan vergi hâsılatındaki azalma veya kamu harcamalarındaki artış kamu

tasarruflarını azaltmaktadır (Kamu Tasarrufu = Vergi Hâsılatı – Kamu Harcamaları). Kamu bütçe açıkları artıyor ve gittikçe kronikleşiyorsa, yüksek oranlarda gerçekleşen harcamalar vergi hâsılatı ile karşılanamıyorsa, bu açıkların giderilmesi zorlaşmakta ve dış finansman kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla toplamdaki milli tasarruf düzeyinde bir azalış olması durumunda harcamaların finansmanı için yabancı tasarruflara ihtiyaç duyulacak ve cari işlemler bilançosu açık verecektir.

Öte yandan, ulusal tasarrufların azalması yoluyla cari açıkların ortaya çıkmasında demografik faktörler de önemlidir. Bir ülkede genç ve emekli nüfusun oranı yüksekse cari açık oranı daha fazla olacaktır. Çalışma çağındaki nüfusun azlığı bu kesimden alınan vergilerin azalmasına ve kamu tasarruflarının azalmasına yol açarken, çalışma çağı dışındaki nüfusun oranının artması bu kişilere yönelik kamu harcamalarını yükselterek yine kamu tasarruflarını azaltmaktadır. Ayrıca çalışma çağı dışındaki nüfusun toplam özel tasarruflar üzerinde azalış yönünde bir etki meydana getirdiği de bir gerçektir. Bu kesimin harcanabilir gelirlerinin çoğunu tasarruf yapmak yerine tüketim harcamasına ayırması özel tasarruf oranının düşmesine yol açmaktadır. Yine çalışma çağı nüfusu oranının fazla olması bu kesimin yapacağı özel tasarrufların yüksek olması anlamına geleceğinden yurtiçi yatırımların finansmanı için kullanılabilecek olan tasarruf miktarının artması söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bu kesimin nüfusu azaldığında yatırımların finansmanı da zorlaşmakta ve dış finansmana ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede, demografik faktörlerin etkisiyle toplam ulusal tasarruflar azalmakta ve cari açık ortaya çıkmaktadır (Karatay, 2008).

2.4.3. İhracat Gelirlerinin Azalması

Bir ülkenin dış âlem ile olan ilişkilerinin en başta gelen unsuru ihracattır. İhracatın dış dengeyi sağlaması ve milli geliri artırması yönüyle makroekonomik açıdan iki önemi vardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları cari açık probleminin başında ihracatın yeterli seviyede olmaması gelmektedir. İhracatın yeterli seviyede olmamasının nedenleri; ekonominin reel yapısından kaynaklanan problemler, uluslararası piyasalarda rekabet

yetersizliği, yerli paranın aşırı değlerlenmesi, yabancı ÷lkelerin ithalat talebindeki azalmalar şeklinde sıralanabilir (Ünsal, 2006:39).

İhracat, döviz kazandırıcı kaynakların başında gelen bir gelir türü olduğu ve dış borç ödemelerinin döviz cinsinden yapılması gerektiği gibi etkenlerle birlikte düşün÷ldüğ÷nde; ihracatın yetersizliğinin cari açıkların başka bir yönden nedeni olduğu gör÷lebilmektedir. Yetersiz ihracat, yetersiz döviz geliri ve dış borç ödeme güçlüğü anlamına gelmektedir. Bu durumda, dış borçları ödeme yolu olarak da borcu yeni borçla kapatma ve tekrar cari açık sarmalına girilmesi sonucunu doğurmaktadır.

2.4.4. İthal Edilen Malların Talep Esnekliğinin Büyüklüğü

İthalatın aşırı artması, daha da önemlisi ihracatın ithalatı karşılama oranının düşmesi cari açıkların oluşmasına yol açan diğer bir unsurdur. İthalata dayalı büyüme programı, ara-malı ve sermaye malları konusunda dışa bağımlılık, yerli malların reel değlerinin yüksek olması, ithalata dayalı büyüme programı gibi ekonomik reformlar, yerli malların yabancılarla rekabet edememesi gibi sebepler ithalatın artma sebepleridir.

Özellikle, üretim aşamasında sermaye ve aramalı üretiminde yetersiz olunması sebebiyle bu malların ithal edilerek elde ediliyor olması ithalatı üretimin ve adeta ihracatın bir fonksiyonu haline getirmektedir. Daha çok gelişmekte olan ÷lkelerde gör÷len bu durum ithalat oranının artmasını ve dolayısıyla cari açığı tetikleyen en temel sebeptir.

2.4.5. Dış Borç Stokundaki Artış

Ülkenin finansmana ihtiyaç duyduğu bir durumda bunun dış borçlanma ile sağlanması durumunda yurtiçine sermaye transferi gerçekleşeceğinden ödemeler bilançosunun denkleştirilmesine katkı sağlanmış olur. Ancak, bu borç yükünün faiz yükü ile birlikte geri ödenmesi durumunda bu kez yurtdışına kaynak transferi gerçekleşeceğinden ödemeler bilançosu dengesi bozulur. Dolayısıyla ödemeler bilançosu üzerindeki net etki alınan borcun sağladığı katma değer ile alınan borcun anapara ve faiz ödemeleri neticesindeki maliyetin farkına bağılıdır. Yaratılan katma değer, anapara ve faiz ödemleri sonucu ortaya

çıkan maliyetten büyük ise borçlanmanın ödemeler bilançosu üzerindeki iyileştirici etkisinden söz edilebilir (Ünsal, 2006:41).

Bir ülke ekonomisi için dış borcun özellikle de kısa vadeli borcun milli gelire oranı o ülkeye borç veren uluslararası finans kesimlerince dikkatle takip edilen göstergelerden biridir. Her iki oranın da yüksek olması, yani dış borcu yüksek olan ülkenin uluslararası piyasalardan borçlanırken ödemek zorunda kalacağı risk primini artırmaktadır. Diğer bir ifade ile yabancı yatırımcıların yeni borç verirken o ülkeden daha yüksek faiz oranı talep etmelerine neden olmaktadır (Erkılıç, 2006:9). Dış borç stokunun yüksek olmasından ziyade bu borçların vadesinin kısa ve borçlanmanın maliyeti olan faiz oranlarının yüksek olması cari açıkları ortaya çıkaran ve tekrar borçlanma ve tekrar cari açık sonucunu ortaya çıkaran temel unsurdur.

2.4.6. Sermaye Hareketleri

Sermaye hareketleri, ödemeler bilançosunun bir hesap kalemi olmakla beraber ödemeler bilançosuna doğrudan etki etmektedir. Ülke içine girme şeklinde gerçekleşen sermaye hareketleri ödemeler bilançosunu kapatıcı etki yaparken, ülke dışına çıkma şeklinde meydana gelen sermaye hareketleri ödemeler bilançosu açığını tetiklemektedir. Sermaye hareketleri üç şekilde gerçekleşebilir. Bunlar; doğrudan yabancı sermaye yatırımı, banka kredileri ve tahvil ve bono gibi menkul kıymetlerin satışı yoluyla dolaylı yabancı sermaye hareketleridir. Yerli ve yabancı yatırımcılar kendileri için en uygun olan yatırımı seçerler. Yabancı sermayeye yön veren temel faktörler risk ve getiridir. Makroekonomik istikrarsızlık, sermayenin getirisinin diğer ülkelere göre düşük olması, vergi sistemindeki düzenlemeler ve yatırım teşvikleri konusunda yetersiz olunması gibi unsurlar sermaye hareketlerinin ülkeye akışını caydırıcı etki yaratmakta dolayısıyla bu şartların daha iyi olduğu ülkelere de sermaye kaçmaktadır. Her iki durum birleşince ödemeler bilançosunda açıklar meydana gelmektedir.

Ülke içine doğru akan sermaye hareketlerinin doğrudan yabancı sermaye hareketleri yerine kısa vadeli yabancı sermaye şeklinde gerçekleşmesi ise cari

açıkları ortaya çıkaran başlıca bir sebeptir. Kısa vadeli sermaye hareketi sonucu ortaya çıkan döviz bolluğu dış borç stokunu arttırıcı etki meydana getirmekte böylece cari açıklar kronikleşmektedir. Başlangıçta söz konusu döviz bolluğu cari açığı kapatıcı etki yaratsa da bu borç yükü borçlanmanın maliyeti olan faiz yükü ile birleşince artan döviz arzının cari açığı kapatıcı etkisi kaybolmaktadır. Bu sebeple sermaye hareketlerinin uzun vadede cari açık üzerindeki iyileştirici etkisinin ortaya çıkabilmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artışı ile doğrudan ilişkilidir (Karatay, 2008).

2.5. Cari İşlemler Açığının Hacmi

Cari İşlemler Açığı / Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla olarak ifade edilen cari işlemler açığının hacmi sürdürülebilirliği etkilemektedir. Bu oranın yurtiçi tüketimden kaynaklanarak ani bir artış göstermesi, ülkelerin risk primini arttırmakta ve gelecekteki sermaye girişini engelleyebilmektedir. Bu durumda cari işlemler açığı ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Bir ülke parasının hızlı ve %25'i bulan reel değerlemesi ve Cari İşlemler Açığı/ Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Oranının %4'ü bulması durumunda cari açık sürdürülebilir olmaktan çıkmaktadır. Dornbusch sürdürülebilirlik için %4 oranı eşik değer olarak hesaplamışken, Freund bu oranı %5 olarak hesaplamıştır. Bir ülkenin cari açık oranı bu oranları aştığı sürece ülke krize açık hale gelmektedir. Bu duruma örnek olarak 2000'li yılların başında Cari Açık / GSYİH oranının %4,2'ye ulaştığı ABD ekonomisinde olumlu beklentilerin olumsuz hale dönüşmesiyle hisse senedi fiyatlarında ve borsa yatırımlarında düşüş meydana gelmesi gösterilebilir. Bunun sonucunda da ABD ekonomisinin itici gücü olan tüketici talebi ve yatırımlar düşmüştür (Bozok, 2008:30).

2.6. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği

Bir ülkenin cari işlemler hesabındaki değişiklikler ekonominin performansına ilişkin önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilmekte dolayısıyla iktisadi kararların ve beklentilerin oluşmasında belirleyici rol oynamaktadır. Cari işlemler dengesinin krizlere ilişkin önemli bilgiler içerdiği ve bu açığın büyüklüğüne bağlı olarak ileriki dönemlerde yaşanabilecek döviz

kuru krizlerinin göstergesi olduğu kabul edilmektedir. Labonte'ne göre, Meksika, Türkiye, Doğu Asya, Brezilya, Arjantin gibi gelişmekte olan ülkelerde büyük cari açıklar, finansal ve döviz krizlerinde en önemli gösterge olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkelerin cari hesaplarının durumu ekonomik istikrarın sürdürülebilir olması bakımından oldukça önemlidir (Erdil şahin, 2011:49).

Latin Amerika ve Doğu Asya'da yer alan gelişmekte olan ülkelerin 1990 yılından sonra ekonomilerinin değerlendirilmesi aşamasında cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliği konusu önem kazanmıştır. Cari işlemler açığı, gelişmekte olan ülkelerin yanında bazı gelişmiş ülkelerde de görülmektedir.

Cari açığın yaşandığı ülke, ithalata bağlı bir büyüme gerçekleştiren ve bu nedenle aşırı değerli ulusal paraya ihtiyaç duyan ve sonuç olarak dış ticaret açığından kaynaklı cari açık sorunu yaşayan bir ülke ise asıl sorun bu açığın finanse edilmesidir ve bu durum sürdürülebilirlik kavramı ile ilgilidir. Diğer bir ifade ile cari açığın finanse edilebiliyor olması, sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler dengesinin açık vermesinin en önemli sebebi, petrol ihracı yapan gelişmekte olan ülkeler hariç, cari işlemler dengesinin alt kalemi olan dış ticaret dengesinde meydana gelen dengesizliktir. Bu dengesizliğin oluşmasına etken ise gelişmekte olan ülkelerin, ekonomilerini geliştirmeleri için teknoloji, yatırım ve ara malı ithali yaparak bu gelişimi sağlamak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü ihracat gelirleri ithalat giderlerini karşılayamadığından dolayı cari işlemler dengesinin açık vermesine neden olur. Bundan dolayı gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve büyümelerini dış a ıklarla finanse etmeleri gerekmektedir. Bu noktada önemli olan cari açığın varlığı değil, sürdürülebilirliğidir.

Cari açığın yaşandığı ülke, ithalata bağlı bir büyüme gerçekleştiren ve bu nedenle aşırı değerli ulusal paraya ihtiyaç duyan ve sonuç olarak dış ticaret açığından kaynaklı cari açık sorunu yaşayan bir ülke ise asıl sorun bu açığın finanse edilmesidir ve bu durum sürdürülebilirlik kavramı ile ilgilidir. Diğer bir

ifade ile cari açığın finanse edilebiliyor olması, sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Cari açığın sürdürülebilirliği yüksek dış borcu olan ülkeler açısından bir hayli önemli bir konudur. Çünkü cari açığın sürdürülebilirliği, dış borçlanmanın sürdürülebilirliği anlamına gelir. Nitekim Maastricht Kriterleri arasında cari açığın sürdürülebilir olması maddesinin yer alması konunun önemini gösteren diğer bir göstergedir. Sürdürülebilirliğin en önemli göstergesi cari açığın Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'ya oranıdır. Dünya ekonomisine büyük oranda yön veren ABD'de cari açık/ Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla oranının %5'e ulaşması, cari işlemler fazlasının Çin'de %3, Rusya'da %8'e yükselmesi politikacı ve akademisyenlerin bu konuya ilgisini arttırmıştır(Karatay, 2008).

Cari İşlemler Açığı/ Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) oranı dış kaynak ihtiyaç oranı olarak da düşünülebilir. Bu oran ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığının en önemli göstergelerinden birisidir. Oranın yükselmesi ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığının artmakta olduğunu ve ülkenin diğer ülkeler odaklı krizlerden daha hızlı şekilde etkilenme olasılığının yüksek olduğunu gösterir. Gelişmekte olan ülkeler için bu oran %-7,8 iken gelişmiş ülkelerde %2 civarındadır(Karatay, 2008).

Tablo 3'te Türkiye'nin 1980-2011 dönemine ait Cari İşlemler Dengesi / GSYİH değerleri yer almaktadır. Tablodan da görüleceği üzere bu oran 1980'lerde %1-2 civarlarında iken 2000'li yıllarda giderek artmış olup 2011 yılında %9'u aşmıştır.

Tablo 3: Türkiye'nin 1980-2011 Dönemi Cari İşlemler Dengesi/GSYİH Değerleri

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi/GSYİH	Yıllar	Cari İşlemler Dengesi/GSYİH
1980	-2,4	1996	-1,0
1981	-1,0	1997	-1,0
1982	-2,3	1998	0,7
1983	-2,4	1999	-0,4
1984	-1,8	2000	-3,7
1985	-1,1	2001	1,9
1986	-1,5	2002	-0,3
1987	-0,7	2003	-2,5
1988	1,3	2004	-3,7
1989	0,7	2005	-4,6
1990	-1,3	2006	-6,1
1991	0,1	2007	-5,9
1992	-0,5	2008	-5,7
1993	-2,7	2009	-2,3
1994	1,5	2010	-6,4
1995	-1,0	2011	-9,7

Kaynak: TÜİK.

Dünya ekonomisi küreselleştikçe ve sermayenin önündeki engeller kaldırıldıkça tasarruf-yatırım, gelir-harcama dengesizliği sonucu oluşan cari açıkların yabancı sermaye ile finanse edilmesi yöntemine başvurulmaktadır. Cari açığın sürdürülebilirliği kamu-özel sektör harcamaları, vergi gelirleri, borçlanma, sermaye hareketleri, kamu-özel sektör yatırım-tasarruf kârları arasındaki dengesizlikleri yansıtan karmaşık bir ilişki olarak görülmektedir. Makul ve sürdürülebilir cari açık iki açıdan önemlidir. Birincisi uluslararası piyasalardan borçlanmayı kolaylaştırması, ikincisi yabancıların ülke tahvil-hisse senetlerine kaynak aktarımını sağlamasıdır.

Bir cari hesap sadece ve sadece yabancı yatırımcılar tarafından finanse edildiği takdirde sürdürülebilirliktir. Ancak bu finansman şekli de önemlidir. Sermayenin aniden ülke dışına kaçması ciddi problemler oluşturabilir. Özellikle, egemen ülkeden ya da bankacılık sisteminde veya finansal sistemden borçlanıldığı zaman karışıklığa yol açılmış olunur. Bireysel girişimcilerin dış nakit borçlarını ödememesi genellikle bir problem olmamasına rağmen anonim şirketlerce ödenmeyen ve bankacılık sisteminin kararlılığını tehdit edecek büyük ölçekli borçlar problemleri tetikler. Eğer yatırımcılar aniden bir ülkenin kredi verilebilirliğine olan güvenlerini kaybederlerse, ülkenin kısa dönem borç stokunun vadesini uzatmayı reddedebilirler. Böylece; ülke mevcut rezervleri veya cari hesap hâsılatı ile dış borç yükümlülüğünü finanse etmekte zorlanır. Bu yüzden toplam borçlar içinde kısa dönemli borçların yüzdesinin yüksek olması, krize götüren ani büyük sermaye akışlarının olma olasılığını artırır.

Türkiye’de 2003 yılından itibaren cari açığındaki artış süreci ile birlikte artan yabancı sermaye girişleri dikkat çekicidir. Artan yabancı sermaye girişleri cari açığın sürdürülebilirliğine katkıda bulunmasına rağmen sermaye akımlarının yönlendirilmesi önem kazanmaktadır. Cari açıkların sadece %10’nun doğrudan yabancı sermaye girişleri ile karşılanması beraberinde tasarruf-yatırım eşitsizliğinin devam etmesi cari açıkların sürdürülebilirliği noktasına dikkatleri çekmiştir (Karatay, 2008).

2.6.1. Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ile İlgili Temel Yaklaşımlar

Literatürde yer alan sürdürülebilirlik göstergeleri arasında yer alan yatırım ve tasarruflar, yatırımların sektörel dağılımı, ülkenin dışarıya açıklığı, ihracat ve ithalatın dağılımı, ülkenin mali yapısı, bütçe ve dış borç dinamikleri, cari açıkları finanse eden sermayenin yapısı, dış ticaret hadleri, ülkenin diğer ülkelere göre rekabet gücü, uygulanan döviz kuru programı, politik istikrar, ülkenin sahip olduğu rezervler, piyasa beklentilerine göre oluşan faiz oranları ve tahvil fiyatları gibi göstergeler, enflasyonun düşüklüğü ve daha birçok gösterge sayılabilir. Ancak bütün bu göstergelerin hepsini bir arada kullanarak incelemek zor olacağından, yapılan çalışmalarda genellikle ülkelerin cari açıklarının

sürdürülebilmesinde önemli risk unsurları olarak görülen göstergeler seçilmektedir.

Cari açık konusunda genel görüş, GSYİH'nin %5'ini aştığı zaman tehlike sinyalleri vermeye başladığıdır. Fakat hızlı büyüme oranı, ihracatın GSYİH'ya oranı, tasarruf yatırım dengesi, finansal yapı, sermaye hareketleri hacmi ve yapısı cari açıkların sürdürülebilirliğini belirlemektedir. Buna ek olarak eğer cari açıklar kısa dönemli borçlanmalar ve dış rezervler tarafından karşılanıyorsa veya tüketim harcamalarından kaynaklanıyorsa tehlikenin boyutu daha da artmaktadır. Cari açıkların büyümesi 1990 sonrasında birçok gelişmekte olan ülkede krizlerin temel sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir.

Nouriel Roubini ve Paul Wachtel 1998 yılındaki çalışmalarında Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Bulgaristan, Ukrayna, Macaristan, Litvanya, Polonya, Romanya ve Hırvatistan'ı incelemişler ve az da olsa spekülatif sermaye akımlarının cari açıkların sürdürülebilirliğine yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Michael P. Dooley, David Folkerts -Landau ve Peter M. Garber, gelişmiş ülkelerdeki cari açığın etkili bir sermaye oluşum sürecinin varlığı nedeniyle sürdürülebildiğini, ABD'nin dünya finans sisteminin merkezi olan bir ülke olma özelliğinden dolayı cari açığı sürdürülebildiğini belirtmişlerdir (Çekim, 2009: 55).

Cari işlemler açıklarının sürekliliği, ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına genellikle zemin hazırlamaktadır. Cari açıkların sürdürülebilir olma göstergeleri ve/veya nedenleri şöyledir: Cari açık hızlı ekonomik büyümenin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. GSYİH'nin hızlı bir artış göstermesi, uzun vadede yatırımları arttıracığından cari açıkların sürdürülebilir olduğu söylenebilir. Yatırım/Tasarruf oranının büyük olması, yatırımların arttığı ve bu yatırımların büyümeyi arttıracığından cari açıkların sürdürülebilir olduğu söylenebilir. Dışa açıklığın, ihracat sektörünü geliştireceği, dış borçlanmanın daha kolay yapılmasını, dış ticaret hacmini arttıracak olması ve ekonomide üretkenliği arttırması sürdürülebilirliği belirler. Gerek özel gerekse kamu sektörünün dış yükümlülüklerinin hacmi ve türü cari açığın sürdürülebilirliğini belirler. Cari açığın yüksek ve kısa vadeli dış borçlanmalarla finanse edilmesi durumunda

vadeli dış yükümlülüklerin artması sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemlerindeki kırılganlıklar sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkilemektedir. Finansal piyasalarını serbestleştirmiş birçok gelişmekte olan ülke de yerel bankacılık sistemi artan sermaye hareketleri karşısında yetersiz kalmaktadır. Ayrıca politik istikrarın olmaması ve belirsizlik durumu özellikle gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkilemektedir. Sermaye hareketlerinin uzun vadeli ve doğrudan yatırımlar şeklinde olması cari açığın sürdürülebilirliğini arttırırken, kısa vadeli sermaye ile finanse edilmesi sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir.

Milessi-Ferretti ve Razin'nin 1996 yılındaki çalışmalarına göre borç ödeyebilirlik teorik olarak ekonominin söz konusu dönemdeki bütçe kısıtı ile ilişkilidir. Bu bağlamda eğer gelecek dönemlerdeki ticaret fazlalarının bugünkü değeri ülkenin dış borçlarının cari değerine eşitse ekonomi borç ödeyebilir konumdadır. Uygulanmakta olan politikalar ve gelecekte uygulanması planlanan politikaların ülkenin bütçe kısıtı üzerinde olumsuz bir etkisi yoksa bu politikalar ve cari işlemler açığı sürdürülebilirdir. Diğer taraftan bu politikaların belirsizliği, uygulanmakta olan politikalarda önemli bir dönüşüm gerektirecek ya da bir krize yol açabilecek makroekonomik dengesizliklerin söz konusu olması durumunda cari işlemler dengesi sürdürülemez hale gelebilir(Çekim,2009:55).

Bir ülke çok yüksek cari işlemler açığı veriyorsa, uluslararası yatırımcılar söz konusu dönemdeki faiz oranlarından ve döviz kurlarından ülke varlıklarını satın almak istemezler. Yabancı yatırımcıların ilgisini çekmek için faiz oranları artar ve/veya talep düştüğünden döviz kuru değer kaybeder. Bu yüzden yurtiçi tüketicilerin ve yatırımcıların daha fazla tasarruf, daha az tüketim ve yatırım, daha az ithalat yapmalarına neden olur. Dolayısıyla çok yüksek boyuttaki cari işlem açıkları yatırımı, tüketimi, faiz oranlarını ve döviz kurunu etkileyebilir.

Sübiday Togan ve Hasan Ersel bazı varsayımlar altında, $t+n$ dönemde beklenen dış borcun bugünkü değerinin aynı dönemde beklenen GSYİH'nın

bugünkü değerine oranının, t dönemdeki dış borcun GSYİH'ya oranını aşmaması gerektiğini öngören bir yaklaşım kullanarak, Türkiye'deki cari işlemler dengesinin sürdürülebilir olup olmadığına işaret eden bir öncü gösterge geliştirmişlerdir. Bu gösterge, 1984 –2004 dönemi için 10, 20 ve 25 yıl sonrasına göre üç farklı şekilde hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular, hem 1994 ve 2001 yılları için hem de 2004 ve 2005 yılları için cari işlemler açığının sürdürülemez olduğuna işaret etmiştir. Öncü göstergeye göre 2005 yılı için verilen kriz sinyali, 2004 yılına göre verilen sinyalden yaklaşık üç kat daha büyüktür. Togan ve Ersel, cari işlemler dengesinin sürdürülebilir hale getirilmesi için ya faiz ödemeleri hariç cari işlemler hesabında ya da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir artış kaydedilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Faiz ödemeleri hariç cari işlemler hesabında bir artış sağlamak için, TL'nin reel değer kaybına uğraması öngörülmektedir. Yazarlar, bu bağlamda mevcut dalgalı kur rejimi yerine, kontrollü dalgalanma ya da kur bandı rejimlerinden birini önermektedirler. Her iki durumda da döviz kurları, merkezi olarak belirlenmelidir. Togan ve Ersel tarafından cari işlemler dengesinin sürdürülebilir hale getirilebilmesi için önerilen bir diğer çözüm yolu da, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırıcı etkide bulunacak bir dizi yapısal ve kurumsal düzenlemelerdir (Çekim, 2009:55-56).

2.6.2. Sürdürülebilirlik Göstergeleri

1970'lerin ikinci yarısından itibaren özellikle petrol şokunun sonucu olarak dünyadaki birçok ülke cari işlemler dengelerinde büyük değişimler yaşadı. Bu gelişmeler politikacılarda ve ekonomistlerde büyük ilgi uyandırdı ve birçok uzmanı cari işlemler dengesinin belirleyicilerini analiz etmeye yönlendirdi. İngiltere eski Maliye Bakanı Nigel Lawson, 1988'de IMF'ye hitaben yaptığı konuşmasında (literatüre "Lawson Doktrini" olarak geçen) özel sektör kaynaklı, büyümeyi finanse eden cari açıkların sıkı bir mali disiplin uygulayan ülkeler açısından sorun oluşturmayacağını, geçmişten gelen bütçe açıklarının cari işlemler açığının temel nedeni olduğunu, dolayısıyla bütçe dengede ise özel kesim davranışlarından kaynaklanan cari işlem açıklarının sorun teşkil etmeyeceğini ileri sürmüştür.

Meksika'nın 1994 yılında yaşadığı krizden sonra Lawson Doktrini uluslararası akademik çevrelerce yeniden eleştirilmeye başlanmıştır. Eski Amerikan Hazine Sekreteri Lawrence Summers, Lawson Doktrinine karşı çıkarak, cari işlem açıklarının sadece özel kesim kaynaklı olmalarından ötürü zararsız olduklarının düşünülmemesi gerektiğini ve GSMH'nin %5'ini aştığı durumlarda daha dikkatli olunması gerektiğini savunmuştur. Cari işlemler açıklarının keskin şekilde daralması Milesi -Ferretti ve Razin tarafından incelenmiş ve ampirik olarak cari açıktaki daralmaları tahmin eden bazı değişkenler belirlenmiştir. Bu değişkenler şunlardır: cari işlemler dengesinin düzeyi, döviz rezervleri, kişi başına GSMH, dış ticaret hadleri ve yatırımlardır. Cari işlemler dengesindeki daralma, cari açığın büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Döviz rezervleri ne kadar düşükse cari işlemler dengesindeki daralma da o kadar fazladır. Kişi başına GSMH büyüdükçe daralma da o kadar olası olacaktır. Dış ticaret hadlerinin bozulduğu ülkelerde daralma yaşanma olasılığı daha kuvvetlidir. Yatırımların artmasına bağlı olarak da cari dengede daralma oluşabilecektir(Çekim, 2009:56).

Cari işlemler açıklarının ne kadar aşırı, bir başka ifadeyle sürdürülemezliğe ne kadar yakın olduğu konusu, politika yapıcıları ve diğer ekonomik birimler açısından önem teşkil etmektedir. Mevcut durumun sürdürülebilir olup olmadığı ve eğer giderek bozulan bir yapı mevcutsa, ne tür bir düzeltme yapılması gerektiği üzerine özellikle politika yapıcılar tarafından yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, IMF bir ülkenin cari işlemleri ve reel döviz kuru pozisyonunu değerlendirmek amacıyla ağırlıklı olarak “ yapısal cari işlemler dengesi” yaklaşımını kullanmaktadır. Bu yaklaşımda döviz kurlarının “uygun” olarak nitelendirilen cari işlemler pozisyonları (dış denge) ve ülkenin potansiyel üretimi ile (iç denge) tutarlı olup olmadığı sorgulanmaktadır (Çekim, 2009:56-57).

2.7. Cari İşlemler Dengesini Sağlamaya Yönelik Politika Uygulamaları

Cari işlemler dengesini sağlamaya yönelik uygulanabilecek kısa ve uzun vadeli tedbirler bulunmakta olup yarattığı sonuçlar bakımından farklılaşmaktadır.

2.7.1. Cari İşlemler Açıklarına Karşı Uygulanabilecek Kısa Vadeli Politikalar

Cari açıklara karşı uygulanacak kısa vadeli tedbirleri, iç talep genişlemesini önlemeye yönelik tedbirler ve kısa vadeli sermaye akımlarına yönelik tedbirler olarak sınıflandırabiliriz.

2.7.1.1. İç Talep Genişlemesini Önlemeye Yönelik Tedbirler

Gerçekleşen yüksek cari açık rakamlarının arkasında yatan en önemli neden iç talepte yaşanan genişlemedir. Bilindiği gibi milli gelir hesaplarına göre cari açık özel kesimin tasarrufları ile yatırımları arasındaki dengesizlik ile kamu sektörünün tasarruf ve harcamaları arasındaki dengesizlikten meydana gelmektedir. Özel sektör yatırımları tasarrufları aştığında yapılması gereken şey, ya kamu kesimi tasarruflarının artırılması ya da özel sektör yatırımlarının kısılmasıdır. Dolayısıyla iç talepteki artışı önlemeye yönelik olarak uygulanabilecek maliye politikası tedbirleri bu bağlamda ele alınmalıdır.

Türkiye ekonomisi için kamu sektörünün tasarruflarının artırılmasına yönelik olarak tedbirler alınmasını önermek çok da gerçekçi olmayacaktır. Zira, kamu kesimi 2001 yılında yürürlüğe konan istikrar programı çerçevesinde, birincil fazlayı sağlamak adına önemli miktarlarda tasarruf yapmaktadır. Kamu yatırımlarında yaşanan daralmalar iktisadi büyümenin istihdam artışına yansıyamamasının da nedenlerinden biridir.

Sonuç olarak kısa vadeli maliye politikası araçlarının nihai hedefi iç talepte yaşanan genişlemenin önüne geçilmesidir. Maliye politikaları karar verip uygulamaya konması görece olarak uzun zaman alan politikalardır; uygulamaya konduklarında ise etkileri çok çabuk görünür. Bu bakımdan kısa vadede

alınacak maliye politikası tedbirlerinin etkinliği, para politikasına kıyasla daha fazla olacaktır.

2.7.1.2. Kısa Vadeli Sermaye Akımlarına Yönelik Tedbirler

Cari açıkların finansman biçiminin değiştirilmesi ve dış borçlanmadan ve/veya kısa vadeli portföy yatırımlarından ziyade, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile finanse edilebilmesi için birtakım yapısal sorunların çözümü gereklidir.

Bilindiği gibi kısa vadeli sermaye akımlarının en önemli sakıncası cari açığın sürdürülemez olarak algılandığı durumlarda ekonomiyi finansal krizlere sürüklemesidir. Buna yönelik bir tedbir olarak Boratav sermaye hareketlerinin denetlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Boratav’a göre sermaye hareketlerinin denetlendiği bir durumda iktisadi büyüme, ekonomiyi finansal krizlere sürükleyen aşırı sermaye girişine gereksinim duymadan sağlanacak; cari açığın “sürdürülemez” olduğu algılamaları ve ekonomiyi finansal bir krize sürükleyen boyutta çalkantılar muhtemelen gerçekleşmeyecektir.

Boratav, spekülatif sermaye hareketlerinin denetlenmesine yönelik olarak Güney Doğu Asya ve Latin Amerika ekonomilerinde birtakım başarılı politika tedbirlerinin geçmişte yer aldığını dile getirmekte ve bu ülkelerin zamanında kendi bölgelerinde yaşanmış olan iktisadi krizlerden etkilenmediklerini belirterek ülkemizde de bu tip uygulamalardan ders çıkarılması gereğini savunmaktadır (Boratav, 2005:2-3).

2.7.2. Cari İşlemler Açıklarına Karşı Uygulanabilecek Uzun Vadeli Politikalar

Kısa vadeli politika araçlarının faydası ağırlıklı olarak iç talepte yaşanan artışların önüne geçebilmek iken uzun vadeli maliye politikası tedbirleri daha çok cari açığa neden olan yapısal sorunların çözümüne yönelik olarak ele alınabilir.

2.7.2.1. İhracata Yönelik Tedbirler

Türkiye’de ihracat sektörü çok geniş teşvikler ile desteklenmektedir. Bu teşviklerin bir kısmı vergisel teşvikler biçiminde olduğu gibi, bir kısmı da kamu harcamaları araçları ile yapılmaktadır. Türkiye’de ihracatın artmasına bağlı olarak üretim ve istihdam düzeyi de artacak ve dış borç düzeyi buna bağlı olarak azalacaktır. İhracattaki artışa bağlı olarak Türkiye’nin dışarıya olan bağılılığı da azalacak ve cari işlemler açığı azalacaktır.

2.7.2.2. Hizmetler Sektörüne Yönelik Tedbirler

Türkiye’de hizmetler sektörü hem istihdam payı açısından hem de cari dengeye olan katkısı açısından büyük öneme sahiptir. Sektörün taşıdığı önem dolayısıyla Türkiye, hizmet ticaretindeki liberalizasyon sürecinde hep lehte bir tavır sergilemiştir. Nitekim Türkiye’nin, taahhüt listesi açısından gelişmiş ülkeler seviyesinde bulunduğu belirtilebilir. Hizmet ticaretindeki payını her geçen yıl biraz daha artıran Türkiye’nin, Dünya Ticaret Örgütü tarafından ortaya konan 2001 yılı verilerine göre dünya hizmet ihracatındaki payı %1’e çıkmıştır, ancak uluslararası sıralamada, 25. ülke konumunda bulunmaktadır (Ekinci,2004:20). Hizmet ticaretindeki payımızı daha üst seviyelere çıkarmamız gerektiği açıktır.

2.7.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Tedbirler

Türkiye yüksek oranlı büyümeyi ancak yüksek cari açıklar vermek suretiyle gerçekleştirebilmektedir. Cari açıklar dış borçlanma ya da kısa vadeli sermaye akımları tarafından finanse edilebildiği sürece ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratmazken, cari açıklarını finanse edebileceği finansman kaynaklarını bulamadığı durumlarda krizler ile karşılaşabilme riskini artırmaktadır.

Ülkemizin doğrudan yabancı sermaye çekebilme konusunda sahip olduğu yüksek potansiyelin artırılması için birtakım maliye politikası tedbirlerinin alınması şarttır.

Türkiye’nin doğrudan yabancı sermaye çekememesinin gerisindeki en önemli birinci etken geçmiş dönemlerde yaşanan iktisadi istikrarsızlıktır. Bu

bakımdan son yıllarda ülkemizde gerçekleştirilen istikrarın yapısal düzenlemeler ile kalıcı hale getirilmesi son derece önemlidir. Kamu kesiminin bu bakımdan yabancı yatırımcıyı çekebilmek için uygulaması gereken en öncelikli maliye politikası araçları, istikrarı korumaya yönelik olanlardır.

Yabancı sermaye yatırımlarının gelişmemesinin ikinci bir nedeni ise geçmiş dönemlerde enflasyon muhasebesi sisteminin uygulanmaması dolayısı ile fiktif kârların vergilendirilmesidir. 2003 yılında yapılan düzenleme ile ülkemizde enflasyon düzeltilmesi uygulanmaya başlanmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önündeki üçüncü engel ise kayıt dışı ekonomidir. Kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik olarak alınacak tedbirler hem yabancı yatırımcı açısından hem de yerli yatırımcı açısından önemlidir. Çeşitli sektörlerde devam etmekte olan kamu kesiminin ağırlığının azaltılması ve piyasa mekanizmasının işleyişini engelleyecek uygulamalardan kaçınılması Türkiye'ye olan güvenin tesisi bakımından son derece önemlidir.

Yabancı sermaye yatırımlarına yönelik dördüncü tedbir serbest bölgelere ilişkin olarak uygulanabilecek maliye politikası teşvikleridir. Mevcut serbest bölgelerin alt yapı ve üst yapı olanaklarının iyileştirilmesi ve kurulma çalışmaları devam eden serbest bölgelerin de faaliyete geçirilmesi gerekmektedir.

Son olarak doğrudan yabancı sermaye girişine ivme kazandırması için özelleştirme uygulamaları hızlandırılmalıdır.

Görüldüğü gibi aslında, bu konuda alınması gereken maliye politikası tedbirleri daha genel nitelikte olup Türkiye'nin sadece doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmesine yönelik değil, aynı zamanda da ekonomimizde beklenen atılımın gerçekleştirilmesi bakımından da önerilebilecek önlemlerdir (Sezer, 2007:58-59).

2.8. Cari İşlemler Dengesinin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi

Makro ekonomik hesaplar, ekonominin performansının değerlendirilmesine imkân tanıyan ve bu hesaplar aracılığıyla belirlenen

ilişkileri kullanarak ileriye yönelik tahmin ve planlamaya yardımcı olan bütüncül bir sistemdir. Makro ekonomik hesaplar; Milli Gelir, Ödemeler Dengesi, Para, Kamu Maliyesi ve Fon Akımları Hesaplarını kapsamaktadır.

Makro ekonomik hesaplar, ekonomide çok sayıda kişi ve kuruluş arasında geçen değişimleri sistemli ve ekonomik analize imkân verecek şekilde sunmayı amaçlamaktadır. Ülkedeki ekonomik faaliyetlerin genel düzeyini göstermesi bakımından, Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) bu hesap sisteminde en çok kullanılan değişkendir. Bir ekonomide, belirli bir dönemde, ülkede yerleşik üretim birimleri tarafından üretilen nihai mal ve hizmetlerin değerlerinin toplamı GSYİH'yi vermektedir. Üretim, harcama ve gelir yöntemleri kullanılarak GSYİH hesaplanmaktadır.

Ödemeler dengesi ise bir ülkede yerleşik ekonomik birimlerin dış âlemle ilişkilerini gösteren bir tablodur. Yurtiçinde yerleşik ekonomik birimler bireyler, kuruluş ve devleti kapsamaktadır.

2.8.1. Ödemeler Dengesi ve Makro Ekonomik Büyüklükler Arasındaki İlişki

Ödemeler dengesi, mal-hizmet, faktör ve sermaye piyasalarında yurtiçindeki yerleşiklerin dış âlemle ilişkilerini göstermesi nedeniyle milli muhasebe büyüklükleri üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler, gelir, harcama ve yatırım –tasarruf dengesi açısından üç alt başlıkta incelenecektir.

2.8.1.1. Gelir Açısından Etkileri

Mal ve hizmet ihracat ve ithalatı, dış âlem faktör gelirleri ve karşılıksız resmi ve özel transferlerin varlığı, GSYİH, GSMH ve Harcanabilir Milli Gelir hesaplarını etkilemektedir. GSYİH milliyet farkı gözetmeksizin ülkede yerleşik üretim birimleri tarafından üretilen nihai mal ve hizmetleri kapsarken GSMH milliyet esasını dikkate alarak milli üretim faktörlerinin yurtdışında elde ettikleri gelirleri ve yabancı üretim faktörlerine yapılan ödemeleri de içine almaktadır.

Milli gelir hesaplarında, ödemeler dengesinde yer alan net dış âlem faktör gelirleri işçi gelirleri (+), faiz gelirleri (+), girişimci hizmet gelirleri (+), faiz ödemeleri (-), kâr transferleri (-) kalemleri net dış âlem faktör gelirlerini oluşturmaktadır. Net dış âlem faktör gelirleri tanımında yer alan ilk üç kalem yurtdışından elde edilen faktör gelirleridir ve GSMH'yi artırıcı etkide bulunurken; faiz ödemeleri ve kâr transferleri yurtdışına yapılan faktör ödemelerini oluşturmakta ve GSMH'yi azaltıcı etkide bulunmaktadır.

Karşılıksız transferlerin cari veya sermaye transferi ayrımı tasarrufların doğru hesaplanması açısından önem taşımaktadır. Cari ve sermaye transferi ayrımı konusunda belirsizlik olmasına karşın, genelde özel karşılıksız transferlerin cari, resmi karşılıksız transferlerin ise sermaye transferi olduğu varsayılmaktadır (Sezer, 2007:61).

2.8.1.2. Harcamalar Açısından Etkileri

Kapalı bir ekonomide GSYİH ile GSMH rakamları eşit olmakta; elde edilen gelir tüketim ve yatırım harcamalarında kullanılmaktadır. Açık ekonomide GSYİH ile GSMH arasında net dış âlem faktör gelirleri nedeniyle fark oluşmakta; ekonomide üretilen malların bir kısmı ihraç edilirken, yurtiçi harcamaların bir bölümü de ithal mallara yapılmaktadır.

2.8.1.3. Yatırım-Tasarruf Dengesi Açısından Etkileri

Bir ekonomide, gelirin tüketilmeyen bölümü tasarruf edilmekte ve yatırımların finansmanında kullanılmaktadır. Kapalı bir ekonomide, özel ve kamu kesimi tasarruflarından oluşan yurtiçi tasarruflar kamu ve özel kesim yatırımları toplamına eşit olmaktadır. Açık ekonomide, dış âlemle ilişkiler nedeniyle, yatırımlarla yurtiçi tasarruflar arasındaki eşitlik ortadan kalkmaktadır. Cari işlemler dengesinin açık veya fazla vermesine bağlı olarak yatırımlar yurtiçi tasarrufların üzerinde veya altında olabilmektedir. Cari işlemler dengesi, karşılıksız sermaye transferlerinin olmaması durumunda dış tasarruflara eşit olmaktadır.

Cari işlemler dengesinin açık vermesi ekonominin gelirinden fazla harcama yapmasına imkân vermekte ve ortaya çıkan cari işlemler açığı ise sermaye girişi veya rezerv azalışı ile finanse edilmektedir.

2.8.2. Büyüme ve Cari İşlemler Açığına Etkileri

Büyüme, belirli bir amaç doğrultusunda, birçok bakımdan ölçülebilen ve çoğunlukla ekonomideki üretim kapasitesinde yaşanan artışı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Ekonomik büyüme, toplam sanayi ürünü olarak büyüme, GSMH ve/veya GSYİH'deki artış veya kişi başına düşen ürün miktarındaki artış şeklinde birçok bakımdan ölçülebilir. Ekonomik büyümenin ölçüm yollarından hangisinin daha verimli olduğu ise ölçümün hangi amaçla yapıldığına bağlıdır.

Büyümenin sürdürülebilir olup olmadığı cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığı ile ilişkilidir. Cari işlemler dengesi ile büyüme arasındaki ilişkinin ana kaynağı, milli gelir seviyelerinde meydana gelen artışların iç talepte meydana getirdiği yükselmelerdir. Buna göre iç talepte meydana gelen yükselmeler ithalatı arttırmakta, buna bağlı olarak dış ticaret dengesinde yaşanan bozulmalar da cari açığın oluşmasına neden olmaktadır. İthalat artışı iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi, tüketim mallarına olan talebin yeterince karşılanamaması bireylerin yabancı mallara yönelmesine neden olmaktadır. Kriz dönemlerinde ertelenmiş olan tüketim harcamalarının istikrarla birlikte yüksek bir ivmeye ulaşması da tüketim malları ithalinin miktar olarak artışını daha da hızlandırmaktadır. İkincisi ise ihracat sektörünün ithalata bağlı olmasıdır. Özellikle krizler sırasında ülke parasının devalüe edilmesi, ihracat eğilimini arttırırken, ihracat sektörünün yatırım ve ara malı ithaline bağımlı olması ithalatın artmasına neden olmaktadır. İhracatın ithalata bağımlı olması, ithalatta beklenen kısılmaların gerçekleşmemesine neden olurken ihracat artışının yarattığı gelir etkisi de iç talebi arttırmak suretiyle yurt içi üretim olanaklarına bağlı olarak daha fazla ithalatı teşvik etmektedir.

Türkiye ekonomisi uzun yıllar boyunca yılda ortalama olarak %4, 2'lik bir büyüme hızına sahip olmuştur. Bu dönemde ortalamanın üzerinde üst üste

iki yıldan fazla büyüme gerçekleştiğinde cari işlemler açığı sorunu ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu Türkiye ekonomisinin dış borçlanmaya olan ihtiyacını artıran bir durumdur. Dış borç bulamadığımız dönemlerde büyüme hızları ortalama değerinin altına düşmekte, hatta negatif büyüme oranları gerçekleşmektedir. Yani yüksek büyüme performansının sürekli kılınmasının önündeki en büyük engel cari işlemler açığıdır (Kumcu, 2005:2).

Türkiye ekonomisinin başlıca ikilemi ve sorunu, büyümenin sürdürülebilmesi için yurtdışından sürekli spekülâtif sermaye gelmesi ve kur baskısının bir ön şart olmasından kaynaklanmaktadır. Bu da yüksek reel faizi sunma gerekliliğini doğurmakta ancak, yüksek reel faizler de kamunun borç yükünü iyice ağırlaştırmaktadır. Bu bakımdan Türkiye ekonomisindeki büyüme, yurtdışından gelen spekülâtif sermaye akımlarına bağlı spekülâtif yönlü gerçekleşme ile düşük kur ve yüksek reel faiz sonucu ithalata bağımlı bir metot izleyen istihdam yaratmayan bir büyümedir. Türkiye’de son birkaç yıldır gözlenen büyüme yüksek cari işlemler açığı ve iç ve dış borçlanmadaki yüksek düzeyde artış ile sonuçlanmaktadır.

Türkiye’de 1994 yılında ağır bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Krizin sonunda ihracat artmış, düşük maliyetli işgücü sağlanmış ve üretim artışı gerçekleştirilmiştir. Krizi takip eden yıllarda bu artışın hızı yavaşlamış, üretim ve istihdam olanakları yaratılamamış ve ülkeye spekülâtif sermaye girmeye başlamıştır. Bu durum daha çok borsa, faiz, döviz üçgeni oluşturmuştur. Üretimde istihdam olanakları ihmal edilmiştir. 2000 yılına gelindiğinde 1994 yılının şartlarına dönülmüştür ve Türkiye ekonomisinde yeniden kriz ortamı oluşarak 2001 krizi yaşanmıştır. 2001 krizinden sonra 1995 yılında olduğu gibi yeniden hızlı bir büyüme başlamıştır. Krizin yaşandığı yıl olan 1994 yılından sonra 1995 yılından başlamak üzere GSMH büyüme oranlarında gözle görülür artış yaşanmıştır. 2001 krizinde büyüme oranı negatif düzeye ulaşmış, krizi takip eden yıllarda, GSMH büyüme oranındaki düşüşün ardından Türkiye ekonomisinde yıllara bağılı olarak artan büyüme oranları ortaya çıkmıştır. Cari işlemler dengesi de yıllara bağılı olarak yükselen bir eğilim sergilemiş ve 2005 yılında 2003 yılındaki mevcut cari işlemler açığı düzeyinin ortalama olarak üç

katına ulaşmıştır. Kriz dönemlerinde oldukça düşük düzeylerde olduğu gözlemlenen büyüme oranları yüksek cari açıkları da beraberinde getirmiştir (Sezer, 2007:63).

Cari işlemler açığı ile büyüme arasındaki ilişkinin ana kaynağı, milli gelir seviyelerinde meydana gelen artışların iç talepte meydana getirdiği yükselmelerdir. Buna göre iç talepte meydana gelen yükselmeler ithalatı artırmakta, buna bağlı olarak dış ticaret dengesinde yaşanan bozulmalar da cari açığa sebebiyet vermektedirler. İthalat artışı iki ana sebepten kaynaklanmaktadır. Birincisi, tüketim mallarına olan talebin yeterince karşılanamaması bireylerin yabancı mallara yönelmesine neden olmaktadır. Kriz dönemlerinde ertelenmiş olan tüketim tercihlerinin istikrarla beraber yüksek bir ivmeye kavuşması da tüketim malları ithalinin miktar olarak artışını daha da hızlandırmaktadır. Ancak ikinci, ve asıl önemli olan husus ihracat sektörünün ithalata bağlı olan yapısıdır. Özellikle krizler sırasında TL'nin devalüe edilmesi, ihracat eğilimini artırırken, ihracat sektörünün yatırım ve ara malı ithaline bağımlı olması ithalatın da artışına sebep olmaktadır. İhracatın ithalata bağımlı olması, ithalatta beklenen kısılmanın gerçekleşmemesine sebep olurken, ihracat artışının yarattığı gelir etkisi de iç talebi artırmak suretiyle, yurt içi üretim olanaklarına bağlı olarak daha fazla ithalatı teşvik etmektedir.

Cari işlemler açığı dış borçlanma ile finansman sorunuyla birleştiğinde Türkiye ekonomisinin yüksek büyümeyi borçlanabildiği sürece sürdürebileceğini söylemek mümkün olmaktadır. Türkiye, tarihi boyunca borçlanabildiği sürece ekonomik büyümesini azamiye çıkarmaya çalışmış bir ülkedir. Sürdürülebilir, istikrarlı bir büyüme yerine, riskleri göz ardı ederek büyümeye öncelik veren bir ülke olmamız nedeniyle de, Türkiye ekonomisi büyümede çok önemli kesintiler yaşamıştır.

2.8.3. Dış Ticaret Dengesi ve Cari İşlemler Açığına Etkileri

Cari işlemler hesabı daha önce de bahsedildiği üzere dört temel kalemden oluşmaktadır: Dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, yatırım geliri dengesi ve cari transferlerdir. Dış ticaret dengesinde en önemli unsur ihracat ve ithalat

kalemlerini içeren mal ticaretidir. Cari açığa neden olan en büyük etken dış ticaret dengesindeki açıktır. Dış ticaret dengesindeki bozulmada petrol ve ara malı ithalatındaki etki oldukça fazladır. Ülkemiz ithalatı ara ve sermaye malı ağırlıklı olup üretimi ve ihracatı destekleyici bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle, ithalat ile sanayi üretimi, imalat sanayi kapasite kullanım oranları ve ihracat arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Yani üretimdeki artma ya da azalma ithalat hacmimizi bu da dış ticaret dengesini doğrudan etkilemektedir.

Dış ticaret dengesi, reel ekonomideki gelişmelerin önemli bir göstergesidir. Yurt içi yerleşikler ile yurt dışı yerleşikler arasında gerçekleştirilen ve gümrüklerden geçen mal ihracat ve ithalatı arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Dış ticaret dengesi genel mal ticareti, taşıtlar için limanlarda sağlanan mallar ve parasal olmayan altını (ticari altın) kapsamaktadır. Ülkeye döviz kazandıran mal ihracatı alacak olarak kaydedilirken yabancıların lehine alacak hakkı doğuran mal ithalatı borç olarak kaydedilir.

Türkiye’de cari açığın nedeni dış ticaretteki açıklardır. Dış ticaret haddindeki bu uyumsuzluk genel anlamda ithalatın ara malı ve sermaye malı ağırlıklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, ithalat ile sanayi üretimi, imalat sanayi kapasite kullanım oranları ve ihracat arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Yani üretimdeki artma ya da azalma ithalat hacmini bu da dış ticaret dengesini doğrudan etkilemektedir. İhracat ve ithalat arasındaki dengesizlikten kaynaklanan dış ticaret açıklarının bir diğer nedeni, reel faizin yükselmesiyle ülkeye giren sıcak para döviz kurlarının düşmesine ve TL’nin değer kazanmasına ve tüketicinin iç piyasadan karşılayamadığı veya tercih etmediği ihtiyaçlarını ithal etmesidir. Değerlenen TL yüzünden ara malı ve sermaye malı ithalatçıları da bu döngüye dâhil olup yukarıda belirtilen durum daha anlaşılır bir hal almış olur. Yani, Türkiye’nin üretimindeki ithalata olan aşırı bağımlılığı, ara mallarının ithalatına dayalı bir ekonominin ortaya çıkmasına, düşen döviz kurlarına ve hızlı büyüme ile birlikte ithalatın artmasına neden olmuştur. Bu durumun tam tersi bir durum söz konusu olduğunda, yani ülkeden kısa vadeli spekülatif sermayenin (sıcak para) çıkması, döviz kurundaki

yükselmeye birlikte TL'nin değeri kaybetmesine ve ihracat artarken ithalatın azalmasına neden olur.

Makine ve teçhizatı kapsayan yatırım mallarının bir bölümü tarım ve hizmetler sektöründe kullanılmakla birlikte ara mallarının temel kullanıcısı ise sanayi sektörüdür. Dolayısıyla sanayi sektörü firmalarının performansı ve üretim sürecinde (yurtiçi veya ithal) hangi ara ve yatırım mallarını kullandıkları, dış ticaret açığının gelişiminde belirleyici bir rol oynamaktadır. Öte yandan enerji ithalatı toplam ithalatın yaklaşık %25'ini oluşturmakta ve dış ticaret hadlerindeki değişimin ticaret açığına yansması temelde bu kalem üzerinden olmaktadır (TCMB, 2009:2).

Gümrük Birliği'nin kabul edildiği ilk iki yılda tüketim malları, ara mallar ve sermaye malları ithalatı önemli ölçüde artmıştır. Bu artış izleyen yıllarda da devam etmiştir.

Ara ve yatırım malları ithalatı toplam ithalat içinde önemli bir paya sahiptir. İmalat sanayi üretiminin ithalata bağımlılık oranı artsa da, ara ve yatırım malı ithalatının önemli bir kısmı ihracat için yapılmamış, iç tüketim için yapılmıştır. Türkiye'de 2011 yılındaki 210,4 milyar dolarlık ara ve yatırım malı ithalatının sadece 58,2 milyarlık kısmı, yani %28'lik bölümü ihraç mallarının üretimi için kullanılmıştır. Buna karşılık, ara ve yatırım malı ithalatının %72'lik kısmı yurtiçi tüketime gitmiştir(www.tuik.gov.tr). Bu durum bize ithalatın artışındaki temel tetikleyici unsurun petrol, doğalgaz gibi ara malları ithalatı olduğunu göstermektedir. Ara malı ithalinin bu denli yüksek oluşundaki neden üretimimizin ve daha da önemlisi ihracatımızın ithalata bağımlı olmasıdır. İthalata bağımlı olan bu yapı sonuçta dış ticaret dengesinde ülke aleyhine bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Yani ülkemizde gerçekleşen yüksek oranlı ithalat artışlarının gerisinde ihracat artışları yatmaktadır. Cari işlemler açığı, ara ve yatırım mallarında ithalat bağımlılığı varlığını sürdürdüğü müddetçe devam edecek ve hızla artacaktır.

Reel faizlerin artırılması yoluyla artırılan döviz kuru ithalatın azalmasına yol açmaktadır. Bu da önce dış ticaret açığını sonra da cari işlemler açığını

artırmaktadır. Açığın daraltılması ise ancak üretim maliyetlerinin düşürülmesiyle mümkündür. Kurlar düşük olduğu sürece üretici için ithal girdi yerliye göre daha ucuza geldiğinden üretimle birlikte ithalat da artmakta yerli üretici rekabet gücünü kaybederken üretimini emek ve enerji maliyetlerinin düşük olduğu ülkelere kaydıranlar kazanmaktadır.

Tablo 4'te Türkiye'nin 1980-2011 dönemine ait dış ticaret göstergeleri ve cari işlemler dengesi yer almaktadır. 1980-1989 arası dönemde ihracatta yaklaşık dört kat artış sağlanarak ihracat 2,9 milyar dolardan 11,6 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde ithalat iki kat artarak 7,9 milyar dolardan 15,7 milyar dolara yükselmiştir. Sonuçta, ihracatın ithalatı karşılama oranı da iki kat artışla %36,8'den %73,6'ya ulaşmıştır. İthalatta ve ihracattaki nominal artışa rağmen dış ticaret açığı 4,9 milyar dolardan 4,1 milyar dolara gerilemiştir. Aynı dönemde dış ticaret hacmi iki buçuk kattan fazla artarak 10,8 milyar dolardan 27,4 milyar dolara ulaşmıştır.

Uygulamaya konulan programla, hızla artan ihracat 1981 yılında 1980 yılına göre %61,6'lık çok yüksek bir artış kaydetmiştir. 1980-1989 döneminde ise ihracat yılda ortalama %15'in üzerinde bir hızla artmıştır. İhracat, 1987'de ilk defa 10 milyar doları aşmıştır. İhracattaki bu artışla birlikte cari işlemler açığı ise 806 milyon dolara gerilemiştir.

1980-1989 dönemindeki dış ticaret gelişmeleri konusunda ihracatın ithalatı karşılama oranı yararlı bir göstergedir. İstikrar programıyla birlikte ihracatın ithalattan fazla artması ve 1982'de ithalattaki gerilemeyle birlikte 1982'de oran %65'e yükselmiştir. Bu durum 1980 yılındaki %36,8'lik oranın yanında çok önemli bir iyileşmeyi ifade etmektedir. 1985'te ihracattaki yükselişle %70,2'ye yükselen ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988'de dönemin en üst seviyesine ulaşarak %81,4 olmuştur. 1988'de cari işlemler hesabı da 1,596 milyon dolar fazla vermiştir. Dönem sonunda, olumsuzluklar nedeniyle ithalatın artış oranının ihracatı geçmesi ile oran %73,6'ya gerilemiştir.

Tablo 4: Dış Ticaret Göstergeleri ve Cari İşlemler Dengesi (1980-2011)
(Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İhracat Değişim Oranı (%)	İthalat	İthalat Değişim Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
1980	2910	28,7	7909	56,0	10819	36,8	-4999	-3408
1981	4702	61,6	8933	12,9	13636	52,6	-4230	-1936
1982	5745	22,2	8843	-1,0	14589	65,0	-3097	952
1983	5728	-0,3	9235	4,4	14963	62,0	-3507	-1923
1984	7134	24,5	10757	16,5	17891	66,3	-3623	-1439
1985	7958	11,6	11343	5,5	19301	70,2	-3385	-1013
1986	7457	-6,3	11105	-2,1	18561	67,1	-3648	-1465
1987	10190	36,7	14158	27,5	24348	72,0	-3968	806
1988	11662	14,4	14336	1,3	25997	81,4	-2673	1596
1989	11625	-0,3	15792	10,2	27417	73,6	-4167	938
1990	12959	11,5	22302	41,2	35261	58,1	-9343	-2625
1991	13593	4,9	21047	-5,6	34640	64,6	-7454	250
1992	14715	8,2	22871	8,7	37586	64,3	-8156	-974
1993	15345	4,3	29428	28,7	44773	52,1	-14083	-6433
1994	18106	18,0	23270	-20,9	41376	77,8	-5164	2631
1995	21637	19,5	35709	53,5	57346	60,6	-14072	-2339
1996	23224	7,3	43627	22,2	66851	53,2	-20402	-2437
1997	26261	13,1	48559	11,3	74820	54,1	-22298	-2638
1998	26974	2,7	45921	-5,4	72895	58,7	-18947	2000
1999	26587	-1,4	40671	-11,4	67258	65,4	-14084	-925
2000	27775	4,5	54503	34,0	82278	51,0	-26728	-9920
2001	31334	12,8	41399	-24,0	72733	75,7	-10065	3760
2002	36059	15,1	51554	24,5	87613	69,9	-15495	-626
2003	47253	31,0	69340	34,5	116593	68,1	-22087	-7515
2004	63167	33,7	97540	40,7	160707	64,8	-34373	-14431
2005	73476	16,3	116774	19,7	190251	62,9	-43298	-22309
2006	85535	16,4	139576	19,5	225111	61,3	-54041	-32249
2007	107272	25,4	170063	21,8	277334	63,1	-62791	-38434
2008	132027	23,1	201964	18,8	333991	65,4	-69936	-41524
2009	102143	-22,6	140928	-30,2	243071	72,5	-38786	-13370
2010	113883	11,5	185544	31,7	299428	61,4	-71661	-46643
2011	134906	18,5	240842	29,8	375749	56,0	-105935	-77141

Kaynak: TÜİK ve TCMB.

1988 yılında %81,4'e yükselen ihracatın ithalatı karşılama oranının 1990 yılına geldiğimizde %58,1'e gerilediğini görüyoruz. Bu durum büyük ithalat artışının ihracat tarafından benzer bir yükselişle karşılanamamasından

kaynaklanmaktadır. Ancak 1990 yılındaki olumsuz gelişmelerin 1991’de değiştiğini görüyoruz. 1991’de uygulamaya konulan İhracatın Geliştirilmesi ve Desteklenmesine İlişkin İhracat Finansman Kararı doğrultusunda, ihracatın doğrudan parasal teşviklerle desteklenmesinden vazgeçilerek üretim aşamasında teşvik sistemine geçilmiştir. Bu karar çerçevesinde bir önceki yıl toplam bir milyon dolardan fazla ihracat gerçekleştirmiş olan imalatçı-ihracatçı firmalar, imalatçı-ihracatçı çok ortaklı dış ticaret şirketleri ile dış ticaret şirketlerinin ihracat kredisinden yararlanabilecekleri hükmü getirilmiştir. Ayrıca 1991’deki kur hareketi de ihracatı destekler yönde olmuştur. Bu sayede ihracatın ithalatı karşılama oranı %64,6 olarak gerçekleşmiştir. Benzer koşulların 1992’de de devam etmesiyle ihracatın ithalatı karşılama oranında bir değişiklik olmamıştır. 1993 yılında başlıca ihraç pazarımız olan OECD ülkelerinde devam eden ekonomik durgunluk, iç talepteki canlılık ve döviz kurları üzerindeki baskı nedeniyle ihracat ancak %4,3 artarken ithalat %28,7 artış kaydederek ihracatın ithalatı karşılama oranı %52,2’ye gerilemiştir.

1994 yılı başında kriz sonrasında TL’nin serbest piyasada %60 oranında devalüe edilmesi ihracatı artırırken ithalatı caydırmıştır. İç piyasada talep daralınca ihracatçılar dış piyasalara yönelmek zorunda kalmışlardır. Böylece dış ticaret açığı gerilemiştir. Gerileyen dış ticaret açığının etkisiyle cari işlemler hesabı da 2,631 milyon dolar fazla vermiştir. Ancak bu koşullar 1995 yılında değişmiş, artan iç talep ve TL’nin reel olarak değer kazanmasıyla ithalat yüksek artışlar kaydetmeye başlamıştır. İhracat artışına rağmen ihracatın ithalatı karşılama oranı %60,6’ya gerilemiştir.

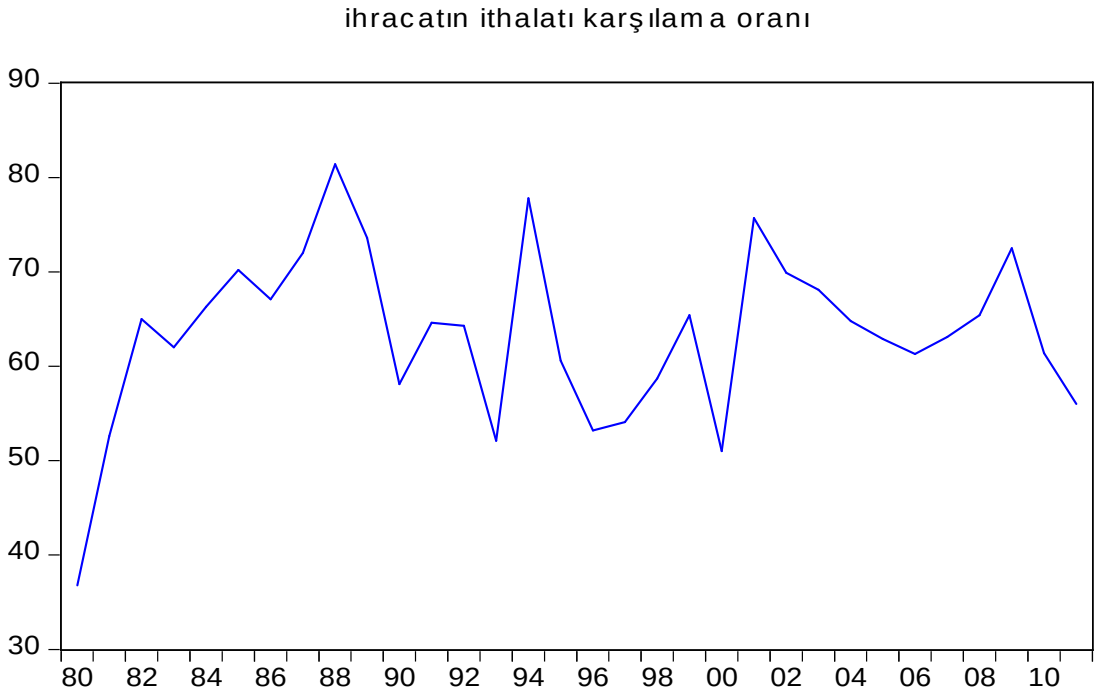
1996 yılında ihracat, bir önceki yıla göre %7,3 artarak 23,2 milyar dolara çıkmıştır. 1997 yılında da ihracat %13,1 artış kaydetmiştir. Ancak ithalatın daha düşük bir oranda artması nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranında küçük bir iyileşme görülmüştür. 1998 yılı ise Rusya krizinin etkisiyle ekonomik büyüme oranının azaldığı ve buna bağlı olarak ithalatın gerilediği bir yıl olmuştur. Takip eden 1999 yılı ise daha Rusya Krizinin yaraları sarılamadan gelen büyük deprem felaketi nedeniyle ekonominin rekor düzeyde küçüldüğü ihracat ve ithalatın gerilediği bir yıl olmuştur.

2000 ve 2005 yıllarını kapsayan dönemde ihracat ortalama %19 hızla artarken ithalat ortalama %21,5 hızla artmıştır. Dönem başında 82,2 milyar dolar dış ticaret hacmi dönem sonunda 189,9 milyar dolara ulaşmıştır. Yine aynı dönemde 2000 yılında 26,7 milyar dolar olan dış ticaret açığı dönem sonu 2005 yılında 43,1 milyar dolara ulaşmıştır. 26,7 milyar dolarlık dış ticaret açığının neden olduğu GSMH'nin %4,9'una ulaşan cari açığın krize neden olduğu düşünüldüğünde 2005 yılında GSMH'nin %6,5'ine ulaşan cari açığın sorun yaratmadığı dikkati çekmektedir. Aradaki fark bu açığın finansmanı ile ilgilidir. 2005 yılında oluşan cari açık ağırlıklı olarak portföy yatırımları, özel sektörün ve bankaların kullandığı uzun vadeli krediler ve ticari kredilerle finanse edilmiştir. Söz konusu dönemde, net 20,9 milyar dolar sermaye girişi olurken, resmi rezervler 17,9 milyar dolar artmıştır. Bu dönemde, ayrıca doğrudan yabancı yatırımlarda da belirgin bir artış görülmüştür.

Kumcu, borçlanabildiği sürece cari açık vermenin sorun yaratmayacağını belirtmektedir. Ancak, borçlanmaya dayalı bir büyüme stratejisinin Türk ekonomisinin önüne koyduğu hedeflerle çelişki içinde olduğunu da eklemektedir (Kumcu ve Eğilmez, 2004:260).

2005 yılında 73,4 milyar dolar olan ihracat 2006 yılında %16,4 artışla 85,5 milyar dolara, ithalat %19,5 artış ile 116,7 milyar dolardan 139,5 milyar dolara, dış ticaret açığı ise 43,2 milyar dolardan 54 milyar dolara ulaşmıştır. 2007-2008 döneminde ihracatta ortalama %24,25; ithalatta ise %20,3'lük bir artış gözlenmektedir. 2009 yılına gelindiğinde o dönem küresel krizin etkisiyle ihracatta önceki yıla göre %22,6 ithalatta ise %30,6'lık bir azalma meydana gelmiştir. Bu dönemde dış ticaret açığında da yaklaşık 31,2 milyar dolarlık bir azalma göze çarpmaktadır.

2010 ve 2011 yıllarına gelindiğinde ise kriz sonrası dönem itibarıyla ihracatta ve buna paralel olarak ithalat rakamlarında artış görülmektedir. 2011 yılında dış ticaret açığı 105,934 milyon dolara; cari açık 77,141 milyon dolarla Cumhuriyet tarihinin rekor seviyesine ulaşmıştır.

Grafik 1: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1980-2011)

Kaynak: TÜİK.

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte ihracat öncülüğünde bir sanayileşme politikası izlemek istemiştir. Bu kapsamda dış ticarete serbestleşme adımları atılmış ve ihracat arttırılmaya çalışılmıştır. İhracatın arttırılmaya çalışılması ile birlikte ihracatın ithalatı karşılama oranları da bu paralellikte artmıştır. 1980 yılında karşılama oranı %36,8 iken 1988'e kadar bu oran hızlı bir şekilde artmış olup 1988 yılında %81,4 ile 1980-2011 döneminin en yüksek oranını yakalamıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980-1990 döneminde ortalama %64,7 olmuştur. 1990'lı yıllar sadece Türkiye ekonomisinin değil dünya ekonomilerinin de çalkantılı yılları olmuştur. Türkiye'de bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %60,9 olmuştur. Bu dönemde ikinci bir tepe noktası şekilden de görüleceği üzere %77,8 oranı ile 1994 yılı içinde gerçekleşmiştir.

2000'li yıllarda ortalama karşılama oranı yüzde 64,3'tür. Türkiye ekonomisi bu dönemde iki büyük kriz yaşamıştır. Bu krizlerden ilki iç

ekonomiden kaynaklı 2001 Bankacılık Krizi'dir. Diğer kriz de ABD kaynaklı 2007-2008 Küresel Mali Kriz'dir. Burada krizlere özellikle değiniyoruz çünkü özellikle ihracatın ithalatı karşılama oranı bu krizlerden hemen sonra artmıştır. Yukarıda ihracatın ithalatı karşılama oranı 1994 yılında pik yapmıştı demiştik bunun nedeni de bir anlamda iç krizdir. Kriz dönemlerinde ihracatın ithalatı karşılama oranının artmasında etkili olan en büyük etken şudur; genelde kriz dönemlerinde ihracat ve ithalat düşmektedir, yalnız ithalattaki düşüş (iç tüketimin kısılması) ihracattan fazla olduğundan dolayı (payda küçüleceğinden) bu oran artmaktadır.

2.8.4. Hizmetler Sektörü ve Cari İşlemler Açığına Etkileri

Ülkemizde hizmetler sektörü, dış ticaret kalemi içerisinde yer alan sektörlerin aksine cari işlemler dengesi üzerinde olumlu etkileri olan bir sektördür. Cari işlemler açığı sadece ihracat ile ithalat arasındaki farktan oluşmamaktadır. Faiz, turizm, faktör gelirleri ve diğer görünmeyenlerdeki dengesizlikler de cari açığın içinde yer almakta ve açığı etkilemektedir. Özellikle bu grupta yer alan turizmin dış ticaret açıklarını bir noktaya kadar azaltmada önemli fonksiyonlar üstlendiği söylenebilmektedir. Hizmet ve cari transfer dengesi açığı kapatmaya yaramakta ancak son yıllarda bu kalemlerde de bozulma olduğu gözlenmektedir(Sezer,2007:74).

Dış ticaret açığındaki büyüme yanında, turizm gelirlerindeki düşüş nedeniyle hizmetler dengesinin küçülmesi cari açığın büyümesini hızlandırmıştır. Net sermaye girişindeki hızlı büyümeye rağmen, sermaye hareketleri içinde doğrudan yabancı sermaye girişi, portföy yatırımları gibi yabancı para cinsinden borç doğurmayan kalemlerin ağırlığının artması dış borç stokundaki büyümeyi sınırlandırmıştır.

Türkiye ekonomisi geleneksel olarak dış ticaret açığı verip hizmetler dengesindeki fazla ile cari işlemler dengesini makul düzeylerde tutan bir ekonomidir. 2000'li yıllarda bu gelenek keskin bir biçimde bozulma eğilimine girmiştir. Dış ticaret açığındaki büyüme hizmetler dengesindeki fazla ile dengelenemeyecek boyutlarda artmıştır.

Gelişmekte olan ülke piyasaları arasında global dalgalanmadan en fazla etkilenen bankalar arası gecelik borçlanma faizinin en fazla arttığı ve spekülâtif sermaye çıkışının en yüksek olduğu ülkenin Türkiye olması artık yüksek reel faiz nedeniyle dışarıdan bol döviz gelmeyeceğinin en iyi göstergesi niteliğindedir. Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan düşük döviz kuru, ithalatı daha fazla cazip kılmayacaktır. Artan petrol fiyatlarını da göz önüne alırsak dış ticaret dengesi oldukça fazla açık verebilecektir. TL'nin aşırı değerli olması ile gelen döviz cinsindeki spekülâtif sermayenin finansal yatırım amaçlı TL'ye çevrilip, hazine bonosunda değerlendirilmesi ve ödeme vadesi tarihinde tekrar dövize dönüştürölüp, çifte kazançla yurtdışına çıkarılması da giderek azalacaktır. Bütün bu gelişmeler ise cari açığı kapatmada sadece spekülâtif sermayenin ve başta turizm olmak üzere hizmet sektöründen gelen dövize olan güvenin yetersiz kalacağını göstermektedir.

2.8.5. Bütçe Açığı ve Cari Denge Arasındaki İlişki

1980'lerin başında Amerika Birleşik Devletleri önemli büyüklükte bir bütçe açığı problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Oluşan bütçe açığı ekonomik etkinliğin düşmesine ciddi katkılarda bulunmuştur. Daha sonra bütçe açığına cari işlemler dengesinde meydana gelen yüksek açıklar da eşlik etmiştir. Bu durum iki açık arasındaki ilişkiyi ifade eden “ikiz açık” tartışmasını başlatmış ve iki açık arasındaki ilişki ekonomi politikalarının önemli bir konusu haline gelmiştir.

Kamu harcamalarının, kamu gelirlerinden fazla olması durumuna bütçe açığı denir. Bir ekonomide kamu kesimi çeşitli birimlerle temsil edilir. En geniş tanımı ile kamu kesimi: Konsolide bütçe, Yerel yönetimler bütçeleri, Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) bütçeleri, Sosyal sigortalar bütçeleri ve Fonlardan oluşur. Devlet bu beş birimden gelir toplar ve harcama yapar. Bu beş birimde gelir-gider dengesi, kamu kesimi dengesini verir. Oluşan bu kamu kesimi dengesinin açık vermesi kamu kesimi finansman gereği ya da bütçe açığı olarak bilinir. Birçok ekonomist ve politikacı, ekonomide uzun dönem makro ekonomik dengelerin korunmasının cari işlemler açıkları ile bütçe açıklarının kontrol altında tutulmasına bağlı olduğuna inanmaktadırlar. Bu gerekliliğe

rağmen hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde bu durum genellikle zor yerine getirilen bir olgudur. Bazı ülkeler geleneksel biçimde ya da yasal sınırlamalar ile mevcut açıkları sürdürmeye çalışmaktadırlar. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren başta ABD olmak üzere diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bütçe açığı ve cari açık problemiyle karşı karşıya gelmeleri ikiz açıklar üzerinde araştırmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur. Çeşitli incelemeler sonucunda iki açık arasında pozitif ilişkinin varlığı tespit edilmiş ve bu durum “ikiz açık” hipotezi olarak adlandırılmıştır. Öte yandan bazı çalışmalarda bu ilişkinin yönü ve varlığı konusunda çok farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bazı araştırmalarda bütçe açıklarından cari açıklara doğru ilişkinin varlığından söz edilirken, bazılarında cari açıklardan bütçe açıklarına doğru tek yönlü ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bazı incelemelerde ise çift yönlü ilişkiye rastlanmıştır. Ayrıca iki açık arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığı şeklinde bulgular da elde edilmiştir. Burada ülkelerin içerisinde bulunduğu ekonomik şartların ilişkinin yönünün belirlenmesindeki en önemli unsurlardan biri olduğu söylenebilir. Tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de bütçe açığı ve cari açık sorunları uzun zamandır varlığını korumaya devam etmektedir(Çekim,2009:45-46).

Keynesyen teoriye göre genişletici bir maliye politikası ile kamu harcamalarının artırılması veya vergi oranlarının düşürülmesi öncelikle harcanabilir gelir miktarını artırarak tüketim harcamalarını tetiklemektedir. Bu noktada ithalat da hızla artarak cari işlemler dengesi üzerinde baskılar oluşturmaktadır. Öte yandan bütçe açıklarıyla mücadelede tasarruf artışı ve dış borçlanma yerine yoğun olarak ulusal piyasadan borçlanma seçeneğinin kullanılması özellikle gelişmekte olan ülkelerde faiz oranlarının yükselmesine yol açmaktadır. Tasarruf düzeyinin yetersiz olduğu kamu açıklarının ve ekonomik büyümenin finansmanında alternatif kaynakların son derece kısıtlı olduğu ilgili ülkelerde faizler kamu kesiminin iç piyasadan yoğun borçlanması ile bir dışlama etkisi meydana getirerek yatırım-tasarruf dengesinin bozulmasına da yol açmaktadır.

Tablo 5’te Türkiye’nin 1980-2011 dönemine ait bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi yer almaktadır.

Tablo 5: Türkiye’nin 1980-2011 Dönemi Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi

YIL	BÜTÇE DENGESİ (BİN TL)	YIL	BÜTÇE DENGESİ (BİN TL)
1980	-159,33	1996	-1233350,00
1981	-96,51	1997	-2235153,00
1982	-142,73	1998	-3803376,00
1983	-219,19	1999	-9151620,00
1984	-508,29	2000	-13115466,81
1985	-513,16	2001	-28556059,62
1986	-1157,82	2002	-40183548,97
1987	-2346,35	2003	-40208248,80
1988	-3859,00	2004	-29128356,83
1989	-7502,00	2005	-6902702,62
1990	-11782,00	2006	-4642603,00
1991	-33316,00	2007	-13707910,00
1992	-47328,00	2008	-17432090,00
1993	-133105,00	2009	-52760844,00
1994	-150839,00	2010	-40081289,00
1995	-314944,00	2011	-17783190,00

Kaynak: Maliye Bakanlığı.

Yurt içi yatırımların ve yabancı tasarrufların yüksek bütçe açıklarına vermiş oldukları tepkiler özellikle küreselleşme süreciyle birlikte artan sermaye hareketliliğine göre de şekillenmektedir. Ülkede sermaye akışkanlığının yüksek seviyede olması durumunda ulusal faiz oranlarının bütçe açıkları karşısında göstereceği tepki nispi olarak daha zayıf olmaktadır. Bu bağlamda yurt dışı sermaye girişlerinin bütçe açıklarının finansmanı konusunda ulusal tasarruflar üzerindeki baskıyı hafifletici yönde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Böylece bütçe açıkları nedeniyle artan faizlerin yatırımları dışlaması da daha düşük düzeyde gerçekleşmiş olacaktır.

Cari açığın kaynağı bütçe açıkları olduğunda, bu açık ulusal yatırımdaki bir artıştan kaynaklanabileceği gibi, ulusal tasarrufta veya özel tasarrufta bir düşüşten de kaynaklanıyor olabilir. Eğer bu açık yatırımlarda yaşanan bir yükselmenin yol açtığı bir açıksa (cari açıklara büyük oranda sebep olan budur) bu durum; yabancı kaynaklı borçlanma şeklinde finanse edilirse cari açık sürdürülemez. Diğer taraftan eğer cari hesap açığına neden olan faktör, özel tasarruflardaki düşüşler ise konu üzerinde daha az durulur, çünkü özel tasarruflardaki bir düşüşün geçici olabileceği kabul görür.

Dolayısıyla cari açıkların sürdürülebilirliği, kamu ve özel sektör açıklarının sürdürülebilirliğine bağlıdır. Sürdürülemeyen kamu açıklarının parasal finansmanı, ilk intibak değişkeninin enflasyon olmasına neden olur. Sabit kur rejimi altında, bu tür bir finansmanın yol açtığı enflasyon-reel kur değerlenmesi ve sürdürülemez bir cari açık kriz ile sonuçlanır. Sabit kur rejiminde döviz kurunun nihai intibakı sonucunda oluşan finansal krizlerde sürdürülemeyen cari açıkların kaynağı Meksika ve Asya'da özel sektör açıkları olmuştur. Bu özel sektör açıkları Meksika'da özel tüketim, Asya'da özel yatırımlar olmuştur (Karatay, 2008).

IS-LM modelinin açık ekonomi uyarlaması olan Mundell-Fleming modeline göre kamu açıkları nedeniyle meydana gelen yurtdışı sermaye girişlerinin reel kurlar üzerindeki baskısı ya nominal kurlar (esnek kur sistemi) ya da ulusal fiyat seviyesindeki artışlar (sabit kur sistemi) ile gerçekleşmektedir. Mundell-Fleming modeline göre, esnek kur sisteminde bütçe açıkları faiz oranlarını artırır, artan faizler ulusal paranın dış değerini yükseltir, dış değeri artan ulusal para ithalatı teşvik ederken, ihracatı cezalandırıcı etki yapar ve sonuçta cari açıklar meydana gelir. Sabit kur sisteminde ise bütçe açıkları reel gelir ya da reel fiyat düzeylerini artırmaktadır. Bu durumda yine cari işlemler dengesi bozulmaktadır. Sonuç olarak aktarım mekanizması farklı da olsa hem esnek hem de sabit kur sisteminde bütçe açıkları nihayetinde cari işlemler dengesi üzerinde etkisini göstermektedir.

Cari açıkların bütçe açıklarını tek yönlü olarak tetiklediği yönündeki görüşler de mevcuttur. Buna göre cari işlemler hesabında ortaya çıkan açıkların büyümeyi olumsuz yönde etkilemesi bütçenin açık vermesine neden olabilmektedir. Bu durumun genellikle gelişmekte olan ülkelerde daha etkili olduğu savunulmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin, ekonomilerini kalkındırmaları için yeterli kadar iç tasarruf sağlayamamaları, ülkenin, sıcak paraya olan ihtiyacını daha çok arttırmaktadır. Ülkeye giriş yapan sıcak paranın verimli kullanılmaması sonucunda daha çok dış borçlanmaya ihtiyaç duyulacak ve faiz oranlarının yükselmesi konusu üzerinde baskı yaşanacaktır. Artacak olan faiz oranlarının kur üzerinde yapacağı baskılardan dolayı ihracat sektörü bu durumdan olumsuz yönde etkilenecektir. Bunun sonucunda ülkenin dövize olan ihtiyacının giderilmesi konusunda önemli bir konumda bulunan ihracat sektörünün bu durumdan negatif bir şekilde etkilenmesi ülke açısından önemli bir husustur.

Türkiye’de bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkinin analiz çalışmalarında, devlet borçlanma senetleri, bütçe dengesi ile birlikte ticaret dengesini de etkilediği ve bütçe açıklarının finansmanı konusunda faiz oranlarının belirlenmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur.

Türkiye ekonomisi ikiz açık hipotezinin test edilmesi açısından oldukça önemli bir ülkedir. Türkiye ekonomisinin Ağustos 1989’da finans piyasalarını liberalize etmesi ile birlikte yaşanan liberalizasyon süreci ülke ekonomisinin yabancı sermaye hareketlerinin arttığı dönemi ifade etmektedir. 1989 öncesinde Merkez Bankası esas işi hükümetin bütçe açıklarını para basarak finanse etmekten, liberalleşme dönemi sonrası para politikası kısa vadeli dış kaynak akışını sürdürmeyi hedefleyen istikrarlı kur politikası uygulanmıştır.

Gerek dış ticaretin artan önemi gerekse sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi cari işlemler kavramını daha sık gündeme taşımıştır. Buna bir de Türkiye’nin farklı ekonomik ve politik şartların tetiklemesi sonucu yaşadığı 1994, 1998 ve Kasım 2000-Şubat 2001 krizleri eklenince, cari dengenin önemi daha da artmıştır (Erkılıç, 2006: 3).

Dışa açık büyüme modelini benimsendiği 1980’li yıllardan beri Türkiye’de yüksek dış ticaret açıkları ile karşılaşmıştır. Artan dış açıklar finansman sorununu beraberinde getirmiş 1994 ve 2001 dönemlerinde iki büyük finansal kriz ortaya çıkmıştır. Bu krizler sonucunda yüksek devalüasyonlar yapılmıştır.

Türkiye’de 2010 sonuna kadar sürdürülen “Yüksek faiz-düşük kur” politikası nedeniyle, ihracat- ithalat dengesi kısaca dış ticaret açığı özellikle TL’nin değerli olduğu dönemlerde açılmıştır. TL’nin nispi olarak değerli tutulma politikası, enflasyonu düşürme ve toplam borç yükünü azaltma açısından olumlu bir karar olarak kabul görülse de, uzun vadede yurtiçi üretimin uluslararası rekabet gücünü azaltıcı ve cari açığı artırıcı bir rol oynamıştır.

Akbostancı ve Tunç, 1987-2001 dönemi için eş bütünleşme ve hata düzeltme modeli kullanarak bütçe açıkları ve ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. İnceleme sonucunda hem uzun dönem hem de kısa dönem için kamu borçlanmalarının ticaret dengesini bozucu etki yaptığı görülmüştür (Çekim, 2009:49).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ İŞLEMLER DENGESİ (1980-2011 DÖNEMİ)

3.1. Türkiye'nin Cari İşlemler Hesabına Genel Bir Bakış

Türkiye ekonomisinde cari işlemler dengesizliğinin ortaya çıkmasına neden olan birçok etken bulunmasının yanında ülkenin dış borçlarındaki artışın altında yatan temel sorunun ödemeler dengesi alt kalemi olan cari işlemler hesabından kaynaklandığı genel kabul gören bir görüştür. Fakat bu görüşe karşın sorunun sadece ödemeler bilânçosundan kaynaklanmadığı söylenebilir. Türkiye ekonomisinin 1980 öncesi ve sonrası dönemlerinin verilerine bakıldığında cari işlemler dengesizliğini yaratan çok sayıda faktör mevcuttur.

Türkiye ekonomisi 1923 yılından günümüze gelene kadar çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunları bazen ufak sıyrıklarla atlatabilmiş bazen de büyük yaralar olarak geçirmiştir. 1970 öncesi dönemlerde gelişmekte olan ülkeler ithal ikameci politikalar izlemiş ve dış finansman ihtiyaçlarını büyük ölçüde devletten devlete yardımlarla ve uluslararası resmi kuruluşların desteği ile karşılamışlardır. Bu dönemlerdeki krizler genellikle döviz darboğazlarından ve üretim için gerekli ithalatın yapılamamasından kaynaklanmıştır. Ekonominin dış dengesinin sağlanabilmesi için IMF (Uluslararası Para Fonu) destekli kısa vadeli istikrar programları uygulanmış, para ve maliye politikaları dengelenerek döviz kuru ayarlamaları yapılmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde söz konusu ülkelerin büyüme performanslarını sürdürebilmeleri için, dış kaynaklara olan gereksinimleri artmış ve değişen koşullarda ödemeler dengesi krizleri yerini borç krizlerine bırakmıştır. Küreselleşme olgusuyla beraber bu ülkeler, dünya ile bütünleşmek ve uluslararası finansal piyasalar yoluyla daha fazla kaynak elde edebilmek amacıyla önce cari işlemler bilançosunun daha sonra da sermaye hareketlerinin konvertibilitesini gerçekleştirmişlerdir(Çekim,2009:66).

Türkiye'de ödemeler dengesi tabloları ilk kez 1926 yılında düzenlenmiş olmasına rağmen, bu tablolarda sadece ihracat ve ithalat kalemlerindeki

değişmeler ayrıntılı olarak gösterilmekte diğer kalemlerdeki gelişmeler ise ayrıntılı olarak gösterilmediğinden ödemeler dengesi açıklarının hangi kalemlerden kaynaklandığı anlaşılamamaktadır. Bu olumsuz durum 1950’li yıllarda ödemeler dengesi tablolarının kesin ve açık bir şekilde sunulmasıyla giderilmeye çalışılmıştır(Polat,2008:59).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1930 yılına kadar geçen dönemde Türkiye’nin dış ticaret dengesi bağımsız bir gümrük politikasına sahip olmaması nedeniyle hep açık vermiştir. 1930 yılından itibaren ise alınan çeşitli tedbirlerle 1946 yılına kadar (1938 yılı hariç) sıkı bir döviz kontrolü uygulamasıyla hep fazla verirken 1946’da yapılan devalüasyon ve diğer uygulamalara rağmen 1949 yılı hariç genelde hep açık vererek Türkiye ekonomisinin önemli bir sorunu haline gelmiştir.

1970-1977 döneminde büyümenin daha çok dış kaynaklara bağlanması, dünyadaki petrol bunalımı sonucu ithalatın ihracatı karşılayamaması, dış ticaret politikasındaki aşırı korumacılık, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonucunda uygulanan ambargo, kısa vadeli dış borçlanma stratejisi, ödemeler dengesi açıklarına sebep olmuştur.

1980’ler Türkiye için ekonomik liberalizasyon ve açıklık dönemidir. 24 Ocak 1980 Kararları ile ödemeler dengesinde görülen olumlu gelişmeler 1983 yılına kadar devam etmiştir. Ancak 1983 yılında özellikle görünmeyen işlemler kaleminde yer alan işçi döviz gelirlerindeki azalış sebebiyle işler tersine dönmüştür. 1984 yılında ise ödemeler dengesi yeni bir standarda göre düzenlenmeye başlanmış ve bu yeni sınıflandırmayla birlikte 1984 yılında olumlu gelişmeler görülmüştür. 1985 yılında ise turizm sektörüne yapılan yatırımların meyvesi alınarak turizm cari işlemler dengesine önemli katkıda bulunmuştur. 1986 yılında ise dünya petrol fiyatlarındaki artış ve dış ticaretteki sorunlar nedeniyle ödemeler dengesinde beklenen performans sağlanamamıştır. 1987 yılında ise Ödemeler Dengesinde azalan cari işlemler açığı ile birlikte olumlu gelişme görülmüş ve 1988 ve 1989 yıllarında cari işlemler fazla vermiştir. Cari işlemlerin fazla vermesinde turist ve işçi gelirlerindeki artışla birlikte 1989 yılında uygulanan döviz kuru politikasının da rolü olmuştur. 1989

yılında Türkiye bir taraftan döviz kuru artışını enflasyon oranının altında ayarlamış diğer taraftan mevduatlara yüksek faiz uygulayarak ülkeye giren döviz sayesinde dış ödemeler darboğazını 1989 yılında aşmıştır.

1989 yılında gerçekleştirilen 32 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunuyla beraber bu artış daha çok portföy yatırımları ve kısa vadeli yatırımlar şeklinde gerçekleşmiştir. Doğrudan yatırımlar ise daha sınırlı seviyelerde kalmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde 1990'larda oluşan finansal krizler geçmiş dönemlerde yaşadıkları finansal krizlerden farklı özelliktedir. Olumsuz gelişmelerden etkilenerek sermayenin ani çıkışı ile başlayan bu krizler, ulusal paranın değer kaybetmesi, bilançoların kötüleşmesi, güvensizliğin yaygınlaşması ve üretimin finanse edilememesi olgularıyla sonuçlanmış ve bu krizler diğer ülkelere de yayılmıştır. Finansal krizlerle karşılaşan ülkelerde, kriz öncesi dönemlerde mali bilançoların sağlıklı bir yapı içerisinde büyümesi, açık döviz pozisyonları, döviz kuru ve kredi riskleri de krizlere hassas bir yapı oluşturmuştur. Bu koşullarda herhangi bir olumsuz olayın etkisiyle ortaya çıkabilecek bir likidite daralması, sermaye kaçışı veya devalüasyon, bilançolarda öz kaynakların erimesine neden olduğundan mali sistem tıkanmakta ve kriz reel sektöre yansıyabilmektedir. Diğer yandan mali sistemin krizlere dayanaksız bir yapı içerisinde gelişmesi makroekonomik koşullarla da yakından ilgilidir. Makro ekonomik koşullar ise döviz rejimi, cari işlemler açığı, kamu borçları, bütçe açıkları, para politikası ve enflasyon şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. 1990 ve 1991 yıllarında gelişmiş ülkelerde gözlenen ekonomik durgunluk, Körfez Krizi ve Doğu Avrupa'daki yeniden yapılanmalar uluslararası ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Körfez Krizi sebebiyle 1991 yılında gerileyen turizm gelirleri ile artan dış ticaret açığı sonucu cari işlemler 1992 yılından itibaren tekrar açık vermeye başlamıştır. 1993 yılında ise dış ticaretteki Cumhuriyet tarihinin rekor açığı beraberinde cari işlemler açığını da ciddi boyutlara getirmiştir.

Türkiye ekonomisi, 1994 yılında önemli bir iç borç baskısı altında kalmıştır. Faiz oranlarındaki hızlı yükseliş bu kez yurtdışından kısa süreli sıcak

paranın spekülâtif amaçlarla ÷lkeye girmesine neden olmuştur. Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında reel olarak değeri kazanması; ihracatı kısıtlarken ithalatı kolaylaştırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar dolara, cari işlemler açığı ise 6,4 milyar dolara yükselmiş, TCMB'nin piyasaya döviz sürerek döviz kurlarında denge sağlamaya yönelik faaliyetleri ise başarıya ulaşamamış, döviz ve mali piyasalarda belirsizlik ve dalgalanmalar gerçekleşmiştir. Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu programla bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması, diğer taraftan da istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Hepaktan, 2008:5).

5 Nisan 1994 istikrar tedbirleri ile reel kurlarda meydana gelen şok düşüşler ödemeler dengesinde de belli bir düzelmeye sebep olmuştur. 1994 yılında TL'nin devalüasyonu ve uygulamaya konulan istikrar tedbirlerinin sonucu fazla veren cari işlemler hesabı 1995 yılında açık vermiştir.

1996 yılında ise AB ile oluşturulan Gümrük Birliği'nin ardından dış ticaretteki korumacılığın azaltılmasıyla yıl boyunca iç talebin canlılığını koruması ve ihracat pazarlarında gözlenen durgunluk 1996 yılında ithalat artışını hızlandırmış ve dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak bu durum görünmeyen hizmetler ve karşılıksız transferlerden sağlanan gelirle kısmen kapanmıştır. Ayrıca 1996 yılından itibaren Merkez Bankası Ödemeler Dengesi istatistiklerini bavul ticareti tahminlerini kapsayacak şekilde açıklamaya başlamıştır. 1997 yılında ithalat artış hızı yavaşlamakla birlikte bavul ticaretinin beklenilenin altında gerçekleşmesi nedeniyle artan dış ticaret açığı görünmeyen kalemlerden elde edilen gelirler ile büyük ölçüde kapanırken cari işlemler açığının finansmanı ise sermaye girişi ile sağlanmıştır(Polat,2008:80).

Finansal krizle karşı karşıya kalan ÷lkelere bakıldığında kriz öncesi dönemde bu ÷lkelerde ithalat patlaması yaşandığı ve dış açıkların büyüdüğü gör÷lmektedir. Ödemeler dengesi cari işlemler açığının milli gelir içindeki payının %4'÷ aştığı durumlar risk olarak ifade edilmektedir. Meksika, Asya ve

Türkiye krizlerinde de bu oran %4'ün üzerine çıkmıştır. Diğer yandan kısa vadeli borç stokunun resmi döviz rezervlerine oranının yüksek olduğu (%1'den fazla) durumlarda da kriz olasılığı yükselmektedir. Literatürde Dornbush sınırı olarak bilinen ve cari açığın milli gelirin yüzde 4-5'ini aşması durumunda bir döviz krizi yaşanma ihtimalinin yüksek olduğunu ifade eden yaklaşımı bu noktada önemlidir.

Aralık 1999 yılında ülkemizde uygulamaya konulan, döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürme programı ekonomik gelişmeleri belirleyen temel unsur olmuştur. Program, sıkı maliye politikası ile faiz dışı fazlanın artırılmasını, yapısal reformların gerçekleştirilmesini, özelleştirmenin hızlanmasını ve enflasyon hedefi ile uyumlu gelir politikası uygulamasını benimsemiştir. Merkez Bankası 1 Dolar + 0,77 Euro'dan oluşan döviz kuru sepetinin günlük değerini, bir yıllık süre için 2000 yılı başında kamuoyuna açıklamıştır (TCMB, 2002:1). Programın uygulanması ile birlikte enflasyon oranı ve kurlar beklentilerin üzerinde gerçekleşmiştir. Bunları takiben Türk Lirası'ndaki aşırı değerlenme ile birlikte ithalat miktarında büyük artış gözlenmiş, ihracattaki artış ise sınırlı kalmıştır.

Giderek artan cari açıkların sürdürülebilmesi için dış kaynak girişi ön plana çıkmış, ancak 2000 yılında doğrudan yatırım şeklindeki yabancı kaynak girişinin yetersiz oluşu dış borçlanmayı gündeme getirmiştir. Krize giden yolda, dış borç verenlerin hem ülkenin makroekonomik dengelerine hem de borçlanmaya aracılık eden bankalara ilişkin bakış açıları da belirleyici olmuştur. Cari işlemlerdeki açıkla birlikte oluşan tedirginlik havasında sermaye girişlerinin aksamasına ve bu da faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Faiz oranlarındaki yükseliş portföylerinde yoğun şekilde devlet iç borçlanma senedi bulunduran ve bunları kısa vadeli kaynaklarla karşılayan bazı bankaların mali yapılarını bozmuş ve yılsonlarına doğru mali piyasalarda güvensizliğin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Bu güvensizlikle beraber dövize yönelen yoğun spekülasyon saldırı, çok yüksek faizle, önemli döviz rezervi kayıplarıyla ve 7,5 milyar dolar büyüklüğündeki IMF kredisi ile atlatılmış, ancak daha sonra olabilecek benzer

bir saldırıya karşı savunma gücü büyük ölçüde zayıflamıştır. Krizden üç ay sonra 19 Şubat 2001 tarihinde Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki siyasi kriz dövizde ikinci bir spekülasyon saldırı başlatmış, 16 Şubat'ta 27,94 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervi, 23 Şubat'ta 22,58 milyar dolara inmiş ve rezerv kaybı 5,36 milyar dolar olmuştur. Kasım krizinde dövizde saldırı yabancılarla sınırlı kalır iken, Şubat krizinde yerlilerin de, özellikle bankaların dövizde saldırdığı görülmüştür. Dövizde yapılan saldırıya dayanma gücü kalmayınca, TCMB, 21 Şubat gecesi kurun dalgalanmaya bırakıldığını açıklamıştır (Uygur, 2001:23).

Türkiye 2002 yılına IMF ile yapılan anlaşma ile Güçlü Ekonomiye Geçiş programını 2002-2004 yıllarını kapsayacak şekilde revize etmiştir. 2003 yılında Türkiye'nin yakın komşusu olan Irak'taki gelişmeler ülkede belirsizlik ortamı oluşturmuş kaynaklar finansal sistem dışına çıkmıştır. Savaşın kısa sürmesi finansal sistem dışına çıkan sermayenin sisteme dönmesiyle döviz arzı döviz talebinin üzerine çıkmıştır. Bununla birlikte TL değer kazanmıştır. Bu dönemde sermaye girişleri, 626 milyon dolardan 7,5 milyar dolara yükselen cari açığın finansmanını oluşturmuştur.

2004 yılında ise dünya üretim ve ticaret hacminin artmaya devam etmesi içinde ekonomik büyümedeki artışla birlikte ithalatın da ivme kazanması dışarıda petrol fiyatlarındaki artış TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanması bu döneme damgasını vuran gelişmeler arasında yer almıştır. Cari işlemler açığı ise 14 milyar doları aşmıştır. 2005 yılında Türkiye'de özel kesimden kaynaklı (özellikle reel sektör) dış borç stoku artmıştır bunun altında yatan neden ise Merkez Bankası'nın izlediği yüksek faiz politikasıdır. Gelişmiş ülkelerde dolar ve Euro'ya verilen faiz %1 iken Türkiye'de bu oran %7'dir. Bu dönemde 22 milyar doların üzerinde bir cari açık meydana gelmiştir. 2006 yılında ise Euro'nun ABD dolarının karşısında değer kazanması ihracat performansını önemli ölçüde arttırmıştır yurt içi talepteki yavaşlama petrol fiyatlarının son dönemde gerilemesi ithalatın hızını azaltmıştır. Genel itibariyle turizm gelirinin azalmasına bağlı olarak hizmet gelirlerinin düşmesi ve yatırım geliri açığının artması cari işlemler açığını olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde

cari açık 32 milyar doları aşmış dış borçlanmada ise reel sektörün borçları ön plana çıkmıştır. 2007 yılında cari açık enerji fiyatlarındaki hızla artıştan nasibini almış 38 milyar doların üzerinde seyretmiştir.

2008-2009 yıllarında yaşanan Küresel Krizin ülkemize yansısıyla birlikte büyüme hızı azalmış ülkemizde enerji fiyatlarındaki düşüş ile birlikte iç ve dış talepteki yavaşlamaya bağlı olarak ithalatın ihracattan daha hızlı azalması 2009 yılında cari açığın belirgin şekilde daralmasına neden olmuştur. 2009 yılında cari açık 13 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında küresel risk iştahındaki artışla sermaye girişi hızlanmış, piyasa faizleri düşmüş ve varlık fiyatlarındaki yükselmeyle birlikte Türk Lirası güç kazanmıştır. Bu gelişmeler tüketim ve yatırım talebini canlandırarak ekonominin yurt içi talebe bağlı büyümesine neden olmuştur. Kriz sonrası dış talebin zayıf seyri iç talebe dayalı büyüme Türk Lirası'nın güçlenmesi, üretimdeki toparlanmayla birlikte ithal aramalı ve enerji ihtiyacı dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiş bu da cari işlemler açığının artmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönem sonunda cari açık 46,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2011 yılında Türkiye'de krizden çıkış sürecinde iç ve dış talepteki toparlanma hızlarındaki ayrışma ile ihracat artış hızı ithalat artış hızının gerisinde kalmıştır. 2011 yılında cari açık 77,1 milyar dolara ulaşmıştır.

3.2. 1980-1989 Döneminde Türkiye Ekonomisinde Cari Denge

Bu dönem içinde en önemli olan olay, ülkenin dış ticaret politikasında meydana getirdiği köklü değişimdir. Bu dönemde daha önce uygulanan ithal ikameci politikalar terk edilmiş, yerine dışa dönük, liberal politikaların uygulanmasının önemini dile getiren 24 Ocak 1980 Kararları alınmıştır.

1980 ekonomik kararları; Türkiye'nin iktisat politikalarında gelinen yol ayrımı, ithal ikameci sanayileşme sürecinde 1977 sonlarında patlak veren ve kendisini önce vadesi gelen dış borçların ödenememesi, 1979 yılında ise döviz-ithalat-üretim darboğazı biçiminde gösteren krizin sonucuydu.

1980-1989 döneminde Türkiye'nin dış ticaret hesabına yansıyan gelişmelerin başında, dış ticaretin değer, hacim ve GSMH'ya oran açısından kaydettiği çarpıcı gelişme gelmektedir.

Tablo 6: Dış Ticaret ve Cari İşlemler Bilançosu Göstergeleri

Yıl	İthalat (Milyar \$)	İhracat (Milyar \$)	İhracat/ İthalat (%)	Cari İşlemler Bilançosu (Milyar \$)	CİB/GSMH (%)
1980	7,9	2,9	36,8	-3,4	-4,7
1981	8,9	4,7	52,6	-1,9	-2,8
1982	8,8	5,7	65,0	-1,0	-1,5
1983	9,2	5,7	62,0	-1,9	-3,1
1984	10,8	7,1	66,3	-1,4	-2,4
1985	11,3	8,0	70,2	-1,8	-1,5
1986	11,1	7,5	67,1	-1,5	-1,9
1987	14,2	10,2	72,0	-0,8	-0,9
1988	14,3	11,7	81,0	+1,6	+1,8
1989	15,8	11,6	73,6	+1,0	+0,9

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı.

Tablo 6, 1980 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranının %36,8 gibi çok düşük bir düzeyde gerçekleştiğini, bunun 1923-2011 Cumhuriyet dönemi ortalaması olan %64,54'ün çok altında kaldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla buradan çıkan bir sonuç da, 24 Ocak devalüasyonunun dış ticaret bilançosu üzerindeki olumlu etkilerinin, süregelen terör, girdi ithalatını zorlaştıran döviz yetersizliği ve TL'nin ucuzlamasına gecikmeli intibak gibi nedenlerle kendini 1981 yılından önce hissettirmeye başlamasıdır.

1983 yılından itibaren ihracat miktarı 1985 yılı da dâhil olmak üzere bir artış içindedir. 1986 yılında bir azalma meydana gelmiş ve 1989 yılına kadar tekrar artmaya devam etmiştir. İhracattaki bu artışlarla beraber ithalatta da aynı yönlü değişimler meydana gelmiştir. Fakat ihracattaki artış oranı ithalatın artış oranından daha fazla gerçekleşmiştir. Bu nedenle cari işlemler açığındaki değişim aynı yönlü olarak gerçekleşmiştir. Yani cari işlemler hesabında,

1983'ten 1985 yılına kadar bir azalış meydana gelmiş, 1986 yılında cari işlemler açığında artış yaşanmış, 1987 yılında ise bir azalış meydana gelmiştir. 1988 ve 1989 yıllarında ise cari işlemler hesabı fazla vermiştir (Ek 2).

1980-1989 döneminde ithalat yaklaşık %100, ihracat ise %300 oranında artmıştır. İhracat artışının ithalatta değer olarak gerçekleşen artışın hayli üzerinde olması sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranı tam iki kat yükselmiştir. Söz konusu oran 1988'de en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Cari işlemler bilançosu açısından da benzer tespitler yapılabilir. Türkiye'nin cari işlemler bilançosu (CİB) 1973 yılından sonra ilk kez 1988'de 1,6 milyar dolar gibi bir fazla vermiştir. Burada belirleyici bir başka etken, mal ticareti dışında kalan ve görünmeyen kalemler başlığı altında yer alan ve hizmet ticareti olarak adlandırılan işlem gelirlerinde ve bunlar arasında da özellikle turizm gelirlerinde 1987 yılından itibaren gerçekleşen artışlardır. Turistik tesislerin yapımına sağlanan çeşitli ayrıcalık ve teşvikler ve turizm altyapısına yapılan yatırımlar, 1980'lerin ikinci yarısında ürün vermeye başlamıştır. Ek 2'de 1984-1989 dönemine ait cari işlemler hesabı ayrıntılı olarak verilmiştir. Turizm gelirlerindeki artış buradan belirgin olarak göze çarpmaktadır.

1985 yılında kambiyo rejimi serbestleştirilmiştir. Bu yıl içinde ödemeler bilançosunda iyileşme meydana gelmiştir. 1985 yılında cari işlemler dengesindeki açık yaklaşık 1,013 milyon dolar iken, 1989 yılında cari işlemler dengesi 938 milyon dolar fazla vermiştir. 1983 ile 1989 yılları arasında turizm gelirlerinde bir artma meydana gelmiştir. Turizm gelirin 1984 yılında 548 milyon dolardan 1989 yılında bu rakam 2,557 milyon dolara ulaşmıştır. Bu dönem içinde işçi gelirlerinin miktarının artması cari işlemler dengesinin iyileşmesine katkıda bulunmuştur. En yüksek işçi geliri 1989 yılında gerçekleşmiştir.

3.3. Dış Dengesizliklerin Büyümesi (1990-1999)

1989 yılında Türkiye, artan kamu açıkları, yükselen ve kronikleşen enflasyon, 1985 yılında başlayan ve kabaran dış borçlardan kaynaklanan makroekonomik sorunlarla karşı karşıya iken dış ödemeler bilançosunun

sermaye hesabında yer alan işlemleri serbestleştirmiştir. Ayrıca ithalatı liberalizasyonun kapsamını genişletirken ihracat teşviklerinde de radikal indirimlere gitmiştir (Ongun, 2002:53). 1990 yılında ise, bankalar uygulayacakları faiz oranlarını belirlemekte tamamen serbest oldular.

1989'da başlayan sermaye hareketliliğinin serbestliği 1990, 1994, 2001 krizlerinde etkili olmuş bu dönemde kırılğan olan mali piyasalarda birbirini takip eden yıllarda bir türlü dengeye gelememiştir.

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda izlediği ekonomik politikaların biçimlenmesinde etkili olan bir faktör GATT Uruguay Round Nihai Senedidir. Bu faktör Türkiye'nin mal ve hizmet ticaretinin liberalizasyonu yönünde adımlar atmasının bir nedenini oluşturmuştur. Ancak Türkiye'nin geleceği açısından uzun dönemde daha etkili olan bir başka faktör, Avrupa Birliği ile 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren gümrük birliğidir. Gümrük birliği, Aralık 1999'da toplanan AB Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye aday ülke statüsünün tanınmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisi krizler ve ekonominin küçülmesiyle noktalanan kısa süreli büyüme çevrimleriyle karakterize edilmektedir: Geçmişten farklı olarak büyüme dönemleri kısa vadeli sermaye girişleriyle beslenmektedir. Söz konusu sermaye girişleri ağırlıklı olarak faiz arbitrajı tarafından uyarılmakta buna karşılık ihracat ve sabit sermaye yatırımları üzerinde caydırıcı etki oluşturmaktadır. Bunun sonucunda cari işlemler dengesi açıkları büyümekte ve yüksek cari açıklar diğer olumsuz ekonomik göstergelerle ve politik etkenlerle birleştiğinde kısa vadeli sermaye girişleri yerini sermaye çıkışlarına bırakarak krizlere zemin hazırlamaktadır (Ongun, 2002:54).

1990 yılında dış dünyada iki önemli gelişme Türkiye ekonomisini direkt olarak etkilemiştir. Bunlar, İran-Irak savaşının sona ermesi ve 1990 Körfez Krizidir. Bu iki dış gelişme Türkiye için önemli iki pazarın kaybolmasına neden olmuş, Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren ve etkileyen bu iki gelişmeye ek olarak dünya ekonomisinde de bir daralma süreci yaşamıştır. Tabi ki, bu faktörlerin hepsi Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ülke

içinde kamu açıklarının enflasyon üzerinde yarattığı baskı ve izlenen kur politikası ile diğer ekonomik kötü gidişat 1994 krizine götüren ortamı hazırlamış ve Nisan ayında ekonomik tedbirlerin alınması kaçınılmaz olmuştur.

Türkiye, 1994 yılı Nisan ayında, büyük bir kriz yaşamış ve bunun sonucunda da reel sektör önemli ölçüde etkilenmiştir. Kriz anında, büyük çapta sermaye çıkışı meydana gelmiş ve Merkez Bankası rezervleri önemli oranda azalmıştır. Sonuç olarak, hükümet devalüasyon yapmış ve döviz kuru rejimini değiştirmiştir. Bundan sonra, sabit kur rejimlerinden biri uygulanmaya başlanmıştır.

1994 krizinin iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, 1989 yılında sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi ve bankaların yurtdışından sağladıkları ucuz kaynaklarla Hazine'yi fonlaması ve Merkez Bankası'nın enflasyonla mücadele çerçevesinde TL'yi değerli tutmaya çalışma politikasının yarattığı bankaların açık pozisyonları, diğeri ise 1989 yılında şok olarak verilen yüksek ücret zamlarının iç talebi körüklemesidir(Çekim,2009:80).

1994 yılında yaşanan Bankacılık krizi, 5 Nisan kararlarının alınmasına neden olmuştur. Döviz kurundaki yükselme ve kamu mal ve hizmetlerinin fiyatlarındaki artış reel sektör firmalarının işletme sermayelerinin reel bazda azalmasına neden olmuştur. Buna ek olarak reel ücretlerin düşmesi yurtiçi talebi de azaltmıştır. Her iki faktör de 1994 yılının son üççeyreğinde sanayi üretiminde düşüşe neden olmuştur. 1994 ilkbaharında hükümet kredibilitésini tekrar kazanmak için IMF ile bir stand-by anlaşması imzalamıştır. Bundan başka iki tedbir daha alınmıştır. Bu tedbirlerden ilki bankacılık sistemindeki tüm mevduatlar "tam güvence" kapsamına alınmıştır. İkinci olarak hükümet, kamu sektörünün Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans kullanmasına kademeli olarak son verilmesini öngören bir kanun çıkarmıştır.

Sermaye girişleriyle Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi bankaların uluslararası finans piyasalarından uygun koşullarda borçlanmasını sağlamıştır. Bu fonlar yüksek getirili kamu menkul değerlerine yatırılmış ya da yurt içi piyasalara kredi olarak verilmiştir. Artan kredilerle birlikte iç pazarın

canlanması, tüketim ve hammadde malları ithalatını artırırken, Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında değer kazanması da ihracatı zorlaştıran, ithalatı kolaylaştıran bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu oluşan dış ticaret açığında sermaye hareketleri önem kazanmıştır.

5 Nisan 1994 tarihinde alınan kararlar ekonomide kısa vadede iyileşme oluşturmuştur. Sermaye çekebilmek adına faiz oranlarının yüksek tutulması yurtiçi borç miktarının hızlı bir şekilde yükselmesine neden olmuştur. Diğer yandan mevduat hesaplarının sigorta kapsamına alınması 2000'li yıllarda yaşanan krizin temellerini oluşturmuştur.

1995 yılının başında IMF'yle yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır. Ne var ki bu anlaşma Eylül 1995'te erken TBMM seçimlerinin ilan edilmesiyle sona erdirilmiştir. Erken seçim ilanından sonraki dönem Türkiye'de istikrarsızlığının hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Buna karşın, Ekim 1995'te Merkez Bankası Kanunu'nda değişiklik yapılarak Hazine'ye kısa vadeli avans verilmesine sınırlama getirilmesi, 1994'ün ilk çeyreğinde yaşanan benzer bir likidite krizinin önlenmesinde önemli bir etken olmuştur.

1995 yılının son aylarında artan politik belirsizlikler ve faiz politikasındaki değişiklikler 1996'nın büyük bölümünde de devam etmiştir. Bu olumsuz koşullara rağmen, iki faktör bu dönemde yeni bir finansal krizin engellenmesinde etkili olmuştur. Bunlardan birincisi 1995'ten sonra cari işlemler açığının 1993 yılı düzeyinden aşağıda kalmasıdır. Bununla bağlantılı olarak 1995 yılı sonunda uluslararası rezervlerin tarihinin en yüksek seviyelerine ulaşmasıdır. Merkez Bankası 1995 yılı başından itibaren döviz rezervi biriktirmekteydi. Hazine bonolarına uygulanan faiz oranlarının düşürülmesine yönelik geçici gayretleri saymazsak döviz rezervlerinin artması ve Hazine bonolarına uygulanan faiz oranlarının dönemin tamamına yakınında esnek kalması, Merkez Bankası'nın 1998 Rusya krizine kadar önemli bir rezerv kaybı yaşamadan dövize spekülatif saldırıları önlemesini sağlamıştır.

Türkiye ekonomisinde 1995 yılında başlayan hızlı büyüme eğilimi, 1998 yılının Nisan ayına kadar devam etmiş, ancak hem yurtiçindeki siyasi

istikrarsızlık hem de Güneydoğu Asya’da ve daha sonra Rusya Federasyonu’ndaki mali kriz nedeniyle sona ermiştir. Bu gelişmelerin sonucunda 1999 yılının sonuna doğru ekonomik görünüm son derece karamsar bir yapıya bürünmüş, ekonomik büyüme -%6,1 olmuş, enflasyon (TEFE) %70’e, Hazine’nin yıllık bileşik faizi ortalama %106’ya ulaşmış, bütçe açıkları ise taşınamaz bir noktaya ulaşmıştır. Artık hiperenflasyon aşamasına gelindiği kanısı hâkim olmaya başlamıştır. Bir de buna 1999 yılının seçim yılı olması nedeniyle ortaya çıkan belirsizliğin yarattığı etkiler ve 17 Ağustos depremi eklenmiştir. 1999 yılında yeni kurulan koalisyon hükümeti ekonomideki bu kötü gidişatı önlemek ve dış kaynak bulmak amacıyla IMF ile anlaşmaya oturmuştur. Ancak yapılan anlaşma yeni bir sürecin başlatılması şeklinde değil de daha önce başlayan stand-by arayışlarının devamı ve sonucu niteliğinde olmuştur.

Türkiye 1994 Krizi’nin etkilerini alınan istikrar önlemleri ve olumlu uluslararası konjonktür sayesinde kısa sayılabilecek sürede atlatmıştır. Bu süreç içinde Türkiye’ye yönelik kredi hatları uzun süre kapalı kalmıştır. Ancak gerek yabancı sıcak para, gerekse sıcak para dışı yabancı kökenli sermaye girişleri 1995-1997 döneminde ivmeli bir artış kaydetmiş bu artış Ağustos 1998’de patlak veren Rusya Krizi’nden sonra yerini çıkışa bırakmıştır. Sermaye girişleriyle cari denge ve büyüme hızı arasındaki ilişki Tablo 7’den izlenebilir.

Tablo 7: Sermaye Girişleri, Sıcak Para, Cari Denge ve Büyüme

Yıl	Yabancı Sermaye/ GSMH	CİB/ GSMH	Büyüme (%)	Yabancı (Sıcak) Para (Milyon \$)	Toplam Yabancı Sermaye (Milyon \$)
1994	-0,048	0,02	-6,1	-5913	-6259
Kümülatif (95-97)	0,049	-0,013	7,8	5705	27173
1998	0,018	0,009	3,9	2267	3677
1999	0,046	-0,007	-6,4	3479	8646

Kaynak: Ongun, 2002:65.

Rusya Krizi, Türkiye’yi uluslararası finans çevrelerinde aniden “yüksek riskli” bir ülke konumuna getirmiş ve yabancı sermaye İMKB’deki portföylerini de hızla boşaltmıştır. Türkiye ekonomisinde daralma Ağustos 1998 sonunda başlamış, yılın üçüncü çeyreğinde imalat sanayi büyümesi sıfır, özel imalat sanayi büyümesi eksi olmuştur. Yılın son çeyreğinde ise ekonomi daralma sürecine girmiştir. Bu süreç, siyasi istikrarın sağlanması ve IMF ile anlaşmaya varılmasının da etkisiyle 1999’un ikinci yarısında sona ermiş ve ekonomide canlanma belirtileri ortaya çıkmışken Marmara ve Düzce depremleri iyimser beklentileri sona erdirerek buhranı derinleştirmiştir. 1999’da (GSYİH deflatörüne göre) kamu iç borçlanmasında reel faiz haddi %34’e ulaşmıştı ve Türkiye ekonomisi yüksek reel faiz kısılcacında boğuluyordu.

1999 yılında ekonominin daralması sonucunda ithalat %11,4 oranında azalırken ihracattaki azalış %1,4 düzeyinde kalmıştır. Döviz kurunun TL’nin 1994’teki büyük değer kaybını izleyen yıllarda, sınırlı bir yükseliş gösterdiği gözlenmektedir. TL’nin aşırı değerlenmesi olgusu 1995 yılında ortaya çıkmış ve dönem boyunca sürmüştür. Ancak aşırı değerlenme durumu 1999’da biraz azalmıştır.

Tablo 8: TEFE, Dolarda Bir Önceki Yıla Göre Değişim ve Reel Kur (\$) Endeksi

Yıl	TEFE (%)	Dolar (%)	Reel Kur Endeksi
1994	149,4	165,7	100
1995	65,6	58,9	104,2
1996	84,9	76,1	109,4
1997	91,0	90,5	109,7
1998	54,3	52,7	110,8
1999	62,9	72,7	104,5

Kaynak: TCMB ve Maliye Bakanlığı.

TL’nin aşırı değerlendirildiği söz konusu dönemin yalnız son yılında ekonomi ciddi bir daralma göstermiştir. Ondan önceki yıllar cari işlem açıklarının sürdürülebilir düzeyde kaldığı ya da 1998’de olduğu gibi fazla

verdiği ve dış kaynak girişiyle 1990'ların ilk yıllarında ithalata dayalı büyüme sürecinin tekrarlandığı bir dönemdir.

Ekonomide dolara olan talebin arttığı ve enflasyon beklentilerinin yüksek olduğu bir ortamda iç borçlanma gereğinin yükselmesi, borçlanma vadelerinin uzatılmasını zorlaştırmış ve mali sektör üzerindeki baskıları arttırmıştır. Bu koşullarda, para ve kur politikası mali piyasalarda görece bir istikrarı sağlamaya ve iç borçlanmayı kolaylaştıran bir ortamı sürdürmeye öncelik tanımıştır. Türkiye, kamu maliyesindeki dengesizliklere rağmen, 1998-99'da dış finansal krizlerin olumsuz etkisinden korunabilmiştir. Ancak, para arzının enflasyonist bekleyişleri onaylayan bir tarzda genişlemesi, bekleyişlerin katılaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte, ekonomik birimler fiyatlarını geçmiş enflasyona veya nominal dolar kuruna endeksleme alışkanlığı kazanmış ve enflasyon ataleti güçlenmiştir.

1990'lı yıllar için yapılan değerlendirmeler, 2000 yılına girerken Türkiye'nin ödemeler dengesinin cari işlemler hesabında bir sorunu olmadığını, ancak kronik enflasyon sürecini kıramamış, kamu iç borç sorunu ağırlaşmış ve bankacılık sektörü kırılganlaşmış bir ülke konumunda olduğunu açıkça göstermiştir.

3.4. 2000-2011 Dönemi Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi

Büyük ve kronik açıklar hem ülkelerin büyümeyi sürdürebilmeleri, hem dış borç yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri, hem de yurt dışından kaynak çekebilmelerinin önünde ciddi bir kısıttır. Cari işlemler bilançosu açıklarının özellikle ulusal parayı aşırı değerlendiren sabit kur ya da ulusal paranın aşırı değerlenmesiyle sonuçlanan serbest kur politikalarıyla sürdürülmeye çalışılması durumunda ve uluslararası sermaye hareketlerinin kısıtlanmadığı bir ekonomide, ani ve büyük boyutlarda sermaye çıkışları yaşanmakta ve söz konusu çıkışlar önce finans sektörünü daha sonra ise reel ekonomiyi etkisi altına alan krizlere dönüşmektedir. Bu gibi durumlarda, kaçınılmaz olarak başvurulacak çözüm yolu ulusal paranın devalüe edilmesi ve/veya dış değerinin dalgalanmaya bırakılmasıdır. S. Fischer'in "gerçekleşen ve beklenen cari açık büyükse ülke

devalüasyona davetiye çıkarıyor demektir” sözleri bu bağlamda anlamlıdır. Ulusal paranın şu ya da bu biçimde yüksek oranda değer kaybetmesinin beklendiği ve bu beklentinin gerçekleşmediği durumlarda ani ve büyük sermaye çıkışları ortaya çıkmaktadır. Meksika (1994), Tayland (1997) ve Türkiye (2000-2001) Krizleri buna örnektir (Ongun, 2002: 39).

Gelişmekte olan piyasalara özgü Türkiye’de gerçekleşen krizlerden diğerleri Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleridir. Birbirini takip eden iki ekonomik kriz tek bir krizin parçaları olmakla birlikte krizin ortaya çıkışının pek çok sebebi bulunmaktadır.

Keyder (2001)’e göre Şubat 2001 krizine yol açan sebepler cari işlemler açığı, TL’nin aşırı değerlenmesi, kamu ve özel sektörün açık pozisyonları, kamu bankalarının görev ve zararları ve sermayeden yoksun mali sektör olarak sayılabilir (Bozok, 2008:76).

Krizin bir başka nedeni ise; Türkiye’de meydana gelen krizin paradigma krizi olduğu, yani Türkiye’nin yeteri kadar donanımı olmadan aşırı liberalleştiği dolayısıyla ülkenin krize daha açık hale gelmesidir.

TCMB’ye göre 1998 yılı Ağustos ayında Rusya’da meydana gelen ekonomik kriz dolayısıyla dış talepte ve 1999 yılı Ağustos ayında ülkemizde gerçekleşen deprem dolayısıyla iç talepte daralma meydana gelmiştir. 1999 yılının son zamanlarında ise uygulamaya konulan kapsamlı istikrar programının oluşturduğu olumlu beklentiler ve gelişmeler sonucunda 2000 yılında Türkiye ekonomisi canlanma sürecine girmiştir. Bunların sonucunda 2000 yılında yıllık ham petrol ortalama varil fiyatı bir önceki yıla göre %63 oranında artış göstererek 27 dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam ihracat bir önceki yıla göre %6,5 oranında artış göstererek 30,7 milyar dolar, toplam ithalat ise bir önceki yıla göre %35 oranında artış göstererek 52,6 milyar dolar, dış ticaret açığı bir önceki yıla göre %115,6 oranında artış göstererek 21,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde turizm gelirleri dolayısıyla hizmetler dengesi bir önceki yıla göre artış gösterirken, portföy yatırımları ve faiz giderlerinin artış göstermesiyle diğer yatırımlar kalemi azalmıştır. Bu dönemde cari işlemler

hesabı açığı bir önceki yıla göre %635,25 oranında artış göstererek 9,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 9’da Türkiye ekonomisinin 2000 ve 2001 yıllarına ait cari işlemler hesabı ve cari işlemler hesabı alt kalemlerinin seyri gösterilmektedir.

Tablo 9: Cari İşlemler Hesabındaki Gelişmeler (Milyar \$)

Yıllar	2000	2001
CARİ İŞLEMLER HESABI	-9823	3393
A.Dış Ticaret Dengesi	-21960	-3730
1.Toplam Mal İhracatı	30721	34373
2.Toplam Mal İthalatı	-52681	-38103
B.Hizmetler Dengesi	11375	9136
1.Taşımacılık	492	833
2.Turizm	5923	6352
3.İnşaat Hizmetleri	968	654
4.Finansal Hizmetler	-303	-391
C.Gelir Dengesi	-4002	-5000
1.Yatırım Geliri	-4002	-5000
1.1.Doğrudan Yatırım	89	52
1.2.Portföy Yatırımları	-434	-694
1.3.Diğer Yatırımlar	-3657	-4358
1.3.1.Faiz Geliri	1168	1139
1.3.2.Faiz Gideri	-4825	-5497
D.Cari Transferler	4764	2987
1.İşçi Gelirleri	4560	2786

Kaynak: TCMB.

2001 yılında toplam ihracat bir önceki yıla göre %11,89 oranında artış göstererek 34,3 milyar dolar, toplam ithalat ise bir önceki yıla göre %27,7 oranında azalarak 38,1 milyar dolar, dış ticaret açığı bir önceki yıla göre %83

oranında azalarak 3,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde portföy yatırımları bir önceki yıla göre %60 oranında azalmıştır. Bu dönemde portföy yatırımlarının %60 oranında azalması, doğrudan yatırımların bir önceki yıla göre %41,5 oranında azalması ve faiz giderlerinin bir önceki yıla göre %14 oranında artış göstermesiyle diğer yatırımlar bir önceki yıla göre %19,6 oranında azalmıştır. Bu dönemde inşaat hizmetlerinin bir önceki yıla göre %32,5 oranında azalmasıyla hizmetler dengesi bir önceki yıla göre %19,6 oranında, işçi gelirlerinin bir önceki yıla göre %39 oranında azalmasıyla cari transferler %37,3 oranında azalmıştır. 2001 yılında cari işlemler hesabı 3,3 milyar dolar fazla vermiştir.

Tablo 10’da 2000 ve 2001 yıllarına ait Dış Ticaret Açığı/GSMH, Cari İşlemler Hesabı/GSMH ve Reel Döviz Kuru Endeksi yer almaktadır.

Tablo 10: Dış Ticaret Açığı/GSMH, Cari İşlemler Hesabı/GSMH, Reel Döviz Kuru Endeksi

Yıllar	2000	2001
Dış Ticaret Açığı/GSMH (%)	10,9	2,6
CİB/GSMH (%)	-4,9	2,3
Reel Döviz Kuru Endeksi	118,3	107,3

Kaynak: TCMB.

Tablo 10’da ifade edildiği gibi 2000 yılında reel döviz kuru endeksi 118,3 olarak gerçekleşirken, dış ticaret açığının milli gelire oranı ise 10,9 olarak gerçekleşmiştir. Dornbush tarafından ifade edilen cari işlemler hesabı açığının milli gelire oranının %4’ü aşması durumunda cari işlemler açığının sürdürülememesi durumu 2000 yılında gerçekleşmiştir. 2000 yılında cari işlemler hesabı açığının milli gelire oranı %4,9 olarak gerçekleşmiştir. Kasım 2000 kriziyle birlikte Cari İşlemler Açığı/GSMH oranı %4’ü aşmış, ithalat artmış, ihracat düşmüş ve yabancı sermaye girişinin sağladığı bir durumda devalüasyon beklentisi artmıştır. Bunların sonucunda yabancı yatırımcılar portföy yatırımlarını çekmiştir. 2000 yılında uygulamaya konulan döviz kurunun çıpası olarak seçildiği Enflasyonla Mücadele Programı Şubat 2001’de

terk edilmiştir. Bu durumda döviz kuru programda öngörülen Temmuz 2001 tarihinden önce dalgalanmaya bırakılmıştır. Tablo 9’da ifade edildiği gibi 2001 yılında ise reel döviz kuru endeksi bir önceki yıla göre azalmış, dış ticaret açığının milli gelire oranı ise %2,6 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında cari işlemler hesabının milli gelire oranı ise %2,3 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 11’de ise Türkiye ekonomisinde 2000 ve 2001 krizlerinin kriz öncesi ve kriz döneminde sermaye hareketleri ve cari işlemler hesabının gelişimi birlikte gösterilmiştir.

Tablo 11: Kriz Öncesi Dönemde ve Kriz Döneminde Sermaye Hareketleri ve Cari İşlemler Hesabı (Milyar \$)

DÖNEM	Kriz Öncesi	Kriz Dönemi
	Ocak 2000- Ekim 2000	Kasım 2000- Haziran 2001
Yabancılar: Net Sermaye Hareketi	15179	-10432
-Doğrudan Yatırım	589	2406
-Portföy Yatırımı	6789	-8457
-Uzun Vadeli Sermaye Hareketi	3201	-553
-Kısa Vadeli Sermaye Hareketi	4600	-3828
Yerli Aktörler: Net Sermaye Hareketi	-5257	-3033
-Doğrudan Yatırım	-751	-452
-Portföy Yatırımı	-730	949
-Kısa Vadeli Sermaye, Kayıt İçi	-1226	-1847
-Kısa Vadeli Sermaye, Kayıt Dışı	-2550	-1683
Rezerv Değişimleri	-2324	15239
Cari İşlemler Dengesi	-7589	-1764

Kaynak: Bozok, 2008:78.

Tablo 11’de ifade edildiği gibi kriz öncesi dönemde 15,1 milyar dolar olarak gerçekleşen net yabancı sermaye büyük boyutta olmasına karşın, net yerli sermaye 5,2 milyar dolar dışarıya çıkmıştır. 15,1 milyar dolar olan net yabancı sermaye girişinin 4,6 milyar dolarlık kısmı kısa vadeli sermaye hareketlerinden

kaynaklanmıştır. Bu dönemde cari işlemler hesabı açığı ise 7,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de Şubat krizinde yüksek reel faiz, yüksek devalüasyona neden olmuştur. Döviz talebin artması dolayısıyla şirket bilançoları bozulmuştur. Bu dönemde reel faiz yükseldikçe, borç maliyeti artmıştır. Krizde dış kaynak girişi az olduğundan, Merkez Bankasının rezervlerinin erimesine izin verilmediği için, sıkı para ve maliye politikası uygulanmıştır. Tablo 11’de ifade edildiği gibi kriz öncesi dönemde rezerv değişimi 2,3 milyar dolar artış gösterirken kriz döneminde dış kaynak girişinin az olması dolayısıyla rezervlerde 15,2 milyar dolar açık gerçekleşmiştir. Kriz öncesi dönemde cari işlemler hesabında 7,5 milyar dolar açık gerçekleşirken kriz döneminde 1,7 milyar dolar açık gerçekleşmiştir. Tüm bunların sonucunda mali piyasalarda yaşanan finansman krizi kısa sürede reel sektöre yayılarak ekonomik krizin oluşmasına neden olmuştur.

Türkiye’de gerçekleşen 2000 ve 2001 krizleri ekonomide önemli ölçüde olumsuz etki yaratmıştır. Bu olumsuz etkileri azaltmak için çeşitli önlemler alınmıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin etkisiyle Mayıs 2001 tarihinde Güçlü ekonomiye geçiş programı başlatılmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın amacı temel olarak sürdürülemez boyutlara gelen kamu iç borç dinamiğini kırarak yapısal sorunları ortadan kaldırmak olmuştur.

Türkiye, 2001 ekonomik krizi ardından makro ekonomik göstergelerin kalıcı ve sürdürülebilir biçimde düzelmesini hedefleyen yeni bir program uygulamasına geçmiştir. Bu çerçevede IMF desteğinde sürdürülen program ile birlikte büyüme, enflasyon ve faiz oranları yönünden olumlu, cari açık ve istihdam açısından olumsuz kabul edilen gelişmeler meydana gelmiştir. Ancak, cari açığın giderek genişlemesi, Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye’nin cari işlemler dengesine baktığımızda, 2001’den bu yana dış ticaret hacmi artış göstermiş, ancak bunun yanı sıra cari işlemler dengesinde de çok ciddi boyutlarda açıklar kaydedilmiştir.

Cari açık sorununu ortaya çıkaran ilk neden; iç tasarrufların yeni yatırımlar yapılmasındaki yetersizliğidir. Ekonomik büyüme için gerekli tasarruf yapılamadığı takdirde cari işlemler açığı da artmaktadır. Bu açığın artışında etkili bir başka neden ise; TL'nin aşırı değerli hale gelmesidir. Aşırı değerlenen ulusal para, ithalatın ihracattan daha fazla artmasına ve dış ticaret açığının büyümesine sebep olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde genel olarak mal ve hizmet ithalatının her zaman ihracatından daha fazla olduğu bir yapı mevcuttur. Özellikle ara malları üretiminde ithalata olan bağımlılığımız bu dengesizliğe neden olmaktadır. İthal girdilerin yerli girdilere oranla sergilediği olası fiyat avantajları, üretim sürecinde ithal girdi kullanımını arttırmaktadır. Ancak bu gelişme, dış ticaret hadlerinin de aleyhte bir seyir izlemesi durumunda, uluslararası piyasalarda daha ucuz bir malın satılabilmesi için giderek artan oranda daha pahalı ithal girdi kullanımı riskiyle ülkeyi karşı karşıya bırakacaktır. Bu durumda ihracata yönelik üretim yoluyla döviz gelirinin temin edilebilmesi için gerekli ithalat miktarında (ve dolayısıyla döviz gereksiniminde) ortaya çıkabilecek artışlar, dış ticaret hadlerinin aleyhte seyretmesi sonucunda oluşan gelir kayıplarının artmasına, dolayısıyla milli gelirde önemli gelir kayıplarına yol açacaktır.

Dış ticaret açığını ve buna bağlı olarak cari açığı olumsuz etkileyen bir diğer faktör, Türkiye'nin ithalatı içinde önemli paya sahip olan ham petrol fiyatlarında yaşanan sürekli artışlardır. Enerji fiyatlarının yükselmesi, üretim maliyetini arttırırken, üretim sektörünün yaptığı ithalatın maliyetini de yükseltmektedir. Cari açığın petrolden kaynaklanan kısmı, açıkta katılık yaratan bir rol oynamaktadır.

Cari açığın finansmanı ise sürekli olarak sıcak para ve/veya doğrudan yabancı sermaye girişiyle sağlanmaktadır. Böylece ekonomi uzun süredir bağımlı, riskli ve kırılgan bir yapı özelliği taşımaktadır. Ekonomide 2001 krizi sonrası sağlanan büyümenin ağırlıklı olarak sıcak para, son yıllardaysa buna ek olarak artan yabancı sermayeye dayanmış olması riskli unsurlardan kurtulamamış olduğunun bir göstergesidir. Yüksek faiz politikası ve yabancılara gayrimenkul satışına dayanan gelir elde etme yöntemi ön plana çıkarılmaktadır.

Spekülatif nitelikli büyüme dalgaları hiçbir zaman uzun sürmemektedir ve her bir genişleme döneminin (1990-93; 1995-98; 2000) sırasıyla 1994, 1999 ve 2001 krizleri ile sonuçlandığı unutulmaması gereken bir gerçektir (Erdil Şahin, 2011:52).

Cari açık sorunu, 2001 krizinden sonra yeni bir ekonomik kriz ile (2008-2009) kesintiye uğramıştır. Ekonomide yaşanan bu durum dış açık sorununun büyüme ve üretim yapısı ile doğrudan ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan Türkiye ekonomisinin gelecekte aynı sorunla karşı karşıya kalabileceğinin işaretini vermektedir.

2003 yılında 7,5 milyar dolar civarında olan cari açık, ilerleyen yıllarda sürekli artış göstererek 2007’de 38,3 milyar dolar, 2008’de ise 41,9 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Özellikle ekonomik kriz yıllarından önce Cari Açık/Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) oranının literatürde ileri sürülen %4-5’lik eşik değerlerini aşması olası bir ekonomik krizin göstergesi olduğu endişesine yol açmaktadır. 2010 yılı itibariyle cari açığın GSYİH’ya oranı %6,5 iken, 2011 verilerine göre bu oran %9,7’ye yükselerek 77 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

İç tüketimde beklentilerin üzerinde yaşanan hızlı artış ve bunun ithalat talebine etkisi cari açığın bu düzeye ulaşmasında etkili olmuştur. Ancak, küresel kriz nedeniyle ihracatta beklenen düzelmenin gecikmesi de bu açığı daha büyük bir sorun haline getirmiştir. Yunanistan’ın borç kriziyle başlayan süreçte birçok Avrupa ekonomisinin halen sorunlarla boğuşuyor olması önümüzdeki dönemde de ihracatın kısa vadede toparlanmasının zor olacağını göstermektedir. Ayrıca ABD ekonomisinin kredi notunu indirilmesi ve büyüme süreci ile ilgili beklentilerdeki belirsizlikler, Yunanistan’ın yanı sıra İtalya ve İspanya gibi birçok Avrupa ülkesinin yaşadıkları borç sorunları, küresel ekonomideki dengesizliklerin önümüzdeki dönemde de devam edeceğini göstermektedir. Bu durumda cari açığın da yüksek seviyelerde kalma ihtimali artmaktadır.

2002 yılından sonra dünyanın genişleme devresine girmesi, faiz oranlarının düşmesiyle birlikte finans kurumları hızla kredi genişlemesine neden

oldular. Bu kredi genişlemesinde özellikle türev piyasaların payının çok yüksek olduğu dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra ekonominin genişleme devrelerinde ön plana çıkan diğer bir yatırım alanı konut ve inşaat sektörlerinde büyük bir patlamanın yaşandığı görülmektedir. Konut edinmeye yönelik mortgage sisteminin dünya genelinde yaygın uygulaması finans kurumları ile konut sektörünü bir araya getirmiş ve daha önce 1997 Asya Krizindekine benzer emlak sektöründe köpüklenmeye neden olmuştur.

2003 yılında Türkiye'nin yakın komşusu olan Irak'taki gelişmeler ülkede belirsizlik ortamı oluşturmuş, kaynaklar finansal sistem dışına çıkmıştır. Savaşın kısa sürmesi finansal sistem dışına çıkan sermayenin sisteme dönmesiyle döviz arzı döviz talebinin üzerine çıkmıştır. Bununla birlikte TL değer kazanmıştır. Bu dönemde sermaye girişleri, 626 milyon dolardan 7,5 milyar dolara yükselen cari açığın finansmanını oluşturmuştur.

2004 yılında ise dünya üretim ve ticaret hacminin artması devam etmesi içerde ekonomik büyümedeki artışla birlikte ithalatın da ivme kazanması; dışarıda petrol fiyatlarındaki artış TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanması bu döneme damgasını vuran gelişmeler arasında yer almıştır. Cari işlemler açığı ise 14 milyar doları aşmıştır.

2005 yılı ise 2004 yılına kıyasla dünya ekonomik büyüme eğiliminde daha yavaş artış gözlemlenmiştir. ABD ve Çin büyümede belirli ülkeler olmuştur bunun altında yatan neden ise petrol fiyatlarındaki artış ve artan mal ve hizmet fiyatlarının global arz ve talep üzerine yapacağı baskı olmuştur. Türkiye'de ise özel kesimden kaynaklı (özellikle reel sektör) dış borç stoku artmıştır bunun altında yatan neden ise Merkez Bankası'nın izlediği yüksek faiz politikasıdır. Gelişmiş ülkelerde dolar ve Euro'ya verilen faiz %1 iken Türkiye'de bu oranın %7 olmasıdır. Bu dönemde 22 milyar doların üzerinde bir cari açık meydana gelmiştir.

2006 yılında ise Euro'nun ABD dolarının karşısında değer kazanması ihracat performansını önemli ölçüde arttırmıştır iç talepteki yavaşlama, petrol fiyatlarının son dönemde gerilemesi ithalatın hızını azaltmıştır. Genel itibariyle

Turizm gelirinin azalmasına bağlı olarak hizmet gelirlerinin düşmesi ve yatırım gelirinin açığının artması cari işlemler açığına olumsuz etkide bulunmuştur. Bu dönemde cari açık 32 milyar doları aşmış dış borçlanmada ise reel sektörün borçları ön plana çıkmıştır. Yabancılar yapılan özelleştirme ve İMKB’de yabancı ağırlığının %70’lere ulaşması cari açığın finansmanını oluşturmuştur.

2007 yılında ise ABD eşik altı ipotekli konut finansmanı piyasasında yaşanan sorunlar finansal piyasalar üzerinde olumsuz etki bırakmıştır. Tüm dünyada büyüme oranları yavaşlamıştır. Emtia, gıda ve petrol fiyatlarındaki yaşanan artış gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde enflasyonda artış meydana getirmiştir. Türkiye’de ise GSMH %5’lik beklentinin altında %4,5 olarak gerçekleşmiştir. Cari açık ise enerji fiyatlarındaki hızla artıştan nasibini almış 38 milyar doların üzerinde seyretmiştir. Cari açık büyük ölçüde uzun vadeli sermaye girişleriyle finanse edilmiştir.

2008-2009 yılında ise 2007 yılının ikinci yarısından itibaren ABD’de başlayan krizin finansal piyasalar üzerindeki etkileri iyice yerleşmiş, likidite ve kredi kanallarının daralmasına neden olmuştur. 2008 yılı dünya genelinde Küresel Krizin de etkisiyle büyümenin yavaşlamasıyla emtia ve enerji fiyatlarının düşmesi gelişmiş ülkelerde enflasyon kaygısının yerini deflasyona bırakmıştır.

Türkiye’de krizin etkileri 2008 yılının ikinci yarısından itibaren kendini hissettirmeye başladı. Ancak 2001 krizi sonrasında finans kesimi için alınan önlemler sayesinde bu krize karşı daha güvenli bir ortam yaratılmış oldu. Ancak krizin finans kesiminden reel kesime sıçramasıyla birlikte Türkiye açısından en belirgin darbe ihracat rakamları ve üretimde meydana gelen düşüş olarak nitelendirilebilir. Bu gelişmelerin paralelinde Türkiye’de de ekonomiyi canlandırmaya yönelik programların oluşturulmaya başlandığı görülmektedir.

2009 yılı boyunca ülkenin krizin etkilerinin yaşandığı diğer ülkelere göre daha şiddetli etkilendiği ekonomide küçülme ve artan işsizlik oranları ile gözlemlendi. Bu olumsuzlukların 2001 krizine göre daha az kırılğan bir

makroekonomik yapıda gerçekleşmesi küresel krizin olumsuz etkilerinin ne derecede büyük olduğunu göstermiştir.

Küresel Krizin ülkemize yansısıyla birlikte büyüme hızı azalmış, ülkemizde enerji fiyatlarındaki düşüş ile birlikte iç ve dış talepteki yavaşlamaya bağlı olarak ithalatın ihracattan daha hızlı azalması 2009 yılında cari açığın belirgin şekilde daralmasına neden olmuştur. Cari açığın finansmanını ise büyük ölçüde özel sektörün yurt dışından temin ettiği krediler ve bunların uzun vadeli sermaye girişleri sağlamıştır. 2009 yılındaki cari açığı belirgin azalış açığın finansmanını kolaylaştırmıştır. 2009 yılında cari açık 13 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2010 yılına gelindiğinde ise, iktisadi faaliyetteki toparlanmanın hızlı olması Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının olumlu değerlendirmeleri gibi gelişmeler ekonomi açısından olumlu bir görünüm sergilemiştir. Küresel risk iştahındaki artışla sermaye girişi hızlanmış, piyasa faizleri düşmüş ve varlık fiyatlarındaki yükselmeyle birlikte Türk Lirası güç kazanmıştır. Bu gelişmeler tüketim ve yatırım talebini canlandırarak ekonominin yurt içi talebe bağlı büyümesine neden olmuştur. Kriz sonrası dış talebin zayıf seyri iç talebe dayalı büyüme Türk Lirası'nın güçlenmesi, üretimdeki toparlanmayla birlikte ithal aramalı ve enerji ihtiyacı dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiş bu da cari işlemler açığının artmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönem sonunda cari açık 46,64 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2011 yılında Türkiye'de krizden çıkış sürecinde iç ve dış talepteki toparlanma hızlarındaki ayrışma ile ihracat artış hızı ithalat artış hızının gerisinde kalmıştır. Yılın ilk çeyreğinde iç talepteki artış devam ederken dış talep görece olarak zayıflamıştır. Yılın ikinci çeyreğinden sonra alınan makroekonomik tedbirlerle iç talepteki yavaşlamaya bağlı olarak mevsimsellikten arındırılmış ithalat üçüncü çeyrekte önemli ölçüde yavaşlamıştır. Büyüme hızı da yavaşlamıştır. Küresel ekonomiye dair belirsizlikler ülkeden sermaye çıkışına neden olmuştur. Türk Lirası değer kaybetmiştir. Cari işlemler açığı ise rekor seviyeye ulaşarak 77,141 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

3.5. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığı Sorununu Oluşturan Etmenler

Türkiye'nin 1990'lı ve 2000'li yıllarda yaşadığı krizlere bağlı olarak ortaya çıkan cari açığın gerisinde, en yakın ve doğrudan etken olarak dönemin sermaye hareketleri serbestleşmesinden kaynaklanan “spekülatif sermaye” girişi yatar; bu nedenle de “finansal kriz” olarak tanımlanırlar. Kriz süreci sık sık, yakın çevrede ortaya çıkan savaş ya da siyasal karışıklıklar, kuraklık, deprem, iç politik-sosyal istikrarsızlık biçimindeki dışsal olumsuzlukların spekülatif sermaye çıkışını tetiklemesiyle ortaya çıkabildiği gibi, bu faktörlerin etkilerinin ekonomiye yansımalarıyla daha da şiddetlenebilir. Diğer yandan finansal krizlerde, sermaye kaçışına koşut döviz rezervleri azalışı ve para arzı daralmasıyla reel faiz hadlerinin fırlaması ve Türk Lirasının reel değerinin hızla gerilemesi, hem TL borçlularının hem döviz borçlularının borç yükünü TL üzerinden giderek artırır. Kısacası, borçluluk düzeyi ve krizler arasındaki ilişki iki yönlüdür. Başta kısa vadeli olmak üzere yüksek iç ve dış borçlar krizin yayılmasına ivme verirken, aynı zamanda krizin etkileriyle giderek daha ağırlaşabilmektedirler.

1990'lı yıllarda yaşanan cari işlemler açığında oluşan hızlı artışın tetikleyicisi spekülatif sermaye çıkışıdır; her birinin gerisinde dış dünyadan yansıyan etkenlerle birlikte, içeride döviz fiyatını artırma beklentisini hazırlayan diğer etkenlerin de bulunduğu görülmektedir. Kontrollü cari işlemler açığı, ülke ekonomisinin büyüme göstergelerinden birisi olmuştur. Türkiye’de 1990’lardan bu yana yaşanan cari işlemler açığı sorununun ana nedeni sanayideki yeni yatırımlara paralel ekonomideki gerçek büyüme değil, dışarıdan gelen spekülatif sermayenin, yüksek faizli kamu borçlarından faydalanarak ülkeden çıkması olmuştur. Cari açığı kapatmak için spekülatif sermaye girişine ağırlık verilmesi, yabancı sermayedarları çekebilmek için uygulanan kısa vadeli ve yüksek reel faizli borçlanma politikası, ülkeyi yıllardır içinden çıkılmaz bir borç-faiz kısır döngüsüne sokmuştur. Türkiye’de 1990’lı yıllarda enflasyonun hızla tırmanması sonucu para basma yerine iç borçlanmaya ağırlık verilmesi konusu gündeme gelmiştir. İç borçlanma ancak yüksek faizlerle

yürütülebildiğinden üretmeden kazanan bir kesim oluşmuş ve üretim ikinci plana itilmiştir. 1994 yılında hazırlanan ekonomik istikrar programı bu çemberi kırmak için hazırlanmış, fakat döviz kurunun patlamasıyla birlikte başarılı olunamadığı gibi yeni bir kriz yaşanmıştır. 1990'lı yılların ikinci yarısı bu krizin etkilerini ortadan kaldırma ve ekonomiyi istikrara kavuşturma çabaları ile geçmiştir. Devletin finansman sıkıntısını giderebilmek amacıyla aldığı borçların ödenmesi için, öncelikle öz kaynaklarına yönelmesi gerekli olmuştur. Devletin borçlarını ve giderlerini borçla ödemeye devam etmesi, yüksek faiz, enflasyon, gelir dağılımında adaletsizlik, gerilim ve sosyal huzursuzluk sonuçlarına yol açacağından yüksek borç yükü aynı zamanda ekonomi ile bütünleşmiş kriz anlamına gelmiştir. 2001 krizinin, kamu kesimi borçlanma gereğini gayrisafi milli hâsılanın %4,7'sinden %7,7'sine yükseltmesi bu durumun bir göstergesi olmuştur (İyibozkurt, 2001:38).

Türkiye'de iç borçlar 1990 yılından itibaren sürekli artış göstermiştir. Bunun önemli bir nedeni uygulanan görece sıkı para politikaları, yani Merkez Bankası kaynaklarından asgari ölçüde yararlanılmış olmasıdır. Bu dönemde kısa vadeli ve yüksek faizli borçlanma sonucu, borçlar borç ile karşılanmaya başlanmıştır. Kısa vadeli borçlar; devletin uzun süreli borçlanamadığını göstermektedir. Bu da devlete güvenin azaldığının göstergesidir. Kısa vadeli borçlanmanın neden olduğu en önemli olumsuzluk faiz oranlarının yükselmesine yol açmasıdır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen gelir düşük olduğundan hedeflenen ekonomik büyüme hızını finanse edebilecek tasarruflar oluşturulamaz ve gerekli finansman için dış borçlanmaya gidilir.

1990-1994 dönemi döviz piyasası, para ve sermaye piyasası arasında oluşan fon ve fiyat hareketleri ile geçmiştir. Yapılan devalüasyonlar sonucu ivme kazanan enflasyon ile birlikte, kısa vadeli sermaye girişleri artmış ve kamu kesimi genel dengesi bozulmuştur. Bu dönemde kamu finansmanı genel dengesinde ortaya çıkan bozulma büyüme hızında da kendini göstermiştir.

1991 krizini ve dış açığı tetikleyen 2,5 milyar dolara yakın tutarda sermaye kaçışının görünür nedeni Körfez Savaşı olmuştur. Bunu kötüleştiren

içsel olay, 1990 yılında Merkez Bankası'nın spekülâtif sermaye girişini sağlayabilmek için uyguladığı politikanın cari işlemler bilançosunda yarattığı 2,5 milyar dolarlık açık olmuştur. Döviz fiyatının artacağı beklentisi zaten ortaya çıkmışken buna eklenen Körfez Savaşı, spekülâtif sermaye çıkışını tetiklemiştir.

Türkiye, 1995 yılından itibaren uyguladığı istikrar programları kapsamında izlediği düşük kur politikasıyla girdi fiyatlarını denetleyerek enflasyonun yavaşlatılmasını hedeflemiştir. Ancak, döviz kurunun baskı altında tutulmasıyla, ithal malları görece olarak ucuzladığından, dış girdilere ve ithal mallarına olan talep artmış ve dış açık büyümüştür. Böylece, ülkenin üretim kapasitesinin bir kısmı atıl kalırken, arzın önemli bir bölümünün kolaylaşan ithalat yoluyla karşılanması reel kesimi olumsuz etkilemiştir. İhracattaki artışın yavaş, ithalattaki artışın çok hızlı olması sonucunda dış ticaret açığı hızla büyümüş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek küçülmüştür.

1995-1997 döneminde ekonominin serbestleştirilmesiyle büyüyen dış açıkların gittikçe artan dış borçlarla ve kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilmesi, dış borç yükünü arttırmış, ödemeler dengesi sorununu ağırlaştırmıştır. Türkiye kısa vadeli dış kaynak kullanmak yoluyla iç talebi canlandırarak büyüme hızını yüksek tutma politikası izlemiştir. Döviz kuru ayarlamasını düşük, reel faizleri yüksek tutarak kısa süreli dış kaynağı ülkeye çekmek uzun süreli bir politika olmadığı gibi, bazı olumsuzlukları da bu dönemde beraberinde getirmiştir. 1995-1997 döneminde büyüme hızı rakamlarının dalgalanma göstermesi, üretim alanında yaşanan istikrarsızlığın bir göstergesi olmuştur. 1994 yılında talep ve üretim miktarının hızla daralmasının ardından 1995, 1996 ve 1997 yıllarında artan büyümenin arkasında, o yıllarda gerçekleşen hızlı talep artışı ve ithalat genişlemesi yer almıştır. 1995 yılında yaşanan büyüme özellikle, faiz ve rant kazançlarından kaynaklanmış olup ekonomiye istihdam ve verimlilik getirmemiştir.

1995, 1996 ve 1997 yıllarında yaşanan yüksek büyüme hızlarının 1998 yılında yerini ani düşüşe bırakması, ülkede uygulanan daraltıcı ekonomi politikaları ile, Asya Krizi ile uç veren ve Rusya Krizi ile yaygınlaşan küresel

krizin getirdiği dünya ticaret hacmindeki azalmanın bir sonucu olmuş ve 1999 yılında bu durumun ortaya çıkardığı yüksek reel faizler nedeniyle azalan yatırımlar, yurtdışına kaçan sermaye, ihracatın azalması, dış ticaret açığı, borçlanma artışı, enflasyon içinde durgunluk devalüasyon, faizlerin düşürülmesi, kısa vadeli dış kaynağın azalması ve Türk Lirasından kaçış gibi faktörlerle negatif büyüme hızı devam etmiştir.

Sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği bir ortamda Türkiye 1994 ve 2001 yıllarında finansal krizlerle ve buna bağılı olarak ortaya çıkan cari işlemler açığıyla karşı karşıya kalmıştır. Her iki krizin de ortak özelliği, kriz öncesi yılda büyük miktarda kısa vadeli sermaye girişinin olması ve kriz yılında da büyük ölçekli sermaye çıkışının ekonominin küçülmesiyle sonuçlanmış olmasıdır. Başlıca işlevsel özellikleri arbitraj fırsatlarını değerlendirmek olan iç ve dış mali yatırımcılar, Türkiye’de devalüasyon bekleyişleri yükselince tedirgin olmuş ve krizi tetikleyen olayların ardından mali sermayelerini aniden dışarıya transfer etmişlerdir. Bu krizlerin önlenebilmesi adına alınan istikrar tedbirleri de yapısal değışimlere dayalı olmadığından özellikle reel kesimde başarılı olamamış ve ülke ekonomisi hızla küçülme dönemine doğru girmiştir. Türkiye’de iç ve dış borç stoku 1995-1999 yılları itibariyle de artmaya devam etmiş, atılan adımlar başarılı olamamış ve önemli düzenlemeler yapılamadığı için istikrar paketi büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu dönemden sonra ağırlık verilmesine karar verilen özelleştirme uygulamalarında başarısızlık, kamu bürokrasisi, yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumları ile ilgili düzenleme çabalarının yetersiz kalması kamu harcamalarındaki artışı frenleyememiş ve borçlanma ihtiyacı hızlanarak artmıştır. 1995-1999 döneminde Türkiye hiçbir zaman net dış borçlanamamıştır. 1996 yılına kadar nakit açığında azalmalar yaşanmasına rağmen, 1996 yılından itibaren nakit açığı önemli bir biçimde artmaya başlamış ve açığın finansmanı da iç borçlanma yolu ile gerçekleştirilmiştir. İç ve dış borçlanmaları karşılamak için yeni borçlanmalara gitme zorunluluğu 1999 ve sonrasında da kendini göstermiştir. Dış borçların gayri safi milli hâsıla içinde aldığı pay 1999 yılı içinde %50’ye, kamu kesimi borçlanma gereği ise gayri safi milli hâsılanın %14,3’üne

ulaşmıştır. İç borçlanmadaki artışlar da yükseliş seyrini sürdürerek, kamu finansman açıklarının kapatılmasında en önemli kaynak haline gelmeye başlamıştır.

Türkiye 1990'lı yıllardan bu yana, yaşamış olduğu ekonomik krizlerle birlikte uzun vadeli kalkınma perspektifini kaybetmiş, küreselleşen dünya düzenine tam anlamıyla ayak uyduramamış, yüksek faizle iç borç sarmalından kurtulamamış ve dış borçlarını arttırarak IMF destekli istikrar programları uygulamak durumunda kalmıştır. Borç faizlerinin enflasyondan arındırılmış reel faizlerin üzerinde olması; Türkiye ekonomisinin borç batağına batmasının temel nedeni olmuştur.

2000 yılında Euro'nun dolara karşı değer kaybı ve ithal petrol fiyatlarında artış Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiştir. 2001 krizi sonrasında serbest dalgalanmaya bırakılan kur, yüksek dış kaynaklarla beslenmenin etkisiyle baskı altına girmiş ve mevcut durum itibariyle TL'nin değerlenmesine neden olmuştur. Cari açığın artmasında etkili olan dış ticaret dengesinde TL'nin aşırı değerli olmasının çok büyük etkisi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

2001 krizi Türkiye'nin liberal ekonomi politikaları izlemeye çalıştığı bir dönemde, uyguladığı istikrar politikalarının yarattığı bir kriz olarak ortaya çıkmıştır. Krizin olduğu dönemde kur çapası uygulaması bulunuyordu. Enflasyon yeterince düşmemişti, TL aşırı değerliydi. TL'nin aşırı değer kazanmasıyla hem dış ticaret artışları tetiklenmiş, hem de spekülatif sermaye girişleri ülkede dolar bazında ekonominin taşıyamayacağı boyutlara erişen kazançlar elde etmişti.

Türkiye, 2001 ekonomik krizi ardından makro ekonomik göstergelerin kalıcı ve sürdürülebilir biçimde düzelmesini hedefleyen yeni bir program uygulamasına geçmiştir. Bu çerçevede IMF desteğinde sürdürülen program ile birlikte büyüme, enflasyon ve faiz oranları yönünden olumlu, cari açık ve istihdam açısından olumsuz kabul edilen gelişmeler meydana gelmiştir. Ancak, cari açığın giderek genişlemesi, Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlardan

biri olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye'nin cari işlemler dengesine baktığımızda, 2001'den bu yana dış ticaret hacmi artış göstermiş, ancak bunun yanı sıra cari işlemler dengesinde de çok ciddi boyutlarda açıklar kaydedilmiştir (Tablo 4).

Cari açık sorununu ortaya çıkaran ilk neden; iç tasarrufların yeni yatırımlar yapılmasındaki yetersizliğidir. Ekonomik büyüme için gerekli tasarruf yapılamadığı takdirde cari işlemler açığı da artmaktadır. Bu açığın artışında etkili bir başka neden ise; TL'nin aşırı değerli hale gelmesidir. Aşırı değerlenen ulusal para, ithalatın ihracattan daha fazla artmasına ve dış ticaret açığının büyümesine sebep olmaktadır (Yeldan, 2005:57).

“Cari işlemler açığı” sorunu Türkiye ekonomisinin 2001 krizi sonrasında adını çoklukla duyuran bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. 2002 yılı Mayıs ayından itibaren başlayan siyasi belirsizlik ve olası Irak operasyonuna bağlı olarak mali piyasalarda yaşanan olumsuz gelişmelerden asgari düzeyde etkilenmek amacıyla TL cinsinden kısa vadeli ve döviz cinsinden uzun vadeli iç borçlanmaya gidilmiştir. Uygulanan borç yönetimi stratejileri borçlanma maliyetlerini düşürmüş ve iç borç vadeleri uzatılmıştır. Dış açık ya da cari işlemler açığı, 2002 yılında da Türkiye ekonomisinin en önemli kırılganlık noktası haline gelmiştir.

2002-2005 döneminde, dış ticaret açığının ve dolayısıyla cari işlemler açığının büyümesinde etkili olabilecek çeşitli faktörler vardır. TL'nin reel olarak değerlendirilmesi, hızlı ekonomik büyüme, Türkiye'de finans sisteminin uzun vadeli kredi vermeye başlaması, 2001 Krizinden sonra ertelenmiş talebin realize edilmesi bu faktörlerin başlıcalarıdır.

Türkiye ekonomisinde, 2002-2005 döneminde milli gelire oranla giderek büyüyen cari işlem açıkları gerçekleşmiştir. Bu cari işlem açıkları, esas olarak özel kesim net tasarrufundaki gerilemeden kaynaklanmıştır. Özel kesim net tasarrufundaki gerilemenin iki nedeni vardır. Bu nedenler, özel kesim tasarruf eğilimindeki azalma (toplam harcanabilir özel gelirden özel tasarrufların aldığı payın gerilemesi) ve özel sektör yatırımlarındaki dikkate değer artıştır.

Yüksek reel faiz aracılığı ile uyarılan spekülâtif sermaye akımlarının Türkiye para piyasasında bir döviz bolluğu yaşatması kaçınılmazdır. Böylece Türk Lirası yabancı paralar karşısında aşırı değerli konuma sürüklenmektedir. Yüksek reel faizlere dayalı spekülâtif sermaye girişleri sonucunda yaşanan döviz bolluğu, bir yandan ithalat hacmini uyarıp dış ticaret ve cari işlemler açıklarına yol açarken, bir yandan da TL cinsinden dış borç yükümlülüklerini geriletmektedir.

Türkiye ekonomisinde genel olarak mal ve hizmet ithalatının her zaman ihracatından daha fazla olduğu bir yapı mevcuttur. Özellikle ara malları üretiminde ithalata olan bağımlılığımız bu dengesizliğe neden olmaktadır. İthal girdilerin yerli girdilere oranla sergilediği olası fiyat avantajları, üretim sürecinde ithal girdi kullanımını arttırmaktadır. Ancak bu gelişme, dış ticaret hadlerinin de aleyhte bir seyir izlemesi durumunda, uluslararası piyasalarda daha ucuz bir malın satılabilmesi için giderek artan oranda daha pahalı ithal girdi kullanımı riskiyle ülkeyi karşı karşıya bırakacaktır. Bu durumda ihracata yönelik üretim yoluyla döviz gelirinin temin edilebilmesi için gerekli ithalat miktarında (ve dolayısıyla döviz gereksiniminde) ortaya çıkabilecek artışlar, dış ticaret hadlerinin aleyhte seyretmesi sonucunda oluşan gelir kayıplarının artmasına, dolayısıyla milli gelirde önemli gelir kayıplarına yol açacaktır (Erdil Şahin, 2011:52).

Dış ticaret açığını ve buna bağlı olarak cari açığı olumsuz etkileyen bir diğer faktör, Türkiye'nin ithalatı içinde önemli paya sahip olan ham petrol fiyatlarında yaşanan sürekli artışlardır. Enerji fiyatlarının yükselmesi, üretim maliyetini arttırırken, üretim sektörünün yaptığı ithalatın maliyetini de yükseltmektedir. Cari açığın petrolden kaynaklanan kısmı, açıkta katılık yaratan bir rol oynamaktır.

Türkiye'de kriz sonrası dönemlerde elde edilen bulgular cari işlemler açığı sorununu ortaya çıkaran temel faktörün borcu borçla kapatma politikasının atalet kazanması olduğunu açıkça göstermektedir. Türkiye'de devletin yukarıdaki aşamalarda ortaya çıkan krizlerin giderilmesi amacıyla uygulamış olduğu daraltıcı politikalar; devletin ekonomik faaliyetleri ve finans sektörü gibi

yapısal sorunları düzeltmeden uyguladığı altyapısı olmayan politikalar olduğu için genellikle başarısız olmuştur. Türkiye’de krize ve cari açığın hızla artmasına yönelik alınan sınırlı ve geçici tedbirler ekonomide kalıcı bir düzenleme sağlayamamış ve kriz derinleşmiştir. Yüksek faizle borçlanılarak özel ve kamu kesiminde yatırım yapma imkânı sınırlandığı için cari işlemler açığı daha da artmaya başlamıştır.

Ülkemizde yaşanan ekonomik krizler genellikle finansman açığı sorunu kökenli olmuştur. Bu doğrultuda ortaya çıkan finansman ihtiyacının giderilmesinde de yukarıda sayılan nedenlerden dolayı ağırlıklı olarak borçlanma politikasına yer verilmiştir. Nitekim ekonomik ve mali istikrarın bir ön şartı olan kamu bütçe disiplini günümüzde geline nokta esas itibarıyla iç borçlanma sorununun çözümüne bağlı olmuştur.

Özetle, Türkiye’de dışa açılıma bağlı olarak hangi dönemde olursa olsun borçlar devam etmiş, ancak borçların kaynakları (iç borç-dış borç) ve vade yapıları (kısa vadeli-uzun vadeli) farklılık göstermiştir. Cari açığı artıran bir unsur olan dış borçlardan iç borçlara, uzun vadede kısa vadeye doğru yöneliş ülke ekonomisine uzun yıllar boyunca hâkim olmuştur.

3.6. Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Finansmanı Sorunu

Türkiye ekonomisinin başlıca sorunu sermaye yetersizliğidir. Bu nedenle finansal olarak dışa bağımlılık oranı yüksek olup dış borçlanma sürekli artış göstermektedir. Dış borçlanma istikrarlı bir ortamda cari işlemler açıklarının finansmanında önemli bir araç olmakla birlikte cari açıkların sürekliliği zaman içinde uluslararası yatırımcılar üzerinde olumsuz beklentilere neden olmaktadır. Dış finansman koşullarında bu yönde bir değişiklik yaşanması cari açığın finansmanını güçleştirerek krizlere yol açmaktadır. Bu konudaki en önemli husus ise cari açığın miktar olarak yüksek oluşundan daha fazla (sıcak paraya dayalı) finansman biçiminden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’nin içinde bulunduğu spekülasyon yönlü büyüme sürecinde dış borçlarla yüksek cari işlemler açıklarının sürdürülebilmesi imkansızdır. Finanse ediliş biçimi de daha çok kısa vadeli sermaye niteliği taşıdığından finansal girişteki söz konusu bir

yavaşlama çok şiddetli bir daralmaya dönüşebilme riski taşımaktadır (Erdil Şahin, 2011:54).

Ayrıca uygulanan “yüksek faiz, ucuz döviz” politikası sonucunda TL aşırı değerlenmektedir. Ülkeye gelen bu sıcak paranın ülkeyi ne zaman terk edeceğinin belli olmaması ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla cari dengesizliğin doğrudan yabancı yatırımlarıyla finanse edilmesi, kısa vadeli sıcak para ile finanse edilmesinden daha sürdürülebiliridir. Çünkü piyasa koşullarının değişmesi durumunda bu yatırımları geri çekmek kolay değildir (Yeldan, 2005:48-51).

3.7. Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi Sorununa Yönelik Çözüm Yolları

Bir ülkede cari işlemler dengesizliği mevcut ise bu dengesizlik ya açık verilerek ya da fazla verilerek ortaya çıkar. Türkiye’de de bu dengesizliğin sorun teşkil ediyor olması cari işlemler hesabının açık vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu açığın kapanması için ise ülkedeki sermaye hareketleri dengesinde bir fazlanın yaşanması gerekir. Sermaye hareketleri döviz giriş ve çıkışlarını ifade eder ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy akımları, kısa ve uzun vadeli kredileri kapsar. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları dışındaki finansal sermaye girişleri doğası gereği borç arttırıcı nitelik taşırlar. Bu yüzden cari işlemlerdeki açığın büyük ya da küçük olmasından daha önemli konu açığın kısa ve orta vadede sorun olmaktan nasıl çıkarılacağıdır. Yani, açığın kısa vadeli ve dış borçları arttırıcı spekülative sermaye akımlarıyla finanse edilmesi sorun ve tehlike arz etmektedir. Türkiye’de cari açığın sorun olarak görülmesinin altında yatan temel neden de budur.

Türkiye’deki cari açığın birinci nedeni, iç tasarrufların yatırımları karşılayamaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de tasarruf hacmi düşüktür. Bu durum cari işlemler açığını doğrudan doğruya olumsuz şekilde etkilemektedir. Yüksek büyüme için gerekli tasarruf yapılamazsa, cari işlemler açığı artacaktır. Çözüm, ekonomiyi soğutmaktan ve iç tasarrufları arttırmaktan geçmektedir. Kamudan, firmalardan ve kişilerden oluşan iç tasarrufların ülkenin

kendi yatırımlarıyla karşılanamaması durumunda dış kaynaklara gereksinim duyulmaktadır. Bu da cari işlemler açığının kaynağını teşkil etmektedir. Bu nedenle iç tasarrufların büyüklüğünün ya da yatırımlar ile ilişkisinin iyi irdelenmesi gerekmektedir. Çünkü oluşan cari işlemler açığı, ekonomide işler iyi gittiği takdirde, dış kaynaklarla finanse edilebilmektedir(Çekim,2009:110).

Türkiye uzun zamandır cari açık sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin cari işlemler hesabı geçmişine bakıldığında 1988, 1989, 1991, 1994, 1998 ve 2001 yıllarında cari fazla verildiği görülüyor(Ek 1). 1993 yılında, cari açıkta geçmiş yıllara göre büyük çaplı bir artış yaşanmış, 1994 yılının başlarına gelindiğinde ise, ekonomik kriz baş göstermiştir. 2000 yılında cari açık ciddi bir artış göstererek 10 milyar dolara yaklaşmış, 2001'de de Türkiye tekrar ekonomik krizle baş etmek zorunda kalmıştır. Geçmişte bu tür olumsuz deneyimlerin yaşanması, geleceğe yönelik kaygıları da arttırmaktadır. Durum böyle olunca gündem maddeleri de cari açığın sebepleri ve önlemleri için neler yapılması gerektiği üzerinde yoğunlaşıyor. Bu noktada da dış ticaret açığı, kur, faiz ve sıcak para kavramları ön plana çıkıyor. Türkiye'de döviz kurlarındaki 6 yıldır süren değerlenme karşısında ihracatçı şirketlerin ayakta kalmasını sağlayan üç temel gelişme yaşanmıştır: Küresel üretim zinciri içinde kendilerine yer bulabilmek, ucuz ithalat girdi kullanarak verimlilik artışlarını devam ettirebilmek, döviz kredisi kullanımını arttırmak. Ancak bunlardan birincisi, üretim yapısının tamamen dış gelişmelere ve yabancı firmaların kararlarına bağımlı hale gelmesi sonucunu doğururken, ikincisi yerel üreticileri kapanma noktasına getirmiş, üçüncüsü ise özel sektörün dış borç stokunu 150 milyar dolara ulaştırmak suretiyle dış kaynak bağımlısı haline getirmiştir. Bu çerçevede ilk olarak, yurtiçi tasarrufların mevcut düzeyi Türkiye'deki yatırımların finansmanına yetmemektedir. Bu bağlamda, yurtiçi tasarrufların arttırılması cari açık probleminin uzun vadede ortadan kaldırılması için gereklidir. Mali disiplinden kesinlikle taviz verilmemelidir. Kamu yönetimi reformu, mali disiplini kurumsallaştıracak ve kalıcı hale getirecek biçimde ele alınmalıdır. Özel kesimin tasarruf eğiliminin arttırılması için finansal sistemin iyileştirilmesi ve hane halklarının tasarruflarını finansal sisteme yönlendirmesi teşvik

edilmelidir. Gerek kamu, gerekse de özel kesimin tasarruflarının arttırılması için kayıt içine geçişi hızlandıracak politikaların hayata geçirilmesi faydalı olacaktır.

Cari açığın bir de yapısal tarafı vardır ki, Türkiye'nin odaklanması gereken de budur. Türkiye'nin rekabet gücünü arttırıcı reformları gerçekleştirmeye ihtiyacı vardır. İhracatın daha yüksek katma değer taşıması, istihdam üzerindeki ağır vergi ve sigorta primi benzeri yüklerin hafifletilmesi ve istihdam piyasasının daha esnek bir yapıya kavuşturulması gerekiyor. Yine kayıt dışı ekonominin mümkün mertebe geriletilmesi, iş yapmanın önündeki engeller kaldırılmaya devam edilerek yatırım ortamının daha da iyileştirilmesi gerekir. Ayrıca KOBİ'lerin finansman kaynaklarına daha kolay erişimini sağlayacak önlemlerin alınması, AR-GE faaliyetlerinin teşvik edilmesi, yatırım ve istihdamı teşvik edecek yeni bir teşvik sisteminin oluşturulması gerekiyor. İşte bunlar, Türkiye'nin rekabet gücünü arttıracak ve uzun vadede cari açık sorununun çözümlenmesi sağlayacak adımlardır. Bütün bunlara ek olarak Türkiye, uzun dönemde enerji üretimini arttırmak zorundadır. Nükleer enerjiden rüzgâr enerjisine kadar birçok alternatifi hayata geçirmek durumundadır. Petrol arama çalışmalarında yakalanan trend devam ettirilmelidir. Böylece Türkiye, mümkün olan en kısa süre içinde enerji bakımından kendi kendine yeten bir hale gelmelidir(Çekim,2009:111).

Türkiye'de cari açık sorununa yönelik çözümlere bakıldığında; TL'nin diğer paralar karşısında değer kazanmasının önlenmesi, enerji tasarrufu uygulanması ve sanayide mikro yapısal önlemlerin alınması olduğu söylenebilir. Ancak büyümenin azaltılmasının tek başına çare olmadığını, bu nedenle büyümenin yavaşlaması ile birlikte döviz kurunun değer kazanma sürecini durdurmadan, enerji tasarrufu önlemleri alınmadan ve sanayinin mikro yapısal değişiminin analizini yapmadan cari işlemler dengesizliği konusundaki başarı kısıtlı kalacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İKİZ AÇIKLAR HİPOTEZİNİN TÜRKİYE’DE 1980-2011 YILLARI ARASINDA VAR ANALİZİ VE GRANGER NEDENSELLİK TESTİ İLE İNCELENMESİ

İkiz açık hipotezi, bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında bir ilişkinin varlığını işaret etmektedir. Geleneksel Keynesyen Yaklaşım, bütçe açıkları ile cari işlemler açığı arasında bir ilişkinin olduğunu savunurken Ricardocu Denklik hipotezine göre ise iki gösterge arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildir. Bütçe açıklarının cari işlemler açığına neden olduğunu vurgulayan Geleneksel Keynesyen Yaklaşım ile bütçe açıkları ile cari işlemler açığı arasında bir ilişkinin olmadığını kabul eden Ricardocu Denklik Yaklaşımı çelişmektedir.

Bu çalışmada Johansen eşbütünleşme analizi, VAR (Vektör Otoregresif) model ve Granger nedensellik testinden yararlanılarak Türkiye ekonomisi için bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasındaki nedensellik ilişkisi 1980-2011 dönemi yıllık verileri ile test edilmeye çalışılmıştır.

4.1. Teorik Çerçeve

Açık ekonomilerde bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasındaki ilişkiler milli gelir eşitliğine bağlı olarak gösterilmektedir (Erdoğan, 2008:210).

Devletin olduğu açık bir ekonomide toplam talep;

$$Y = C + I + G + (X - M)$$

veya

$$X - M = NX \text{ ise}$$

$$Y = C + I + G + NX \text{’tir.}$$

Buradan $Y - C - G = I + NX$ yazılır.

$S = Y - C - G$ ulusal tasarruflara eşit olduğu için

$$S = I + NX, \text{ elde edilir.}$$

Burada (Y) milli geliri, (C) özel tüketimi, (I) yatırımı, (G) kamu harcamasını, (S) tasarrufu, (C+I+G) toplam harcamaları gösterirken; (X) ihracatı, (M) ithalatı, (X-M) net ihracatı göstermektedir.

İkiz açık teorisine göre: bütçe açığı olduğunda ($G > T$, (T) vergileri göstermektedir) ulusal tasarruf azalır ($S = Y - C - G$) azalan milli gelir yabancı sermaye girişine neden olup dış ticaret açığını arttıracaktır ($NX < 0$). Bu yüzden bütçe açığı cari açığa neden olacaktır.

4.2. Literatür Özeti

Literatürde bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkiye odaklanan iki temel teorik yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, geleneksel Keynesyen yaklaşımdır. Geleneksel Keynesyen yaklaşıma göre bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. İkinci yaklaşım ise bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını savunan Ricardocu denklik hipotezidir.

Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmalardan bazıları Ricardocu Denklik Hipotezini desteklerken bazıları Keynesyen yaklaşımla tutarlı sonuçlar elde etmişlerdir.

Kutlar ve Şimşek (2001), 1984-2000 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını doğrular nitelikte sonuçlara ulaşmışlardır.

Utkulu (2003), 1950-2000 dönemi verilerini kullandığı çalışmasında bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları değişkenlerinin uzun dönemde zaman içerisinde beraber hareket ettikleri sonucuna ulaşmış, bu iki değişken arasındaki uzun dönem nedenselliğin iki yönlü olduğunu destekler nitelikte sonuçlar elde etmiştir.

Erdoğan (2008), 1950-2005 dönemi yıllık verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında Geleneksel Keynesyen görüşü destekler nitelikte sonuçlara ulaşmış, elde ettiği bulgular bütçe açıklarıyla cari açık arasındaki ilişkinin yönünün bütçe açıklarından cari açığa doğru olduğunu göstermektedir.

Yapraklı (2010), 2001-2009 dönemine ait aylık zaman serilerini kullandığı çalışmasında esnek döviz kuru rejimi altında Türkiye'nin dış ticaret açıklarını etkileyen temel faktörlerin bütçe açığı ve para arzı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tunçsiper ve Sürekçi (2011), 1987-2007 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları zaman serisi analizinde Ricardocu Denklik Hipotezi'ni destekler nitelikte bulgular elde etmişlerdir.

Bolat vd. (2011), 1998-2010 dönemine ait çeyreklik verileri kullanarak bütçe açığı ve cari açık arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisini test ettikleri çalışmalarında; kısa dönemde ikiz açık hipotezinin geçerli olduğunu savunan Keynesyen yaklaşımı destekleyen bulgular elde ederken uzun dönemde ise ikiz açık hipotezini reddeden Ricardocu denklik hipotezini destekler nitelikte sonuçlar elde etmişlerdir.

Mangır (2011), 1980-2011 dönemi yıllık verilerini kullandığı çalışmasında bütçe açığı ve cari açık değişkenlerinin uzun dönemde zaman içerisinde beraberce hareket ettiklerini destekler nitelikte bulgular elde etmiştir.

4.3. Metodoloji ve Veriler

Türkiye ekonomisinde ikiz açıklar hipotezini test etmek ve bütçe açıkları ile cari açıklar arasındaki nedenselliğin yönünü inceleyebilmek için çalışmamızda 1980-2011 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Bu verilere Maliye Bakanlığı (MB) ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) kaynaklarından ulaşılmıştır. Bütçe açığı ve cari açık olmak üzere iki değişken kullanılmıştır. Bütçe açığı değerleri nominal kur ile ABD dolarına çevrilmiştir. Uygulama Eviews 7.1 programı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki temel model, eşitlik (1)'deki gibidir:

$$CA_t = \beta_0 + \beta_1 BA_t + u_t \quad (1)$$

Çalışmamızda hipotezlerin geçerliliğinin test edilmesi için zaman serileri genel metodolojisi kullanılmıştır. Öncelikle serilerin durağan olup olmadığı araştırılmış daha sonra değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir.

Son aşamada ise VAR modelleri ve Granger nedensellik analizi ile ikiz açık hipotezi test edilmiştir.

Bu çalışmada, değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığı Johansen eşbütünleşme testiyle araştırılmıştır.

4.4. Ampirik Sonuçlar

Çalışmamızda kullanılan serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek amacıyla kullanılan test genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testidir. Tablo 12’de ADF testinin sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 12: Düzey Değerler İçin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi (Sabit+Trend)	Kritik Değerler (%5 Anlamlılık Düzeyi)*	Olasılık
CA	3,598636	-3,612199	1,0000
BA	-3,472457	-3,568379	0,0608

* MacKinnon kritik değerleri

Johansen eşbütünleşme testi için öncelikle serilerin durağan olup olmadıklarının test edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi kullanılmıştır.

Tablo 12 incelendiğinde; hesaplanan t değerlerinin mutlak değer olarak kritik değerinden küçük olduğu, yani serilerin birim köke sahip olup durağan olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 13: Birinci Farklar İçin ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi (Sabit+Trend)	Kritik Değerler (%5 Anlamlılık Düzeyi)	Olasılık
ΔCA	-5,569141	-3,574244	0,0005
ΔBA	-5,302691	-3,587527	0,0011

Her iki değişken için de düzey değerlerinde birim kök içerdikleri hipotezi reddedilemez iken birinci farklarında birim kök içerdikleri hipotezi reddedilmiştir. Bu yüzden her iki değişkenin de düzey değerlerinde durağan

olmadıkları, birinci farklarında durağan oldukları sonucu elde edilmiştir. Diğer bir ifade ile her iki değişken birinci dereden bütünleşiktir. Bu nedenle Johansen eşbütünleşme testiyle eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığı araştırılacaktır. Bunun için öncelikle gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo 14: Gecikme Uzunluğunun Seçimi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-653,8654	NA	3,34e+16	43,72436	43,81777	43,75424
1	-615,6670	68,75711	3,43e+15	41,44447	41,72471	41,53412
2	-611,6937	6,622114	3,45e+15	41,44625	41,91332	41,59567

Optimum gecikme uzunluğu yukardaki kriterlerin hepsine göre 1 olarak alınmıştır. Bu gecikmede otokorelasyon olmadığı görülmüştür ($\chi^2_{LM} = 6,172115$; $p=0,1867$).

1 gecikmede Johansen eşbütünleşme sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 15: BA ile CA İçin IZ Testi

Hipotezler	Özdeğer	IZ Testi	Kritik Değer (%5)	Olasılık
$r=0$	0,221742	11,52563	15,49471	0,1811
$r \leq 1$	0,124964	4,004719	3,841466	0,0454

Tablo 16: BA ile CA İçin Maksimum Özdeğer Testi

Hipotezler	Özdeğer	Maksimum Özdeğer Testi	Kritik Değer (%5)	Olasılık
$r=0$	0,221742	7,520915	14,26460	0,4295
$r \leq 1$	0,124964	4,004719	3,841466	0,0454

r: Eşbütünleşme vektörünün sayısı

Her iki tablo birlikte incelendiğinde BA ve CA serilerinin eşbütünleşik olmadıkları anlaşılmış, bu nedenle verilere vektör otoregresif model uygulanmıştır.

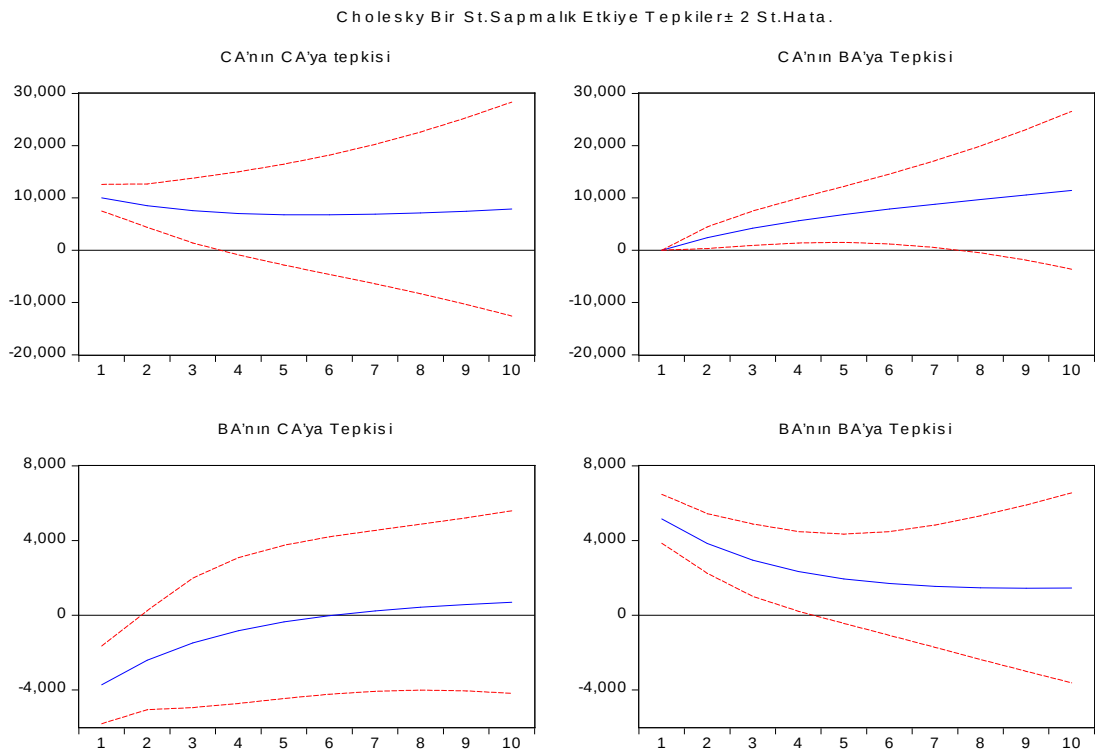
Tablo 17: Vektör Otoregresif Modelin Tahminleri

	CA	BA
CA (-1)	1,020043 (0,13822) [7,37991]	0,036323 (0,08776) [0,41387]
BA (-1)	0,461556 (0,19352) [2,38504]	0,743692 (0,12288) [6,05223]
C	-2829,983 (2789,80) [-1,01440]	2793,250 (1771,42) [1,57684]
R ²	0,723838	0,591444
Düzeltilmiş R ²	0,704112	0,562262
Kalıntı Kareler Toplamı	2,82E+09	1,14E+09
Regresyonun Standart Hatası	10028,71	6367,865
F-İstatistiği	36,69480	20,26706
Log likelihood	-328,0189	-313,9391
Akaike Bilgi Kriteri	21,35606	20,44768
Schwarz Kriteri	21,49483	20,58645

() Standart Hata; [] t İstatistiği

İlgili dönemde, 1 gecikmede eşbütünleşme ilişkisi tespit edilemediğinden vektör otoregresif uygulaması yapılmıştır. Vektör otoregresif model, etki-tepki grafikleri ve varyans ayrışım tabloları yardımı ile yorumlanmaktadır.

Grafik 2: Etki-Tepki Grafikleri



Etki-tepki grafikleri incelendiğinde bütçe açığındaki bir birimlik etkiye karşı cari açık aynı yönde tepki vermiştir. Yani cari açığın bütçe açığına cevabı artış yönünde olmuştur.

Tablo 18: Varyans Ayrışım Tablosu

Dönem	Standart Hata	CA	BA
1	10583,70	100,0000	0,000000
2	14104,18	96,60923	3,390766
3	16824,36	90,46118	9,538821
4	19352,52	83,32879	16,67121
5	21870,01	76,35774	23,64226
6	24440,99	70,08578	29,91422
7	27093,02	64,67366	35,32634
8	29842,44	60,09834	39,90166
9	32702,58	56,26517	43,73483
10	35686,39	53,06252	46,93748

Varyans ayrışım tablosu cari açıktaki değişimin yüzde kaçının kendinden yüzde kaçının bütçe açığından kaynaklandığını göstermektedir. Tablo 18 incelendiğinde birinci dönemde cari açıktaki değişimin tamamı kendinden kaynaklanırken onuncu döneme gelindiğinde bu değişimin %53'ü cari açığın kendinden %47'si bütçe açığından kaynaklanmaktadır.

Tablo 19: BA ile CA için Granger Nedensellik Testi

Hipotez	χ^2	Olasılık
1.BA, CA'nın Granger nedeni değildir.	5,056266	0,0245
2.CA, BA'nın Granger nedeni değildir.	0,116814	0,7325

Tablo 19'a göre birinci hipotez reddedilirken ikinci hipotez kabul edilmiştir. Yani bütçe açığı cari açığın Granger nedenidir; fakat cari açık bütçe açığının Granger nedeni değildir.

Kısacası, elde edilen sonuçlar; bütçe açığında artış veya bütçe fazlasında azalış şeklinde kendisini gösteren bütçe dengesinde oluşabilecek herhangi bir bozulmanın, özellikle uzun dönemde ve dolaylı olarak cari dengeyi olumsuz yönde etkilediği biçiminde tanımlanan “ikiz açık hipotez”ini destekler nitelikte olup ilişkinin yönü ise bütçe açıklarından cari açılara doğrudur.

Türkiye ekonomisinde uzun yıllardır bütçe açığı ve cari işlemler açığı gözlemlenmektedir. İkiz açık hipotezi de, bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu çalışmada, 1980-2011 dönemi yıllık verileriyle ikiz açık hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerliliği eşbütünleşme analizi, VAR ve Granger nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar Geleneksel Keynesyen ikiz açıklar hipotezini destekler niteliktedir. Ayrıca bütçe açıkları ile cari açık arasındaki ilişkinin yönünün bütçe açıklarından cari açılara doğru tek yönlü olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifade ile bütçe açıkları cari açıkların nedenidir; fakat cari açık bütçe açığının nedeni değildir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada 1980-2011 yılları arasında Türkiye'nin cari işlemler açığı ve bu açığa yol açan etkenler ele alınmıştır.

Türkiye ekonomisinde 1980 yılından sonra ithal ikameci politikadan vazgeçilerek ihracata dayalı bir büyüme modeli üzerinde durulmuş önceki dönemlerde oluşan ödemeler bilançosu sorunlarının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Fakat 1980 yılından sonra üretimin dışa bağımlılığı devam etmiştir. İhracata dayalı modelin hayata geçirilmesinden sonra ihracatta artış yaşanırken ithalat da artışlar yaşanmış ve bu artışlar ihracat rakamlarının da üzerinde gerçekleşmiştir.

1980'li yılların sonunda yaşanan sermaye hareketlerindeki serbestleşme, cari açığın finansmanı konusunda olumlu bir gelişme gibi gözüktse de ülkeye giriş yapan yabancı sermayenin etkisiyle TL'de yaşanan değerlenme ithalatı körükleyerek cari açığın artmasında etkili olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler ışığında, yüksek cari açıkların yaşanması, kısa vadeli yabancı sermayenin ülkeden çıkış yapması ile birlikte yaşanan finansal krizlerin derinleşmesinde etkisinin olduğu anlaşılmıştır.

Türkiye'de yaşanan cari işlemler açığının temel nedenleri; yurtiçi yatırım ve tasarrufların yetersizliği, ekonomik büyüme, dış ticaretin ağırlıklı olduğu ülkelerdeki büyüme oranları, reel döviz kurundaki değişim, enerjide dışa bağımlılık ve ülkeye yapılan kısa vadeli portföy girişleridir.

Çalışmada incelenen yıllar boyunca yani 1980–2011 döneminde cari işlemler açığının rakamsal olarak en yüksek gerçekleştiği dönem 2011 yılıdır (77,1 milyar ABD doları).

Türkiye ekonomisinde cari açık sorunun orta ve uzun vadede çözümlenmesi için yapılması gereken, üretimin ithalata bağımlılığının azaltılmasıdır. Bu duruma ek olarak ülkeye giren kısa vadeli portföy girişlerinin ve TL'nin değerlenmesini engellemeye yönelik politikaların bu sorunun çözümlenmesi konusunda etkili olduğu söylenebilir. Fakat bu politikaların etkisiyle ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu yüzden

Türkiye’de cari açığın katılığı ve sürekliliği yönündeki güçlü ampirik bulgular göz önüne alındığında, yurtiçi üretimin verimlilik artışının sağlanması, rekabet gücü yüksek sektörlerle odaklanması, iktisadi istikrar, sürdürülebilir büyüme hedefi, enerji bağımlılığının olabildiğince azaltılması gibi makro ekonomik ve yapısal tedbirlere öncelik verilerek cari açığa önlem alınması gerekmektedir.

Türkiye ekonomisi için 1980-2011 dönemi verileriyle yapılan uygulamada bütçe açıkları ile cari açık arasındaki nedenselliğin yönünün bütçe açıklarından cari açılara doğru olduğunu destekler nitelikte bulgular elde edilmiştir. Temel ekonomik sorun bütçe açıklarıdır. Bütçe açıklarından başlayan sorun diğer değişkenlere doğru yayılmaktadır. Elde edilen sonuçlar bütçe açıkları ve cari işlemler açıklarının giderilme sürecinde, bütçe ile ilgili düzenlemelere öncelik verilmesinde önemli bir gerekçe teşkil etmektedir. Ekonomik istikrar programlarında da başlangıç noktası bütçe dengesini sağlamak olmalıdır. Bütçe dengesinin kontrol edilmesi var olan nedensellik ilişkisi sayesinde cari işlemler dengesi üzerinde de etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

- BEGG, David, FISCHER, Stanley ve DORNBUSCH, Rudiger; (2010), **İktisat**, (Çeviri Editörü: SERİN, Vildan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- BOLAT, Süleyman, BELKE, Murat ve ARAS, Ozan; (2011), **Türkiye’de İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı**, Cumhuriyet Üniversitesi Maliye Dergisi, Sayı:161, ss.347-364.
- BORATAV, Korkut; (2005), **2004 Büyümesi Mercak Altında**, Cumhuriyet, 06.04.2005.
- BOZOK, Sabriye; (2008), **Türkiye’nin Cari Açıkları Çerçevesinde Sermaye Hareketlerinin Analizi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- ÇEKİM, Erender; (2009), **Türkiye’de Cari Açık Sorunu**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı Uluslararası Bankacılık ve Finans Yüksek Lisans Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DİNLER, Zeynel; (2006), **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- EĞİLMEZ, Mahfi ve KUMCU, Ercan; (2002), **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**, Om Yayınevi, İstanbul.
- EKİNCİ, M. Behzat; (2004), **Gelişmekte Olan Ülkelerin Hizmet Ticaretindeki Yeri ve Türkiye; Hizmet Ticaretinde Türkiye’nin Stratejik Sektörlerine İlişkin Değerlendirmeler**, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:32, Temmuz 2004.
- ERDİL ŞAHİN, Begüm; (2011), **Türkiye’nin Cari Açık Sorunu**, Ekonomi Bilimleri Dergisi, ISSN: 1309-8020, Cilt:3, No:2, ss.47-56.
- ERDİNÇ, Zeynep; (2008), **İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye’de 1950-2005 Yılları Arasında Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi**

ile İncelenmesi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, ss.209-222.

ERKILIÇ, Serdar; (2006), **Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri**, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlik Tezi, Ankara.

HEPAKTAN, C. Erdem; (2008), **Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü 2. Ulusal İktisat Kongresi, İzmir.

İYİBOZKURT, Erol; (2001), **Uluslararası İktisat: Teori-Politika-Uygulama**, Ezgi Kitabevi, Bursa.

KARATAY, Pelin; (2008), **Cari Açıklar ve Sürdürülebilirliği**, Mevzuat Dergisi, ISSN 1306-0767, Sayı:124.

KARLUK, S. Rıdvan; (2003), **Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika**, Beta Basım, İstanbul.

KARLUK, S. Rıdvan; (2004), **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basım Yayım, İstanbul.

KUMBARACIBAŞI, Onur; (1973), **Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi**, San Matbaası, Ankara.

KUMCU, Ercan ve EĞİLMEZ, Mahfi; (2004), **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KUMCU, Ercan; (2005), **Yüksek Cari Açıkla Sürdürülebilir Büyüme**, Hürriyet, 13.01.2005.

KUTLAR, Aziz ve ŞİMŞEK, Muammer; (2001), **Türkiye’de Bütçe Açıklarının Dış Ticaret Açıklarına Etkileri, Ekonometrik Bir Yaklaşım: 1984 (4)-2000 (2)**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:16, Sayı:1, ss.1-13, İzmir.

- MANGIR, Fatih; (2012), **Türkiye İçin İkiz Açıklar Hipotezi Testi (1980-2011)**, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, ss. 136-149, Niğde.
- ONGUN, M. Tuba; (2002), “Türkiye’de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler”, iç. ÇOLAK, Ömer Faruk, (ed), **Kriz ve IMF Politikaları**, Alkım Yayınevi, İstanbul, ss.39-93.
- ORDU, Metin; (2008), **Ödemeler Bilançosundaki Dengesizliklerin Ekonomik Gelişme Üzerine Olan Etkileri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- POLAT, Güner; (2008), **Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- SEVER, Erşan ve DEMİR, Murat; (2007), **Türkiye’de Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi ile İncelenmesi**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:2, No:1, ss.47-63.
- SEYİDOĞLU, Halil; (2007), **Uluslararası İktisat: : Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- SEZER, Emek Aslı; (2007), **Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve Etkileri (1995-2005)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- TCMB 2001 Para Politikası Raporu, TCMB Veri Tabanı, 15 Şubat 2002.
- TCMB Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü; (2009), **Türkiye İmalat Sanayiinde İthalata Bağımlılık**, (Taslak Rapor Özeti).

- TUNÇSİPER, Bedriye ve SÜREKÇİ, Dilek; (2011), **Türkiye’de İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliğinin Zaman Serisi Analizi**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı:3, ss.103-120.
- UTKULU, Utku; (2003), **Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz Mi? Koentegrasyon ve Nedensellik Bulguları**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:18, Sayı:1, ss. 45-61.
- UYGUR, Ercan; (2001), **Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve Şubat Krizleri**, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni.
- UYGUR, Ercan; (2004), “Türkiye’de Cari Açık Tartışması”, iç. UYGUR, Ercan ve CİVCİR, İrfan, (ed), **GAP Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım**, Ankara, ss.1-32.
- ÜNSAL, Hilmi; (2006), **Kamu Açıkları ile Ödemeler Bilançosu Açıkları Arasındaki Etkileşim: 1980 Sonrası Türkiye Örneği**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- YAPRAKLI, Sevdâ; (2010), **Türkiye’de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:65, Sayı:4, ss.141-163.
- YELDAN, Erinç; (2005), **Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri**, Çalışma ve Toplum, 2005/4.
- YILDIRIM, Kemal ve ÖZER, Mustafa; (2006), **İktisat Teorisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

www.tuik.gov.tr

www.tcmb.gov.tr

EKLER

EK 1. Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi Analitik Sunumu (1980-2011 Dönemi)

(Milyon \$)

	YILLAR										
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
CARİ İŞLEMLER HESABI	-3408	-1936	-952	-1923	-1439	-1013	-1465	-806	1596	938	-2625
İhracat f.o.b.	2910	4703	5890	5905	7134	7959	7457	10190	11662	11625	12959
İthalat f.o.b.	-7513	-8567	-8518	-8895	-10044	-10935	-10475	-13396	-13475	-15815	-22407
Mal Dengesi	-4603	-3864	-2628	-2990	-2910	-2976	-3018	-3206	-1813	-4190	-9448
Hizmetler Dengesi: Gelir	762	1316	1928	1960	2475	3160	3123	3945	5919	6569	8083
Hizmetler Dengesi: Gider	-569	-468	-1031	-1166	-1489	-1560	-1533	-1783	-2086	-2541	-3117
Mal ve Hizmet Dengesi	-4410	-3016	-1731	-2196	-1924	-1376	-1428	-1044	2020	-162	-4482
Gelir Dengesi: Gelir	0	0	110	81	146	298	341	382	374	684	917
Gelir Dengesi: Gider	-1169	-1478	-1608	-1568	-1649	-1851	-2218	-2467	-2887	-3011	-3425
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi	-5579	-4494	-3229	-3683	-3427	-2929	-3305	-3129	-493	-2489	-6990
Cari Transferler	2171	2558	2277	1760	1988	1916	1840	2323	2089	3427	4365

EK 1. Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi Analitik Sunumu (1980-2011 Dönemi) (Devamı)**(Milyon \$)**

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
CARİ İŞLEMLER HESABI	250	-974	-6433	2631	-2339	-2437	-2638	2000	-925	-9920
İhracat f.o.b.	13593	14715	15345	18106	21636	32067	32110	30741	29031	30825
İthalat f.o.b.	-20883	-22791	-29426	-22273	-34788	-42331	-47158	-44779	-38802	-52882
Mal Dengesi	-7290	-8076	-14081	-4167	-13152	-10264	-15048	-14038	-9771	-22057
Hizmetler Dengesi: Gelir	8446	9564	10919	11076	14939	13057	19248	23183	16370	19463
Hizmetler Dengesi: Gider	-3282	-3757	-4179	-4024	-5319	-6400	-8336	-9665	-8868	-8088
Mal ve Hizmet Dengesi	-2126	-2269	-7341	2885	-3532	-3607	-4136	-520	-2269	-10682
Gelir Dengesi: Gelir	935	1012	1135	890	1488	1577	1900	2481	2350	2836
Gelir Dengesi: Gider	-3598	-3637	-3879	-4154	-4693	-4504	-4913	-5466	-5887	-6838
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi	-4789	-4894	-10085	-379	-6737	-6534	-7149	-3505	-5806	-14684
Cari Transferler	5039	3920	3652	3010	4398	4097	4511	5505	4881	4764

EK 1. Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi Analitik Sunumu (1980-2011 Dönemi) (Devamı)**(Milyon \$)**

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
CARİ İŞLEMLER HESABI	3760	-626	-7515	-14431	-22309	-32249	-38434	-41524	-13370	-46643	-77141
İhracat f.o.b.	34729	40719	52394	68535	78365	93613	115361	140800	109647	120902	143396
İthalat f.o.b.	-38092	-47109	-65883	-91271	-111445	-134669	-162213	-193821	-134497	-177347	-232488
Mal Dengesi	-3363	-6390	-13489	-22736	-33080	-41056	-46852	-53021	-24850	-56445	-89092
Hizmetler Dengesi: Gelir	15203	14031	17952	22941	26898	25549	28930	35564	33922	34743	38575
Hizmetler Dengesi: Gider	-6067	-6146	-7441	-10144	-11742	-11994	-15647	-17816	-16606	-19250	-20579
Mal ve Hizmet Dengesi	5773	1495	-2978	-9939	-17924	-27501	-33569	-35273	-7534	-40952	-71096
Gelir Dengesi: Gelir	2753	2486	2246	2651	3644	4418	6423	6889	5164	4477	3952
Gelir Dengesi: Gider	-7753	-7040	-7803	-8260	-9483	-11074	-13531	-15253	-13355	-11616	-11731
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi	773	-3059	-8535	-15548	-23763	-34157	-40677	-43637	-15725	-48091	-78875
Cari Transferler	2987	2433	1020	1117	1454	1908	2243	2113	2355	1448	1734

EK 2. Cari İşlemler Hesabı Ayrıntılı Sunumu (1984-1989)**(Milyon \$)**

	YILLAR					
(Milyon ABD Dolar)	1984	1985	1986	1987	1988	1989
CARİ İŞLEMLER HESABI	-1439	-1013	-1465	-806	1596	938
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi (A+B+C)	-3427	-2929	-3305	-3129	-493	-2489
Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)	-1924	-1376	-1428	-1044	2020	-162
DIŞ TİCARET DENGESİ	-2910	-2976	-3018	-3206	-1813	-4190
Toplam Mal İhracatı	7134	7959	7457	10190	11662	11625
Toplam Mal İthalatı	-10044	-10935	-10475	-13396	-13475	-15815
Genel Mal Ticareti	-2910	-2707	-2924	-3085	-1781	-3132
İhracat f.o.b.	7134	7959	7457	10190	11662	11625
İhracat f.o.b.	7134	7959	7457	10190	11662	11625
Bavul Ticareti						
Uyarlama: Diğer Mallar						
İthalat f.o.b.	-10044	-10666	-10381	-13275	-13443	-14757
İthalat c.i.f.	-10757	-11344	-11105	-14158	-14335	-15792
Uyarlama: Navlun ve Sigorta	619	610	640	816	822	927
Uyarlama: Diğer Mallar	94	68	84	67	70	108
Parasal Olmayan Altın (net)	0	-269	-94	-121	-32	-1058
İhracat						
İthalat	0	-269	-94	-121	-32	-1058
Limanlarda Sağlanan Mallar						

İhracat						
İthalat						
HİZMETLER DENGESİ	986	1600	1590	2162	3833	4028
Gelir	2475	3160	3123	3945	5919	6569
Gider	-1489	-1560	-1533	-1783	-2086	-2541
Taşımacılık	220	176	12	98	264	299
Gelir	678	670	557	716	837	967
Gider	-458	-494	-545	-618	-573	-668
Navlun	375	324	181	213	378	300
Gelir	653	609	526	617	777	771
Gider	-278	-285	-345	-404	-399	-471
Diğer Taşımacılık	-155	-148	-169	-115	-114	-1
Gelir	25	61	31	99	60	196
Gider	-180	-209	-200	-214	-174	-197
Turizm	271	770	637	1028	1997	1992
Gelir	548	1094	950	1476	2355	2557
Gider	-277	-324	-313	-448	-358	-565
İnşaat Hizmetleri	63	246	301	293	476	582
Gelir	63	246	301	293	476	582
Gider	0	0	0	0	0	0
Sigorta Hizmetleri						
Gelir						
Gider						

Finansal Hizmetler	0	0	0	0	0	0
Gelir	0	0	0	0	0	0
Gider	0	0	0	0	0	0
Diğer Ticari Hizmetler	531	488	766	871	1221	1289
Gelir	1158	1121	1301	1448	2152	2340
Gider	-627	-633	-535	-577	-931	-1051
Resmi Hizmetler	-99	-80	-126	-128	-125	-134
Gelir	28	29	14	12	99	123
Gider	-127	-109	-140	-140	-224	-257
Diğer Hizmetler	0	0	0	0	0	0
Gelir	0	0	0	0	0	0
Gider	0	0	0	0	0	0
GELİR DENGESİ	-1503	-1553	-1877	-2085	-2513	-2327
Gelir	146	298	341	382	374	684
Gider	-1649	-1851	-2218	-2467	-2887	-3011
Ücret Ödemeleri						
Gelir						
Gider						
Yatırım Geliri	-1503	-1553	-1877	-2085	-2513	-2327
Gelir	146	298	341	382	374	684
Gider	-1649	-1851	-2218	-2467	-2887	-3011
Doğrudan Yatırımlar	-63	-98	-84	-80	-88	-104
Gelir	0	0	0	0	0	0

Gider	-63	-98	-84	-80	-88	-104
Portföy Yatırımları	0	0	0	0	0	0
Gelir	0	0	0	0	0	0
Gider	0	0	0	0	0	0
Diğer Yatırımlar	-1440	-1455	-1793	-2005	-2425	-2223
Faiz Geliri	146	298	341	382	374	684
Faiz Gideri	-1586	-1753	-2134	-2387	-2799	-2907
Uzun Vade	-1370	-1412	-1740	-1983	-2343	-2517
Merkez Bankası			-233	-308	-548	-579
Genel Hükümet			-1000	-1212	-1359	-1493
Bankalar						
Diğer Sektör			-507	-463	-436	-445
Kısa Vade	-216	-341	-394	-404	-456	-390
CARİ TRANSFERLER	1988	1916	1840	2323	2089	3427
Genel Hükümet	181	202	206	302	313	387
Diğer Sektörler	1807	1714	1634	2021	1776	3040
İşçi Gelirleri	1.807	1714	1634	2021	1776	3040
Diğer Transferler						

Kaynak: TCMB.